

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

BATI SANATI VE ÇAĞDAŞ SANAT BİLİM DALI

**TOPKAPI SARAYI VE SADBERK HANIM MÜZESİ
KOLEKSİYONLARINDAKİ CEP SAATLERİNİ SÜSLEYEN
RESİMLERE BİR BAKIŞ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Serpil ÇELİK

BURSA-2020

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

BATI SANATI VE ÇAĞDAŞ SANAT BİLİM DALI

**TOPKAPI SARAYI VE SADBERK HANIM MÜZESİ
KOLEKSİYONLARINDAKİ CEP SAATLERİNİ SÜSLEYEN
RESİMLERE BİR BAKIŞ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Serpil ÇELİK

Danışman:

Doç. Dr. Elvan TOPALLI

BURSA-2020

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı'nda 701649005 numaralı Serpil ÇELİK'in hazırladığı "Topkapı Sarayı Müzesi ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarındaki Cep Saatlerini Süsleyen Resimlere Bir Bakış" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 28/02/2020 günü 15.00-16.00.....saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin.....*başarılı*.....(başarılı/başarısız) olduğuna.....*oybirliği*..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Elvan Topal
Topal

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Döğen Yavaş
Döğen *B.Ü.Ü.*
O

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Nurdan KüçükHASKÖTLÜ
Anadolu Üniversitesi

[Signature]

28/02/2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 20/03/2020

Tez Başlığı / Konusu: Topkapı Sarayı ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarındaki Cep Saatlerini Süsleyen Resimlere Bir Bakış

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 109 sayfalık kısmına ilişkin, 30/01/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
20.03.2020

Adı Soyadı: Sepil Çelik
Öğrenci No: 701649005
Anabilim Dalı: Sanat Tarihi
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Doç. Dr. Elvan TOPALLI

20.03.2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisan tezi olarak sunduğum “Topkapı Sarayı Müzesi ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarındaki Cep Saatlerini Süsleyen Resimlere Bir Bakış” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

20.03.2020

Adı Soyadı: Serpil ÇELİK

Öğrenci No: 701649005

Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Serpil ÇELİK

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

Bilim Dalı: Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: xviii + 111

Mezuniyet Tarihi:

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Elvan TOPALLI

TOPKAPI SARAYI VE SADBARK HANIM MÜZESİ KOLEKSİYONLARINDAKİ CEP SAATLERİNİ SÜSLEYEN RESİMLERE BİR BAKIŞ

1500’lü yıllarda zembereğin icat edilmesiyle yapımına başlanan cep saatleri, 20.yüzyıla kadar büyük bir beğeniyle kullanılmaya devam etmiştir. Almanya’da yapımına başlanan, kısa sürede tüm Avrupa’da ve sonrasında Osmanlı topraklarında karşılaşılan cep saatleri, teknolojinin ilerleyişine bir örnek olduğu gibi üzerindeki bezeme öğelerinin gelişimine de bir örnektir. Yıllar içinde üretimi artan ve yaygınlaşan cep saatleri, Osmanlı topraklarına ilk olarak diplomatik yollarla girmiş; daha sonra burada da yapımına başlanmıştır. Başta diplomatik hediye olarak, sonra satın alınarak ya da başka yollarla saraya gelen cep saatleri, bugün Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda yer almaktadır. Bunların haricinde, Osmanlı pazarı için Avrupa’dan gelen saatler ve 16.yüzyılda İstanbul’un Galata semtinde oluşmaya başlayan saat kolonisi üretimi olan saatler sayesinde cep saatlerine olan ilgi ve talep artmış, buna bağlı olarak sadece saray için değil, halk için de üretim yapılmıştır. Bu saatlerin birçoğu antikacılar, eski saat ustalarında ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Bu koleksiyonlardan biri de, Sadberk Hanım Müzesi’ndedir. Bu tezin amacı, Topkapı Sarayı Müzesi saat

koleksiyonu ve Sadberk Hanım Müzesi Cevher koleksiyonundaki cep saatlerinin üzerindeki resimleri incelemektir. Bu koleksiyonlardaki cep saatlerinin çoğunun üzeri manzarayla, bitkisel motifler ya da bezemelerle, çeşitli müzik ve savaş aletleriyle, armalarla süslenerek farklı yapım teknikleri uygulanmıştır. Buradaki amaç, iki koleksiyonu kendi arasında karşılaştırıp benzerliklerini ve farklılıklarını bulmak, daha sonra saatlerin üzerindeki resimleri, bulunabildiği ölçüde, o dönemin küçük el sanatlarıyla karşılaştırarak imge ortaklıklarını belirlemektir. Bunun için birçok görsel malzeme taranmış; internet ortamından ve kütüphanede bulunan kaynaklardan yararlanılmıştır. Ulaşılabilen yazılı ve görsel kaynaklar sonucunda, Topkapı Sarayı Müzesi ve Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonlarında olup teşhir edilen cep saatlerinden manzaralı ve portreli olanlar ele alınmış; bunların başka sanat eserleriyle ve görsel malzemeyle karşılaştırması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cep Saati, Topkapı Sarayı Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi, Resim, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

Name and Surname: Serpil ÇELİK

University: Bursa Uludağ Üniversitesi

Institution: Social Science Institution

Field: Art History

Branch: Western Art and Contemporary Art

Degree Awarded: Master

Total Pages: xviii + 111

Graduation Date:

Supervisor: Assoc. Prof.Dr. Elvan TOPALLI

A LOOK AT THE PICTURES ON THE POCKET WATCHES IN THE COLLECTIONS OF TOPKAPI PALACE MUSEUM AND SADBBERK HANIM MUSEUM

Pocket watches, which started to be built with the invention of the zebra in the 1500s, continued to be used with great appreciation until the 20th century. Pocket watches, which were started to be built in Germany, and encountered throughout Europe and later on the Ottoman lands, are an example of the advancement of technology and an example of the development of decoration items on it. Pocket watches, the production of which increased and became widespread over the years, first entered the Ottoman lands through diplomatic means; Later, construction began here. Pocket watches that come to the palace as a diplomatic gift, then by purchasing or other means are included in the watch collection of Topkapı Palace Museum today. Apart from these, thanks to the watches coming from Europe for the Ottoman market and the clock colony production that started to form in the Galata district of Istanbul in the 16th century, the interest and demand for pocket watches increased, and accordingly, production was made not only for the palace but also for the public. Many of these watches are found

in antiques, old watchmakers and private collections. One of these collections is in the Sadberk Hanım Museum. The aim of this thesis is to examine the pictures on the pocket watches in the Topkapı Palace Museum watch collection and Sadberk Hanım Museum Cevher collection. Most of the pocket watches in these collections are decorated with landscapes, floral motifs or embellishments, various musical and war instruments, and coatings, and different construction techniques have been applied. Many visual materials were scanned for this; The internet environment and resources in the library were used. As a result of the written and visual sources that can be accessed, those who are in the Topkapı Palace Museum and Sadberk Hanım Museum collections and with portraits and portraits were handled. they were compared with other artworks and visual materials.

Keywords: Pocket Watch, Topkapı Palace Museum, Sadberk Hanım Museum, Painting, Ottoman Empire

ÖNSÖZ

Tez konumu belirlememde bana yardımcı olan ve tez yazım aşamasında bilgilerini benimle paylaşan tez danışmanım Doç. Dr. Elvan TOPALLI'ya çok teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca özellikle yüksek lisans sürecinde maddi manevi bana destek olup büyük sabır gösteren başta kız kardeşim Sibel ÇELİK'e, babam Mehmet ÇELİK'e ve annem Gülhanım ÇELİK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bursa'da olduğum süre içerisinde bana her türlü yardım ve desteği veren Esra AKTAŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez süresi boyunca yanımda olup bana desteklerin en büyüğünü veren sevgili Mustafa LAÇİN'e de teşekkürlerimi sunarım.

Serpil ÇELİK

Bursa, 2020

İÇİNDEKİLER TABLOSU

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR.....	xi
GÖRSEL LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ZAMAN KAVRAMI.....	6
2.SAAT NEDİR VE SAAT TÜRLERİ	7
2.1.Mekanik Olmayan Saatler	8
2.2.Mekanik Saatler	12
3.SAAT ÜRETİM ORTAMI.....	17
3.1.Avrupa.....	17
3.2.Osmanlı Devleti.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

1. TOPKAPI SARAYI MÜZESİ SAAT KOLEKSİYONU	28
1. 1. Koleksiyonun Oluşması	28
1.2. Cep Saatlerinin Genel Özellikleri.....	31
2. SADBARK HANIM MÜZESİ CEVHER KOLEKSİYONU.....	34
2.1. Koleksiyonun Oluşması	34
2.2. Cep Saatlerin Genel Özellikleri.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1.TOPKAPI SARAYI MÜZESİ SAAT KOLEKSİYONU	39
1.1. Manzaralı Cep Saatleri	39
1.2. Portreli Cep Saatleri	48

2.SADBERK HANIM MÜZESİ CEVHER KOLEKSİYONU.....	71
2.1. Manzaralı Cep Saatleri	71
2.2. Portreli Cep Saatleri	95
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	105
EKLER	110

KISALTMALAR

Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen makale	a.g.m.
ap	.
Envanter Numarası	Env.No.
Koleksiyon	Kol.
Milattan nce	M..
Sadberk Hanım Müzesi	SHM
Santimetre	cm.
Sayfa	s.
Sayfa aralığı	ss.
Topkapı sarayı Müzesi	TSM
ve benzeri	vb.

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1: Fransız Le Roy Paris imzalı cep saati, 17.yüzyıl, Ç.4.5 cm., TSM Env.No:53/130

Görsel 2: Fransız Breguet et Fils imzalı cep saati, 18.yüzyıl, altın, mine, Ç.6.3 cm., TSM Env.No.53/82

Görsel 3: Fransız Breguet et Fils imzalı cep saatinin detayı.

Görsel 4: İngiliz Markwich-Markham London imzalı kuşak saati, 18.yüzyıl, Ç.6.3 cm., TSM Env.No.537161

Görsel 5: İngiliz George Prior London imzalı cep saati, 1793-1830 tarihleri arasına ait, Ç.5 cm., TSM Env.No.53/191

Görsel 6: İngiliz Edward Prior London imzalı cep saati, 1814, altın.

Görsel 7: İngiliz Markwick-Markham London imzalı cep saati, 19.yüzyıl, Ç.6 cm.

Görsel 8: İngiliz Markwick-Markham London imzalı cep saati, 19.yüzyıl.

Görsel 9: Fransız Le Roy Paris imzalı cep saati, 1830-40, Ç.4.9 cm., TSM Env.No.53/154

Görsel 10: Fransız Breguet et Fils gizli imzalı cep saati, 19.yüzyıl başı, Ç.6 cm., TSM Env.No.53/140

Görsel 11: Fransız Le Roy cep saati, 1815, Ç.5.3 cm., Christie's Auctions & Private.

Görsel 12: İsviçre & Fransız Auguste Courvoisier & Cié imzalı cep saati, 1838 sonrası, Ç.5 cm., TSM Env.No.53/157

Görsel 13: William Henry Bartlett, Pera'dan Arsenal, 1838, gravür.

Görsel 14: İsviçre & Fransız Auguste Courvoisier et Cié imzalı Abdülmecid Portreli cep saati, 19.yüzyıl, Ç.5 cm., TSM Env.No.53/184

Görsel 15: İsviçre Fransız Auguste Courvoisier & Cie marka cep saati, 1850, Ç.4.9 cm.

Görsel 16: İsviçre Auguste Courvoisier marka cep saati, 1840, Ç.4.9 cm.

Görsel 17: İngiliz Edward Prior London imzalı cep saati, 19.yüzyıl, Mehmet Bozkurt Koleksiyonu.

Görsel 18: İngiliz Edward Prior London imzalı cep saati, 1900 civarı, altın, mine, pırlanta, Ç.5.8 cm.

Görsel 19: İsviçre Longine Nacib K. Djezvedjan imzalı cep saati, 1900 civarı.

Görsel 20: J.M. French London imzalı cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine.

Görsel 21: İsviçre & Fransız Auguste Courvoisier & Co marka cep saati, 19.yüzyıl, Ç.4.6 cm.

Görsel 22: İsviçre Courvoisier & Co marka cep saati, 19.yüzyıl, Ç.5.7 cm.

Görsel 23: İsviçre Auguste Courvoisier marka cep saati, 19.yüzyıl.

Görsel 24: İsviçre yapımı 18 ayar altın enfiye kutusu, Ç.5 cm.

Görsel 25: Kahve Fincanı, Sultan Abdülmecid Portreli, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu fincan takımı, Env.No.34/1657

Görsel 26: Çay Fincanı, Sultan Abdülmecid Portreli, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu fincan takımı, Env.No.34/1615

Görsel 27: Duvar Tabacı, Sultan Abdülmecid Portreli, Atam imzalı, 1894, Ç.45 cm., Env.No.34/416

Görsel 28: Duvar Tabacının detayı.

Görsel 29: Jean Portet, Sultan Abdülmecid Portresi, 1850, gravür, TSM Env.No.A3719

Görsel 30: Jean Portet, Sultan Abdülmecid Portresi, 1850, tuval üzerine yağlıboya, TSM Env.No.17/215

Görsel 31: Abdullah Biraderler, Sultan Abdülmecid'in fotoğrafı, 1858-1861

Görsel 32: Sebuhan Manas, Sultan Abdülmecid Portresi, 1845, fildişi üzerine yağlıboya, 11.7 x 9 cm., Özel Koleksiyon.

Görsel 33: Sebuhan Manas, Sultan Abdülmecid Portresi, 1850, fildişi üzerine yağlıboya, TSM Env.No.17/217

Görsel 34: Sebuhan Manas imzalı, Sultan Abdülmecid'in minyatür portresi, kağıt üzerine suluboya, 6 x 4.8 cm., 1854, Sotheby's Auctions

Görsel 35: Elmas ve yakut çerçeveli Sultan Abdülmecid'in minyatürü, 19. yüzyılın ikinci yarısı, Sotheby's Auctions

Görsel 36: Bronz Madalyonu, Sultan Abdülmecid Portreli, 1856

Görsel 37: Rupen Manas'a atfedilmekte, Sultan Abdülmecid Portresi, tuval üzerine yağlıboya, 80 x 60 cm., 1857/58, Sevgi ve Erdoğan Gönül Kol., İstanbul.

Görsel 38: Rupen Manas, Sultan Abdülmecid Portresi, tuval üzerine yağlıboya, 255 x152 cm., TSM Env.No.17/118.

Görsel 39: İsviçre Abdülaziz Portreli cep saati, 19.yüzyılın ikinci yarısı, Ç.4.7 cm., TSM Env.No.53/241

Görsel 40: İsviçre Abdülaziz Portreli cep saati, 19.yüzyıl, altın.

Görsel 41: Bronz Madalyon, Sultan Abdülaziz Portreli, Londra, 1867.

Görsel 42: Tabak, Abdülaziz Portreli, Alman imalatı, Ç.24 cm.,19.yüzyıl.

Görsel 43: Fincan, Sultan Abdülaziz Portreli, Yıldız Porseleni Fincan Takımı.

Görsel 44: Sultan Abdülaziz'e ait dival işi yatak örtüsü, 19.yüzyıl, 210 x 170 cm.

Görsel 45: Charles Fuller, Sultan Abdülaziz'in Büstü, 1872, TSM.

Görsel 46: Stanislaw Chlebowski, Sultan Abdülaziz'in Portresi, 1867, tuval üzerine yağlıboya, 274 x 165 cm., TSM Env.No:17/104

Görsel 47: Pierre Désiré Guillemet, Sultan Abdülaziz'in Portresi, 1873, tuval üzerine yağlıboya, 140 x 93 cm., TSM Env.No.17/943

Görsel 48: Sebuhan Manas, Sultan Abdülaziz'in Portresi, 1868, 14 x 10 cm., TSM Env.No.17/224

Görsel 49: Josef Manas, Sultan Abdülaziz'in Portresi, 1892, kağıt üzerine karışık teknik, TSM Env.No.17/233

Görsel 50: Viçhen Abdullah'a atfedilmektedir, fotoğraf üzerine yağlıboya, TSM Env.No.17/218

Görsel 51: Abdullah Biraderler, Abdülaziz'in Portre fotoğrafı, 1860 dolayları.

Görsel 52: Alman A. Longe und Söhne Glashütte bei Dresden imzalı, 1889, Ç.5 cm., TSM Env.No.53/190

Görsel 53: Vazo, II. Wilhelm Portreli, Berlin Kraliyet Fabrikası (KPM).

Görsel 54: Bruno Heinrich Strassberger, II. Wilhelm Kaiser Portresi, 1909.

Görsel 55: II. Wilhelm Kaiser'in fotoğrafı, 1902.

Görsel 56: İngiliz Markwich-Markham cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine, Ç.5 cm., SHM 12249-Z.415 a,b

Görsel 57: İngiliz Markwich-Markham, cep saatinin detayı.

Görsel 58: İngiliz Edward Prior cep saati, 19.yüzyıl başı, altın, mine, elmas, Ç.5 cm., SHM 18685-Z.677 a-c

Görsel 59: İngiliz Edward Prior cep saatinin detayı.

Görsel 60: Rumelihisarı, 20.yüzyıl başı, fotoğraf.

Görsel 61: Rumelihisarı, 20.yüzyıl başı, fotoğraf.

Görsel 62: Fransız Le Roy cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine, Ç.4.8 cm., SHM 14586, Z.529

Görsel 63: Fransız Le Roy cep saatinin detayı.

Görsel 64: William Henry Bartlett, Tophane'de Çeşme ve Pazar, 1838, gravür.

- Görsel 65:** Pulat Tepsi, Fransız, metal üzeri lake ve yağlıboya, 52 x 69 cm.
- Görsel 66:** Thomas Allom, Tophane Çeşmesi ve Çarşı, renkli gravür.
- Görsel 67:** Etienne Raffort, Tophane Çeşmesi, 1849, tuval üzerine yağlıboya, 92 x 134 cm., Emine Renda Kol., İstanbul.
- Görsel 68:** Pierre Gués, Tophane Çeşmesi, 19.yüzyıl, tuval üzerine yağlıboya, 57 x 39.5 cm., TSM Env. No. 17/627
- Görsel 69:** Pieusie Gues, Tophane Çeşmesi, kağıt üzerine guaj, 40.5 x 56 cm.
- Görsel 70:** Tophane Çeşmesi ve Nusretiye, 1900'lü yıllar, renklendirilmiş fotoğraf.
- Görsel 71:** Fransız Lepine cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine, Ç.5 cm., SHM 15023-2-Z.568
- Görsel 72:** Fransız Lepine cep saatinin detayı.
- Görsel 73:** Thomas Allom, Tophane Nusretiye Camii, 1838.
- Görsel 74:** Pulat Tepsi, Tophane Nusretiye Camii, 19.yüzyılın son çeyreği, 50 x 63 cm., Ayla Hariri Kol., İstanbul.
- Görsel 75:** Duvar Tabacağı, Ay-yıldız damgalı, Atam imzalı, 1894-95, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu Porseleni, Ç.23.5 cm.
- Görsel 76:** Duvar tabağının detayı.
- Görsel 77:** Tophane Nusretiye Camii ve Saat Kulesi fotoğraf.
- Görsel 78:** Tophane Nusretiye Camii ve Rıhtımı kartpostal.
- Görsel 79:** İngiliz Edward Prior London imzalı cep saati, 19.yüzyıl sonu, altın, mine, elmas, Ç.5.1 cm., SHM 2876, Z.118.
- Görsel 80:** İngiliz Edward Prior London imzalı cep saatinin detayı.
- Görsel 81:** İngiliz Edward Prior, London imzalı cep saati, 1900, altın, mine, Ç.5.3 cm., Christie's Auctions.

- Görsel 82:** Savatlı Gümüş Çamçak, Van işi, 19.yüzyıl.
- Görsel 83:** Savatlı dikdörtgen tabaka, Van işi, 19.yüzyıl.
- Görsel 84:** Resimli Halı, eski Türkçe yazılı, 25 x 187 cm.
- Görsel 85:** Beyazıt, Serasker Kapısı, 1897, kartpostal.
- Görsel 86:** Beyazıt Meydanı, Serasker Kapısı, 20.yüzyılın ilk yarısı, kartpostal.
- Görsel 87:** Beyazıt Meydanı ve Serasker Kapısı, 20.yüzyılın ilk yarısı, kartpostal.
- Görsel 88:** İngiliz George Prior London imzalı cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine, Ç.3.3 cm., SHM 10387-Z.359 a-c
- Görsel 89:** İngiliz, George Prior London imzalı cep saatinin detayı.
- Görsel 90:** İsviçre Longines imzalı cep saati, 20.yüzyıl başı, altın, mine, elmas, Ç.5 cm., SHM 13851-Z.477
- Görsel 91:** İsviçre Longines imzalı cep saatinin detayı.
- Görsel 92:** Thomas Allom, Kız Kulesi, 1838, gravür.
- Görsel 93:** William H. Bartlett, Kız Kulesi, 1838, gravür.
- Görsel 94:** Fausto Zonaro, Kız Kulesi, İstanbul, 1908, pano üzerine yağlıboya, 21.5 x 36.5 cm., Özel Koleksiyon.
- Görsel 95:** Fausto Zonaro, Kız Kulesi, İstanbul, 1891-1910, tuval üzerine yağlıboya, 37 x 54 cm., R. Portakal Arşivi, İstanbul.
- Görsel 96:** Rölyefli Tabak, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu Porseleni, 20.yüzyıl, Ç.28 cm.
- Görsel 97:** Vazo, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu, tarihsiz, TSM Env.No.34/1475
- Görsel 98:** Vazo, Halid imzalı, 1898, Dolmabahçe Sarayı 11/241-242
- Görsel 99:** Vazo, 1898, Halid imzalı, vazunun detayı.
- Görsel 100:** Bohem Gaz Lambası, Fransız, 19. Yüzyıl.

Görsel 101: Bohem Gaz Lambasının Kız Kulesi detayı.

Görsel 102: Kapaklı kutu, Andon Miyazyan imzalı, 1894, TSM Env.No.34/1455

Görsel 103: Kız Kulesi, 20.yüzyıl başı, kartpostal.

Görsel 104: Kız Kulesi, 1909, kartpostal.

Görsel 105: Kız Kulesi, 20.yüzyıl başı, kartpostal.

Görsel 106: Fransız Moricand & Compagnie marka cep saati, 18.yüzyıl sonu, altın, mine, elmas, Ç.5.2 cm., SHM 2877, Z.129

Görsel 107: İsviçre, mine, inci ve gümüş cep saati, 1905

Görsel 108: Tabak, Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu Porselenleri, A.N. imzalı, 1894, Ç.24.5 cm., TSM Env.No:34/301

Görsel 109: Fransız porselen, jardinyer, Primantique.

Görsel 110: İsviçre, altın, mine cep saati, 20.yüzyıl başı, Ç.5.8 cm., SHM 18072, Z.632.

Görsel 111 İsviçre, altın, mine cep saatinin detayı.

Görsel 112: İsviçre, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi portreli, mineli altın cep saati, Ç.5 cm

GİRİŞ

13.yüzyılda eşapmanın icadı ile mekanik saat yapımına başlanması, hem teknolojik, hem de saatçilik alanında önemli bir dönüm noktasıdır. Böylece zaman, daha doğru ve kesin ölçülebilen bir kavram haline gelmiştir. Ayrıca bu saatler sayesinde toplum, uyum içinde, düzenli ve eşzamanlı hareket edebilme olanağına kavuşmuştur. Avrupa'da karşımıza çıkan mekanik saatler, katedral duvarlarındaki büyük boyutlu ve saat başlarını duyuran saatlerden, adeta aşamalar halinde gittikçe küçülerek cep saatlerine doğru bir gelişim göstermiştir. Başka bir deyişle, dini kullanımdan günlük kullanıma doğru bir gidişat da söz konusudur. Günlük kullanım için kolay taşınabilir saatlerin üretilmesi, bunlara olan ilgi ve talebi arttırdığı gibi yaygınlaşmasını, hatta bir pazar oluşmasını sağlamıştır. Böylece belli başlı saat üretim merkezleri ön plana geçmiş, saatçiliğin bir sanayi koluna dönüşmesinde rol oynamıştır. 16.yüzyılda Almanya'da Nürnberg kenti; 17.yüzyılda ise İngiltere'de Londra ve İsviçre'de Cenevre kentleri, saat ve cep saati üretim merkezlerinden en önemlileridir.

Osmanlı'nın mekanik saatle tanışması, Sultan II. Mehmed döneminde olmakla birlikte kayıtlara geçen belki de ilk diplomatik saat hediye etme, Sultan I. Süleyman dönemine denk düşmektedir. O tarihten itibaren hediyeleşme geleneği başlamış; Avrupa'dan saraya hediye yolu ile birçok saat ve cep saati gelmiştir. Hediyelerle birlikte İstanbul'a gelen saat ustalarından bir bölümü, burada uzun süre kalarak sarayın ve halkın saat onarımlarını gerçekleştirmiştir. Elçiliklere ve iskelelere yakın oluşu ve merkezi konumu ile Galata semti, bu ustaların yerleştiği bir merkez olmuş; zamanla burada adeta bir saatçi kolonisi oluşmuştur. Bu koloni, yerel saatçilerin yetişmesinde de rol oynamıştır. Ama 18.yüzyıldan sonra yerel saat pazarı gerilemeye başlamış, Osmanlı pazarı için imal edilen Batılı saatlerin dönemi başlamıştır. Türk pazarı ve Türk zevkine uygun yapılan bu cep saatlerinin, Avrupa'da üretilen saatlerden teknik, form ve kalite açısından farkları yoktur; tek fark, zarfların üzerindeki resimler ve kadrındaki eski Türkçe rakamlardır.

Yukarıda belirtildiği üzere diplomatik hediye olarak Saray'a sunulan saatlerden günümüze ulaşanlar, bugün Topkapı Sarayı Müzesi ve Dolmabahçe Saat Müzesi saat koleksiyonlarında yer almaktadır. Bu koleksiyonlardaki saatlerden hepsi hediye olmayıp

çeşitli yollarla ve satın almayla koleksiyona katılan örneklerdir. Bazı örnekler teşhirde sergilenmekte; bazıları da müze depolarında korunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde teşhir edilen üç yüz seksen adet saatin otuzunu, Fransız, İngiliz, İsviçre yapımı cep saatleri oluşturmaktadır. Konumuz gereği, bunlardan on tanesi teze dâhil edilmiştir. Dolmabahçe Saat Müzesi'nde teşhir edilen yetmiş bir adet saat vardır. Dolmabahçe Saat Müzesi'nde teşhir edilen örnekler arasında cep saatleri hiç olmadığından bu koleksiyon, tezimize dâhil edilmemiştir. Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonuna diplomatik hediye olarak gönderilen cep saatlerinin üzerinde, genel olarak padişah portreleri yer almaktadır. Koleksiyondaki diğer cep saatlerinin üzerinde ise figüratif resimlere rastlanmamakta; manzaraların resmedildiği görülmekte ve bunlar da, kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Bu güneşli manzaralarda, genellikle kıyılar, yelkenliler, kuleler, kaleler, bahçeler ve sahillerdeki küçük evler karşımıza çıkmaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi'nden farklı olarak Sadberk Hanım Müzesi, özel koleksiyon üzerine kurulmuştur. Topkapı Sarayı'ndaki saat koleksiyonundan farklı olarak burada yer alan cep saatlerinin, bir saat seksiyonu içerisinde değil de murassa eserler ile birlikte sergilendiği dikkat çekmektedir. Bu cep saatleri, Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda olduğu gibi diplomatik hediye olarak gelen ve saray çevresi için üretilen saatlerden oluşmaktadır. Sadberk Hanım Müzesi Cevher koleksiyonundaki Fransa, İngiltere, İsviçre yapımı olan toplam yirmi iki adet cep saati teşhir edilmektedir; konumuz gereği, bunlardan dokuzu teze dahil edilmiştir. Koleksiyonda yer alan cep saatlerinin üzerlerindeki resimler, ağırlıklı olarak İstanbul peyzajını yansıtmaktadır. Bunun dışında İslam mimarisini yansıtmak amacıyla camiler resmedildiği gibi hayali manzaralara da yer verilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi ve Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonlarında yer alan ve teşhir edilen bu cep saatleri ve üzerlerindeki resimler, çeşitli benzerlik ve farklılıkları bünyesinde barındırmaktadır. Bu müzelerin kuruluşları, koleksiyonlarının oluşması farklılıklar gösterse de, saat çeşitliliği, cep saatlerinin varlığı ve çeşitleri birbirine benzerlik göstermektedir.

Tezin birinci bölümünde, zaman kavramı kısaca ele alındıktan sonra saatin tanımına ve çeşitlerine geçilmiştir. Mekanik olmayan saatlerden sonra mekanik saatlere yer verilmiş; mekanik saatlerin bir çeşidi olan cep saatlerinden de burada bahsedilmiştir.

Bu bölümde son olarak, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki saat örnekleri, üretim ortamları ve merkezleri kısaca ele alınmıştır.

İkinci bölümde, sırasıyla Topkapı Sarayı Müzesi ve Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonlarının, özellikle cep saatleri koleksiyonlarının oluşumundan ve bu cep saatlerinin genel özelliklerinden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonu ile Sadberk Hanım Müzesi Cevher koleksiyonunda yer alan bu cep saatlerinin, konumuz gereği, üzerinde manzara ve portre olanları, ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Saatler üzerindeki bu resimler, kronolojik olarak ele alınırken başka sanat eserleri üzerindeki resimlerle ve çeşitli görsel malzeme ile karşılaştırma yapılmıştır. İlk önce Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonundaki cep saatleri ile Sadberk Hanım Müzesi Cevher koleksiyonundaki cep saatleri karşılaştırılmış; benzerlik ve farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Daha sonra Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki cep saatlerinin manzaralı olanları, eşleştirilebildiği kadarıyla imge ortaklıkları bulunup çağdaşlarıyla karşılaştırılmıştır. Manzaralı bu cep saatlerinden sonra padişah portreli olanlar ele alınarak değerlendirmeye gidilmiştir. Aynı yöntem, Sadberk Hanım Müzesi'ndeki cep saatleri için de kullanılmış; önce manzaralı, daha sonra portreli cep saatleri ele alınmış ve bulunabilen diğer örneklerle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapılan örneklerin çok olması nedeniyle ve metinle görsellerin eşzamanlı takip edilebilmesi için görseller, çalışmanın sonuna değil, metin arasına yerleştirilmiş; ayrıca bir resim listesi verilmiştir.

Sonuç bölümünde, tezin amaçları paralelinde, bulunan bilgiler kısaca özetlenip elde edilen saptamalara ve varsayımlara yer verilmiş; saat ya da cep saatleri üzerinden çeşitli okumalar yapılabileceğine değinilerek konunun önemi ortaya konmuştur. Cep saatlerine dair terimlerin bazıları ile üzerindeki resimlerin yapılma aşamasında kullanılan ve tezde adı geçen tekniklerin isimleri, Ekler bölümünde, açıklamalı olarak verilmiştir.

Tez konusuna karar verme aşamasında, cep saatlerinden yola çıkıldıktan sonra İstanbul'daki saat koleksiyonları araştırılmıştır. Devlet müzelerinden Milli Saraylar ile Türkiye'nin ilk özel müze olma özelliğini taşıyan Sadberk Hanım Müzesi bu anlamda dikkat çekici olmuştur. Dolmabahçe Sarayı'nda, İç Hazine binasındaki Dolmabahçe Saat Müzesi, Türkiye'nin ilk ve tek saat müzesi olarak kabul edilmekle birlikte,

yukarıda bahsedildiği gibi, burada cep saatleri olmadığından teze dâhil edilmemiştir. 2019 yılı itibarıyla Milli Saraylar'a bağlanan Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki saat koleksiyonu, oldukça zengin olmasının yanı sıra içinde cep saatlerini de barındırmaktadır. Milli Saraylar'a bağlı diğer köşk ve kasırlarda karşılaşılan saat örnekleri ise diğer saat türlerine ait olup bu yapıların içindeki salon ve odalarda, dekoratif unsur olarak yer almaktadır. Diğer taraftan, özel müze statüsündeki Sadberk Hanım Müzesi'nde, Cevher koleksiyonunda cep saatlerinin olduğu saptanmıştır. Tüm bu araştırmalar ışığında, Topkapı Sarayı Müzesi Saat koleksiyonunda ve Sadberk Hanım Müzesi Cevher koleksiyonunda yer alan cep saatleri tez konusu olarak belirlenmiş; araştırmalar ilerledikçe sadece teşhirde olan cep saatlerinin ele alınmasına karar verilmiştir. Cep saatleri üzerindeki resimlerin çeşitlilik ve bolluğu ile bu resimlerin benzerlerinin, başka obje/ eser üzerinde ve gravür, fotoğraf, kartpostal gibi görsel malzeme üzerinde karşımıza çıkması, bu tasnifte rol oynamıştır. Hatta bunun paralelinde, sadece manzaralı ve portreli cep saatleri ele alınarak çerçeve biraz daha daraltılmıştır. Dolayısıyla iki müzede de vitrinlerde sergilenen konuya uygun cep saatleri saptanmış; Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonundan yedi manzaralı, üç portreli cep saati, Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonundan ise yedi manzaralı, iki portreli cep saati ele alınmıştır.

Tüm bunlar sonucunda, bu tez çalışmasında amaçlanan, biri devlet müzesi, biri özel müze olmak üzere, saat koleksiyonlarında olup sergilenen cep saatlerinden manzaralı ve portreli olanları ele alarak üzerlerindeki resimlere benzeyen örnekleri bulmak; böylece hem bazı cep saati resimlerini tanımlamak, bunlara neyin kaynak oluşturduğunu anlamak, hem de o dönemde farklı eserler üzerinde benzer kompozisyonların ele alındığını göstermek ve bu ortak imge oluşumuna değinmektir.

Bu tez çalışması süresince, özellikle cep saatlerini konu alan bir tez çalışmasının yapılmadığı görülmüştür. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki cep saatleri için, ilk kez Wolfgang Meyer'in hazırladığı Topkapı Sarayı Müzesi Saatler Kataloğu ile Feza Çakmut ve Şule Gürbüz'ün yayınlarından, hem görsel, hem de metin olarak yararlanılmıştır. Meyer'in hazırladığı kataloğun ilk basımına ulaşılmıştır ama katalogta sayfa numaralarının olmaması, dipnotlarda da eksikliğe yol açmıştır. Yayınlarda bulunmayan ve tez içeriğine uygun cep saatleri, Topkapı Sarayı Müzesi'ne başvurularak temin edilmiştir. Sadberk Hanım Müzesi'ndeki cep saatlerinin görsellerine ve

açıklamalarına ise *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler Cevher* adlı koleksiyon kitabından ulaşılmıştır. Diğer görsel örneklerle karşılaştırma yapabilmek ve benzerlerini bulabilmek için internet kaynakları, müzayede katalogları kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAMAN VE SAAT

1.ZAMAN KAVRAMI

İlkçağlardan beri insanlar gök cisimlerini önce korkarak izlemişler ve onların periyodik hareketlerine çeşitli anlamlar yüklemeye çalışmışlardır. Bu korkularını, çeşitli gökcisimlerine tapacak kadar ileri götüren toplumlar da olmuştur. Daha sonra gök cisimlerinin hareketlerinin belirli bir düzen dâhilinde olduğunu anladıkça zamanı bir belirleme aracı olarak kullanmaya başlamışlardır¹. Gece ile gündüzün düzenli olarak birbirini takip etmesi, aynı şekilde Ay'ın düzenli olarak aynı safhalardan geçmesi, insanların zihninde ilk zaman kavramını yaratmıştır². Dolayısıyla gece ile gündüzün, haftaların, ayların, mevsimlerin ve yılların oluşumunu sağlayan soyut kavrama zaman denebilir³. Zaman, olayların konumlarını, aralıkların sürelerini, değişimlerin hızını ve başka birçok şeyi, bu hareket akışı içinde belirleyen insanların, kendi hareketlerini tayin etmek amacıyla oluşturdukları bir ifadedir⁴. Aslında zaman kavramının, çeşitli bilim dallarının inceleme alanına girmesiyle tanımları da değişkenlik göstermiş, tartışmalara neden olmuştur.

Tabiattaki döngünün insanoğlu tarafından gözlemlenmesi sonucunda gece, gündüz, mevsimler, aylar ve yıllar adıyla adlandırılması, numaralandırılması ile bir anlamda zaman ölçülmeye başlamıştır. Gittikçe daha küçük zaman birimlerine ihtiyaç duyan insanlar, yılı aylara ve haftalara bölme yolunu kullanmıştır. Bu gelişme, takvimin oluşmasıyla da paralellik göstermektedir. Yılları ve günleri ilk olarak birimlere bölenler Sümerler olmuştur. Mısırlılar ile devam eden zamanı doğru ölçme çalışmaları, Yunan ve Roma medeniyetlerinde iyice gelişmiştir. Antik Çağ'da zaman kavramının, güneşin

¹ Cumhure Üçer, "İstanbul'da Zaman ve Takvimler" *Zaman İçinde İstanbul*, 2004, S.51, s.76.

² a.g.y., s.76.

³ Neşet Çağatay, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, C.22, S.1, 1978, s. 106.

⁴ Nihan Gider, *Zaman Makinası* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2004, s.3.

doğuşu ile batışı arasında geçen süreci belirttiği anlaşılmaktadır. Eski Yunanca'da zaman, *khronos* kelimesi ile ifade edilmekte; bu bağlamda dilimizde de kullanılan kronoloji, kronometre kelimelerinin khronos'tan türetildiği görülmektedir.

Bunlara bağlı olarak insanoğlu, "zamanı tespit etme ve lme" isteğiyle değişik araçlar üretme çabasına girmiştir. Güneş saatleri, su saatleri, mum saatleri vb. bu çabanın ürünleridir. İnsanoğlu, doğa olayları paralelinde, toplumsal ve sosyal yaşama ayak uydurma ve bir düzen sağlama, hatta dini ritüelleri yerine getirme amacıyla bunu yapmak durumundadır. Başka bir deyişle zaman ölçerler, insanların belli sosyal görevlerin üstesinden gelebilmek için kullandıkları aralardır⁵. Zamanın llmesi, insanların yaşamını, sosyal ilişkilerini ve faaliyetlerini düzenlediği gibi davranışlarını birbirlerine göre ayarlamalarını da sağlamıştır. Böylece daha uyumlu ve düzenli bir yaşam şekli oluşmaya başlamıştır denebilir. Bilim ve teknolojideki gelişmelerle mekanik alanda da ilerleme kaydedilmiş, daha kolay kullanılan ve daha hassas ölçüm yapan araçlar ya da aletler üretilmiştir. Konumuz bağlamında ifade etmek gerekirse mekanik saatlere doğru bir ilerleme kaydedilmiştir.

2.SAAT NEDİR VE SAAT TÜRLERİ

Genellikle zamanı ölçen her tür alete saat adı verilmiştir. Saat kelimesinin Yunanca karşılığı *ora*, Latince *hora*'dır; buna bağlı olarak İngilizce'de *hour* kelimesi türetilmiş olmalı ki, zaman ve saat bilimi de Horoloji olarak adlandırılmaktadır. Zaman ölçerlerin ilk kez Mısır ve Mezopotamya'da kullanıldığı anlaşılmakta; belgeler ve buluntular, bunu kanıtlamaktadır. Tarihi bilinen en eski rnek, M.. 1300'lere aittir; ama M.. 1600'lerden itibaren zaman ölçerlerin kullanıldığı dşnlmektedir.

Güneş ve gölge ilişkisini fark eden insan, gün içinde sürekli değişim gösteren gölgenin nerede olduğunu ya da uzunluğunu ölçerek, zaman ölçerlerin ilk örneklerini yapmayı başarmıştır. Böyle bir ölçüm aletinin Mısır ve Mezopotamya gibi sürekli güneş

⁵ Gider, a.g.e., s.9.

olan bölgelerde ortaya çıkması, doğal bir gelişim sayılmalıdır⁶. Aynı zamanda bunların, ilk güneş saatleri olması mümkündür.

Saat yapımının en temel kuralı, öncelikle zaman kavramının kesin anlaşılması ve dünya üzerindeki ortak bir dilmiş gibi okunabilmesini sağlayacak hesapların yapılmasıdır. Dünyanın güneş etrafında ve kendi eksenini etrafında dönüşü, dilimlere/meridyenlere ayrılarak metre hesabı ile zaman hesaplamasına aktarılabilmıştır⁷. Dünyanın kendi etrafında dönüşü ve ayın dünya etrafında dönüşü ise zaman hesabında kolaylık sağlayan temel işaretlerdir.

En eski saat örneklerini oluşturan güneş saati, su saati, mum saati, kum saati gibi örnekler, mekanik olmayan saat türlerine girmektedir. Bilim ve teknolojiye ilerlemeyle birlikte mekanik saat türleri üretilmeye başlamıştır.

2.1.Mekanik Olmayan Saatler

On bin yıl önce insanoğlu, zamanı ölçmek için ay ve güneşten yararlanmıştır. Bunun için ilkten çubuk ve kemikleri kullanmış, üzerine ayın evrelerine göre çentikler atarak zamanı belirlemeye çalışmıştır.

Mısır'da M.Ö. 3500'lere ait dikili taşlar (obeliskler), güneş saati işleviyle de kullanılmıştır. Gün içinde taşın gölgesi değişmekte, buna göre yerdeki işaretler aracılığıyla zaman tespit edilmektedir. M.Ö. 1500'lerde ise Mısır'da, öne doğru bükülmüş "T" şeklinde güneş saati kullanıldığı anlaşılmaktadır⁸.

Mısırlılar gece ve gündüz saatlerinin yıl boyunca sabit uzunlukta kalmadığını anlamışlar; mevsimlere göre gün ve gecenin değişen uzunluktaki süresini de 12'ye ayırmışlardır. Dolayısıyla günü saatlere bölen ilk örnekler Mısır'da rastlanmaktadır. Hatta böylece 24 saatten oluşan gün bölünmesi, Mısır'da doğmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

⁶ Kemal Özdemir, *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, İstanbul: Ana Basım A. Ş., 1993, s.9.

⁷ Sevim Zirek, *Saat Sektör Profili, İstanbul*, İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi, 2004, s.1.

⁸ Saatin Tarihçesi, <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/SAAT%C4%B0N-TAR%C4%B0H%C3%87ES%C4%B0-OCAK-2012.pdf> (Erişim Tarihi: 26.03.2019)

Mezopotamyalılar ise güneş ve su saati yardımıyla gece ve gündüz uzunluklarının gösterdiği değişimleri incelemişlerdir. Mezopotamya'nın bilgi birikimi, İyonya yolu ile Yunanlılar'a geçmiş ve onları büyük ölçüde etkilemiştir ki Herodotos (M.Ö. yaklaşık 484-426)'da, Grekler'in, güneş saatini ve günü on ikiye bölme yöntemini Bâbil'den aldığını söylemektedir. Bu etkileşim, hem Yunan bilim eserlerinin çevirisi, hem de coğrafi yakınlık nedeniyle İslam dünyasına da yansımıştır. Yunan, Roma, İspanya ve Akdeniz'deki ilişkiler sonucunda da, İslam dünyasından Avrupa'ya geçiş gerçekleşmiş; bu da, Mezopotamya ve Mısır'daki bilgi birikiminin izlediği rotayı gözler önüne sermiştir⁹.

Tüm bunlar sonucunda anlaşılacağı gibi, mekanik olmayan saatlerin başında güneş saatleri gelmektedir. Güneş saati, genellikle taş veya madenden yapılan bir levha üzerine kazınmış göstergeler ile gölge veren bir milden (çubuk, gnemon, gölge verici) oluşan basit bir cihazdır. Düşük yapım maliyeti ve özünde çok basit olması nedeniyle de yüzyıllar boyunca her yerde kullanılmıştır¹⁰. Mısır'dan sonra Yunan ve Roma medeniyetlerinde, sonrasında Ortaçağ Avrupası'nda örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Ama dinin gerekleri bağlamında, özellikle Müslüman coğrafyada, güneş saatlerine önem verildiği, çok ayrıntılı ve hassas güneş saatleri yapıldığı görülmektedir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de gelişimini sürdüren güneş saatleri, 20.yüzyılın başına kadar kullanılmagelmiştir¹¹.

Mekanik olmayan saat türlerinden biri de su saatleridir. Güneş saatlerinin kullanımı, güneşe bağlı olduğundan akşam ve geceler, kış ayları ya da kapalı, yağışlı günler için de bir zaman ölçere ihtiyaç duyulmuştur. Aşağı yukarı güneş saatleriyle aynı dönemlerde ortaya çıkan su saatlerinin ilk örneklerinin, M.Ö. 1500'lerde Babil'de ve daha sonra Mısır'da kullanıldığı düşünülmektedir. Babil su saatinde, bir kabın tabana yakın kısmındaki delikten damlayan su, alttaki kaba dolmaktadır. Böyle bir su saati ele

⁹ Ahmet Korkmaz, *Zamanı Ölçen Tasarım Araçları ve Kişisel Araçlar* (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2010, s.1-2.

¹⁰ Carlo M. Cipolla, *Zaman Makinası Sanat ve Toplum 1300-1700*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002, s.14.

¹¹ Hakkı Acun, "Saat Kuleleri ve Önemi" *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, Karabük, 2010, s.6.

geçmemiş olsa bile Babil kil tabletlerinde, su saati ile ilgili bazı hesapların yapıldığının anlaşılması, bu saatlerin var olduğunu kanıtlamaktadır¹².

Eski Mısırlılar, biri suyun dışarı aktığı, diğeri suyun içeri aktığı iki tür su saati geliştirmişlerdir. Suyun dışarı aktığı su saatleri (boşalmalı su saatleri), iç yüzeyleri bölümlendirilmiş ve dibine suyun akması için bir delik açılmış çanaklardır. Diğer tür olan batar su saatlerinde ise prensip, dibinde bir delik bulunan bir kabı suyun üzerine bırakarak batmasını beklemektir. Bu tür saatlerde ölçeklendirme işlemi, kabın iç ya da dış yüzeyinde yapılabilir¹³. Genel olarak su saatleri, suyun buharlaşması ve donması önlediği sürece özellikle geceleri kullanmaya çok uygundur. Sağlıklı bir zaman ölçümü için çevre sıcaklığının fazla değişmemesi gerekir; bu yüzden kalın duvarlı loş Mısır tapınak ortamının buna uygun olduğu söylenebilir. Geçen süreyi ölçmesi ve hatta hızını durdurma imkânını sağlaması açısından daha kullanışlı görünmesine rağmen su saatleri, hiçbir zaman güneş saatleri kadar popüler olamamış ve yaygınlaşmamıştır. Dolayısıyla güneş saatinin tersine günümüze pek fazla örneği ulaşmamıştır¹⁴.

Ktesibios (M.Ö.285-222), döneminin su saatlerini geliştirmiş ve önemli bilimsel katkılarda bulunmuştur. Bu süreç, El-Cezerî'nin (1136-1206) tasarımlarıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Matematik, astronomi ve mekanik gibi alanlarda önemli buluşları olan El-Cezerî, otomatik makineler, gelişmiş mum ve su saatleri yapmış; detaylarını kitaplarında açıklamıştır. El-Cezerî'nin "Fil" ve "Kale" adlı su saatleri, türünün en gelişmiş örnekleridir. Örneğin Fil saatini, yaz ve kış aylarında, gündüz ve gece uzunluğuna göre ayarlamak mümkündür. Günün uzama veya kısalmasına göre suyun akış hızı ayarlanabilen bu saat çok hassastır¹⁵.

Su saatleri, günümüz robot teknolojisinin de başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Geliştirilen mekanizma ve robot teknolojilerinin günümüzdeki farkı, su gücü yerine makine gücü kullanılmasıdır¹⁶.

¹² Saatin Tarihçesi, <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/SAAT%C4%B0N-TAR%C4%B0H%C3%87ES%C4%B0-OCAK-2012.pdf> (Erişim Tarihi: 06.03.2019)

¹³ Mustafa Kaçar ve Atilla Bir, "Saat", *TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul*, 2008, C.35. s.322-323.

¹⁴ Barış Salman, "Saatin Eski Çağlardaki Teknolojisi: Güneş ve Su Saatleri" *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, İstanbul: 2009, s.22.

¹⁵ Saatin Tarihçesi, <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/SAAT%C4%B0N-TAR%C4%B0H%C3%87ES%C4%B0-OCAK-2012.pdf> (Erişim Tarihi: 26.03.2019)

¹⁶ İsmail Yakıt, Recep Külcü, "Ktesibios'un Su Saatinin Bilim Tarihi ve Mekanik Açısından Değerlendirilmesi" *Akademia Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 2016, C.1, S.2, s.29-30.

Mekanik olmayan saat türlerinden bir diğeri kum saatleridir. Kesin bilgi olmamakla beraber Yunan ve Roma’da kum saatinin kullanıldığı düşünölmektedir. M.Ö.3.yüzyılda Romalılar’ın senato konuşmaları sırasında kum saatini kullandıkları bilinmekte; M.Ö.212’de ölen Arşimed’in kum saatini kullandığı varsayılmaktadır. Diğeri bir varsayım ise kum saatinin, Avrupa’da ilk olarak 8.yüzyılda kullanıldığı ve Chartres katedralindeki rahiplerden Luiprand tarafından yapıldığıdır¹⁷. Venedik’in cam sanatında ilerlemesi ve Carrara’daki mermer ocaklarından sağlanan kumun kaliteli olması, kum saatlerinin İtalya’da gelişmesine neden olmuş; İtalyan denizcilerin, yolculukları sırasında kum saatini çokça kullanımıyla sonuçlanmıştır. 14.yüzyıl başında İtalya’da kullanılan kum saatinin, 1500’lerde Batı Avrupa’da yaygınlaştığı ve birçok evde çeşitli amaçlarla kullanıldığı görölmektedir. Hatta doktor, eczacı gibi kişilerin, ceplerinde küçük kum saatleri taşımaları 19.yüzyıla kadar sürdürmüştür¹⁸.

İki cam kürenin ince bir kanalla birbirine bağlanmasıyla oluşan kum saati, çeşitli boyutlarda ve çeşitli sürelerle göre yapılabilir. Kumun, cıvanın ya da akışkan diğeri bir maddenin, bir küreden diğeri akışını tamamlama süresi zamanı belirlemektedir. Dolayısıyla su saatlerindeki suyun akışı, burada kumun akışına dönüşmüştür¹⁹. Kullanımı su saatlerine göre daha kolay olmasına rağmen kum saatlerinde saat ölçümü yapmak zordur; çünkü bu saatler, 5, 10, 15, 60 dakika gibi belirli süreler için hazırlanmıştır²⁰. Bir taraftaki kum, diğeri tarafa tamamen boşaldıktan sonra ters çevrilen saat ile süre tekrar başlatılmış olmaktadır²¹. Bu yüzden belirlenen süre kadar, kum saatinde açılan kanal ve içine konan kum, saatin püf noktalarını oluşturmaktadır. Kolay akan, köşeli olmayan mermer tozu ile nehir yataklarındaki yuvarlak taneli kumlar ya da rutubetsiz ince kumlar, bu saatler için uygundur. Önceleri iki cam küre ayrı ayrı üflendikten sonra kanal açılırken saati tek parça halinde üfleme tekniği ancak 1800’lerde geliştirilmiştir²².

¹⁷ Richard Moeschl, *Exploring the Sky: 100 Projects for beginning astronomers*, Chicago Review Press, 1989, s.28.

¹⁸ <http://www.answers.com/topic/hourglass>, (Erişim Tarihi: 14.01.2020)

¹⁹ Elvan Topallı, “Rönesans’tan Günümüze Avrupa Resim Sanatında Kum Saati İmgesi”, *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu-Bildiriler Kitabı*, Safranbolu, 2011, s.132.

²⁰ Nusret Çam, “Zamanı Gölgeden İzlemek İstanbul’un Güneş Saatleri” *Zaman İçinde İstanbul*, 2004, s.89.

²¹ Kaçar ve Bir, a.g.m., s.324.

²² Topallı, a.g.m.,s.133.

Osmanlılarda bu saatlerin ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemekle birlikte, İtalyanlar'da olduğu gibi, 16.yüzyılda Osmanlı denizciliğinin gelişmesiyle yaygın olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Ayrıca hem astronomide, hem de namaz vakitlerinin tayininde kum saatlerinden yararlanıldığı anlaşılmaktadır²³.

Mekanik saatlerden önce kullanılan bir başka saat türü, mum saati veya ateş saati denen örneklerdir. Su saatinde suyun akma süresi, kum saatinde kumun akma süresi zamanı belirlediği gibi mum saatinde de, mumun erime süresi zamanı belirlemede kullanılmaktadır. Mumlar, 12 eşit parçaya bölünmüş olup mumların içine çiviler konmuş; mumun erimesi ile düşen çivilere göre zaman takip edilebilir olmuştur. Mum saatlerinin, ilk olarak 5.-6.yüzyılda Çin'de, 10. yüzyılda Japonya'da kullanıldığı bilinmektedir. 9.yüzyılda İngiltere'de kullanıldığı anlaşılan mum saatlerinin en gelişmiş halinin, yukarıda da adı geçen El-Cezerî tarafından yapıldığı kabul edilmektedir²⁴.

2.2.Mekanik Saatler

Mekanik olmayan saatlerin dezavantajlarını gören insanoğlu, başka zaman ölçerler geliştirme yoluna gitmiştir denebilir. Böylece mekanik saatler, karşımıza çıkmaya başlamış ve gittikçe gelişmiştir. Batılı saat tarihi araştırmacıları, ilk mekanik saatin 10.yüzyılda ortaya çıktığını, daha sonra Papa II. Sylvestre (946-1003) tarafından kullanıldığını yazmıştır. Diğer bir görüş de, Batı'da ilk mekanik saatlerin 12. yüzyılda İtalya'da ortaya çıktığıdır²⁵.

13.yüzyılda ortaya çıktığı düşünülen mekanik saatler, insanların hareketlerini eşzamanlı kıldığından gerçek bir devrimdir²⁶. Mekanik saat, "yapraklı" mil eşapmanı denen düzeneğin icadıyla doğmuştur. Çarklı bir mekanizmanın hareketini denetleyerek enerjinin kontrollü kullanımını sağlayan eşapmanın icadı ve bunun saat düzeneklerine yerleştirilmesi, hem bir anlamda saat imparatorluğunun başlangıcı olmuş; hem de endüstri çağının anahtarı olarak tanımlanabilecek mekanik saatlerin kalbini oluşturmuştur²⁷.

²³ Çam, a.g.m., s.90.

²⁴ Kaçar ve Bir, a.g.m., s.323.

²⁵ Korkmaz, a.g.e., s.5.

²⁶ Jacqueline de Bourgoing, *Takvim Zamanın Efendisi midir?*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.67

²⁷ Gürbüz, a.g.e., s.19.

Tarihçilerin, eşapmanın geçmişi hakkında uzun süre tartıştıkları ve günümüzde, 13.yüzyılın sonuna doğru yapıldığı konusunda uzlaşmaya vardıkları anlaşılmaktadır. Tam da 13.yüzyıl sonu- 14.yüzyıl başında ilk topların yapılmaya başlaması; dolayısıyla mekanik saatle topun neredeyse eş zamanlı olarak ortaya çıkışı, bunun bir rastlantı olmadığını düşündürmektedir –ki, ilk saatçilerin çoğunun, aynı zamanda top yapımcısı olması bunu desteklemektedir. Çünkü her iki alan da, madenleri işleme becerisindeki kayda değer gelişmenin ürünüdür. Bu dönemden sonra saat, bütün Avrupa’da hızla yayılmış; bu ilk saatlere, saat başlarında çalma özelliğiyle zamanı bildiren bir mekanizma eklendiği görülmüştür²⁸.

Mekanik saat ile ilgili olarak günümüze ulaşan ilk yazılı kaynak ve ilk saat örneği, 13.yüzyıl başlarına ait olup; *Olağanüstü Mekanik araçların Bilgisi Hakkında Kitap* El-Cezerî’nin eseridir. El-Cezerî, detaylı çizimlerle destekleyerek yazdığı bu eserde, ilk mekanik saati ve çalışma prensiplerini anlatmaktadır. Saatin kendisi günümüze ulaşmasa da, El-Cezerî’nin yazdığı teoriyi uygulamaya koyduğu, yani mekaniğe dökerek çalıştırdığı bilinmektedir²⁹.

Giovanni di Dondi’nin (1330-1388), 1348-1364 yılları arasında yazdığı teknik eserde, ilk defa mekanik saatlerin mekanizmaları tüm ayrıntılarıyla tetkik edilmektedir. O tarihte mekanik saatlerin artık iyi bilindiği, eserin kaleme alınış şekliinden anlaşılmaktadır. Aynı tarihlerde Wallingford Manastırının baş rahibi Richard (1292-1336)’ın, trigonometrik metotlar ve çeşitli tekniklerle komplike mekanizmalar geliştirdiği görülmektedir. Richard, bunlarla, gezegenlerin hareketlerinin yanı sıra gelgit olaylarının saatlerini belirleyebilmiştir. Yaptığı saatte, saat başlarında bir çan da çalmaktadır. Tüm bu gelişmelere bakıldığında, makine yapım teknolojisi ile astronomi ve din bilgisinin, saat mekanizmasının yapımında birleştiği görülmektedir. Giovanni di Dondi’nin Padova Üniversitesi’nde tıp, astronomi, felsefe ve mantık dersleri görmüş olması, Wallingfordlu Richard’ın da Oxford Üniversitesi’nde dokuz yıl felsefe, teoloji ve mekanik bilim derslerini görmüş olmasına burada dikkat çekmek gerekir³⁰.

Dolayısıyla Avrupa’da ilk mekanik saatlerin rahipler tarafından geliştirildiği söylenebilir. Dua etmek için su ve mum saatinden yararlanan rahipler, daha hassas

²⁸ Cipolla, a.g.e., s.15.

²⁹ Hayrettin Akpınar, “Zaman Makinası”, *Zaman Makineleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.36.

³⁰ Korkmaz, a.g.e., s.15-16.

saatler üretmeye çalışmıştır. Bir İngiliz'in 1271 yılında yazdığı kitapta, “günde tam bir tur atacak bir çark (dişli) olsaydı hassas saatler yapılırdı, ama bunun için bir saat maşası gerekli” diye yazması dikkat çekicidir ki 1275 yılında saat maşası keşfedildiğinde, ilk dişli saatler yapılmıştır. İlk maşa, yukarı aşağı hareket eden bir metal çubuk şeklindedir. İki ucundaki plakalar, önce dişliye takılıp onu durdurmakta, sonra serbest bırakmaktadır. Çubuğun aynı süreler içinde inip kalkmasını ise çubuğun üst kısmında bulunan, terazi benzeri başka bir çubuk sağlamaktadır. Yani saat maşası, dönen dişli çarkın dişlerinin aynı zaman aralığında birer birer dönüşünü gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla maşa sayesinde, salınımla çalışan hassas saatler yapılmaya başlamıştır. Halen çalışan en eski saat, 1386 yılına ait olup İngiltere- Salisbury Katedrali'ndeki saattir ve akrep ve yelkovanı yoktur. Çünkü o dönemde, saatin belirli zamanlarda zil çalması/ses çıkarması yeterli olmaktadır³¹.

1300'lü yıllarda Avrupa'da karşımıza çıkan mekanik saatler, kule saatler olarak geliştirilmiştir. İlk mekanik saatler, kollarına ağırlıklar asılan, yatay salınımlı bir cetvel ile ona bağlı bir taç dişliden oluşan örneklerdir. Hareket için gerekli olan kuvvet, bir ağırlığın potansiyel enerjisinden elde edilmiştir.

13.yüzyılda ilkten büyük kentlerde ve katedrallerde kullanılmaya başlayan saatler, binaların iç ve dış duvarlarını süslemeye başlamış; 15.yüzyılda ise özellikle evler ve iç mekânlarda kullanılmak üzere Almanya, İtalya ve Fransa'da saat üretimine geçilmiştir³². Dolayısıyla kule saatlerden masa saati ve konsol saatine doğru bir gelişim çizgisi izlenebilir³³. Mekanik saatlerin yaygınlık kazanması, zamanı daha ayrıntılı ve doğru bir şekilde ölçecek hassasiyete erişmesi ve herkes tarafından kolayca satın alınıp kullanılabilir hale gelmesiyle birlikte önceki mekanik olmayan saatlerin ve zaman ölçer olarak kullanılan çeşitli araçların kullanımını da gittikçe azaltmıştır³⁴.

Ama 14. ve 15.yüzyıllar boyunca mekanik saatlerin çoğunun, her gün ya geri kaldığı ya da ileri gittiği görülmektedir. Erken dönem mekanik saatlerin en doğrusunda bile günde bir buçuk saate varan büyük şaşmalar olabilmektedir. Bu şaşmalar ve

³¹ Saatin Tarihçesi, <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/SAAT%C4%B0N-TAR%C4%B0H%C3%87ES%C4%B0-OCAK-2012.pdf> (Erişim Tarihi: 26.03.2019)

³² Netice Yıldız, “Osmanlı İmparatorluğunda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu”, *Belleten Dergisi*, C.LXX, S.259, 2006, s.921.

³³ Akpınar, a.g.e., s.36.

³⁴ Çam, a.g.m., s.73.

düzensizlikler, en az üç-dört yüzyıl devam etmiştir. 16.yüzyıla kadar en iyi saatler bile zamanı yalnızca yaklaşık olarak göstermekte ve durmadan ayarlanmaları gerekmektedir.

16.yüzyılın ortalarında Batı'da zaman ölçümü, karmaşık bir sosyal kavram haline gelmiş; hesaplanması ve standartlaşması gittikçe önemli bir konu olarak ele alınmıştır. O yıllara kadar zaman kavramı, mahşer gününe gün sayma olarak algılanırken, Rönesans ile birlikte mekanik saatlerin yapılması, zaman kavramının algılanışını da değiştirmiştir. Zaman, artık insan yapımı makinalarla denetlenebilen, para gibi hesaplanabilen kavram olmuştur. Böylece saatler de, kent yaşamında rol oynamaya, toplumu organize etmeye yarayan aygıtlar haline gelmiştir.

Bu dönemde, Galileo Galilei'nin (1564-1642), küçük sarkaçlarda T salınım periyodunun, sarkaç boyuna bağlı eş zamanlılık yasasını bulmasıyla saatlerin daha hassas yapılabileceği anlaşılmış ve ilk sarkaçlı saat, Hollandalı fizikçi Christiaan Huygens (1629-1695) tarafından gerçekleştirilmiştir³⁵. Kısa boylu sarkacın salınım açısından geniş olması bazı sorunlar yaratmış; bunun üzerine sarkacın boyu uzatılmıştır. Bu da uzun kasalı saatlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bunlar, ayaklı duvar saatleri olarak adlandırılmıştır. Tüm bu zembekli, sarkaçlı saatlerin yapımında çeliğin icat edilmesinin de büyük rolü olmuştur³⁶. Avrupa'da 17.yüzyıldan itibaren başlayan Sanayi Devrimi ile birlikte saatler, bir sanayi kolu haline gelmiş; ilgi, talep ve üretim giderek artmıştır³⁷.

Mekanik saatlerin tarihi, teknoloji tarihinin bir konusu olmasının yanı sıra toplumların zaman kavramını algılamalarının da dönüşüm tarihidir. Bu, Antik çağlardan günümüze kadar zamanı ölçme yöntemlerinin gelişimini, mekanik sistemlerle ilgili bilgilerin ve uygulamaların bir toplumdaki diğerine aktarılırken nasıl yetkinleştiğini, mekanik saatlerin zaman ölçümündeki hata payının azalmasıyla bilimin gelişimine katkılarını, dinlerin gün geçtikçe daha kusursuz ölçülen zaman karşısında kavimlerini ve dua saatlerini gözden geçirmek ve yeni baştan düzenlemek zorunda kalmalarını gözler önüne sermektedir³⁸. Teknoloji tarihi üzerinde çalışan hemen herkes bir şekilde mekanik saatlerden de bahsetmek durumundadır. Ayrıca mekanik saatler konusu,

³⁵ Kaçar ve Bir, a.g.e., s.324.

³⁶ Özdemir, a.g.e., s.26.

³⁷ Akpınar, a.g.e., s.36.

³⁸ Gürbüz, a.g.e., s.20.

teknoloji tarihini olduğu kadar sanat tarihini, modern toplumların oluşmasını, toplumlar arası teknoloji ve kültür transferini içeren geniş bir alan olarak düşünölmelidir³⁹.

Geçen yüzyıllar içinde tekniğı ve türleri gelişme gösteren mekanik saatleri, kolay taşınabilir hale getirme arzusu, ilk meyvesini 16.yüzyılda vermiş ve saatler, daha küçölerek cep saati formatında karşımıza çıkmaya başlamıştır.

Taşınabilir saatlerin yapılabilmesi için yeni bir tür devindirici gücün bulunması gerekmiştir. Floransalı ünlü mimar Filippo Brunelleschi (1377-1446), bir çağdaşına göre, saatçilikle de ilgilenmiş; 1410'a doğru "değişik zembereklerin" hareket ettiğı saatler yapmıştır. Bununla birlikte yaklaşık 1440-1450 yıllarına ait bir Fransız minyatürü, zemberekle çalışan taşınabilir bir saati göstermektedir. Dolayısıyla 15.yüzyılın başından itibaren kullanıldığı anlaşılan zemberek, kolay taşınabilir saatlerin yapımına, sonra da cep saatlerinin yapımına olanak sağlamıştır⁴⁰.

16.yüzyıl başında Nürnbergli saatçi Peter Henlein (1485-1542), "Nuremberg Yumurtaları" olarak bilinen ve Osmanlı'da "koyun saati" olarak adlandırılan cep saatlerinin prototipini meydana getirmiştir. Bunlar boyutları ve boyna asılarak kullanılmasıyla sonraki cep saatlerinden farklılık göstermektedir. Ama sonuçta insanlar, kolay taşınan bir saate kavuşmuş olmuştur⁴¹.

Cep saatlerindeki dakiklik problemi, terazi zembereğinin bulunuşu ile çözülmüştür. Bu buluşun da, Christian Huyghens (1629-1695) tarafından gerçekleştirildiğı düşünölmektedir. 1704 yılında gerçekleştirilen önemli bir teknik yenilik ise Nicolas Facio (1664-1753)'nun, kıymetli taşları, saat yapımında kullanmaya başlaması olmuştur⁴².

Cep saatleri, kronolojik olarak şöyle sınıflandırılabilir:

1.Erken dönem (1500-1540): balansın keşfinden ve uygulamasından önceki dönem.

2.1540-1640 dönemi: genellikle yuvarlak formlu bu saatlerin hepsinde balans bulunmakta; altın ve gümüş olan zengin mine işçiliğindeki zarflar, hareketli takvimler ve astronomik detaylar sık sık yapılmaktadır.

³⁹ a.g.e., s.21.

⁴⁰ Cipolla, a.g.e., s.21.

⁴¹ Kemal Özdemir, a.g.e., s.24.

⁴²a.g.e. s.27.

4.1675-1720 dönemi: pandül yayının keşfinden sonraki dönemdir; aynı zamanda “embrace” olarak adlandırılan ve o güne kadar tüm ilerlemeleri içine alan dönemdir.

5. 18. yüzyıl: teknik ve dekoratif değişiklikleri ve detayların tümünü barındıran dönem olup örnekleri günümüze kadar gelebilmiştir⁴³.

3.SAAT ÜRETİM ORTAMI

3.1.Avrupa

13. yüzyıldan bugüne ulaşan mekanik saatler, yalnızca İngiltere ve Fransa’da karşımıza çıkmaktadır. 14. yüzyılda saatlerin sayısı belirgin bir şekilde artmış, Almanya ve İtalya’da da görülmeye başlamıştır. Çoğunlukla katedrallerin veya kiliselerin kulelerine yerleştirilen bu saatler, bugün hala sadece çağlarının bilimsel, teknik, mekanik ve artistik gelişmelerinin değil, aynı zamanda Avrupa’nın her yanındaki sayısız şehrin zenginliğinin ve ekonomik büyümesinin de en iyi tanıklarındır.

Almanya’da, 15.yüzyılda demirci ve saatçi bolluğu yaşanmıştır. Alman zanaatkârlar, kısa süre içinde büyük bir üne kavuşmuşlar ve yerel zanaatkârların hiç de eksik olmadığı Fransa ve İtalya kentlerinde çalışmışlardır. 15.yüzyıl boyunca Alman saatçiler, Milano’da, Roma’da ve başka İtalyan kentlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bazı bölgelerde öbür bölgelere oranla daha çok demirci-saatçi vardır, ama 15.yüzyılın sonuna kadar Avrupa’da gerçek ve tam anlamıyla saat merkezi imalatı oluşmamıştır. Zanaatkârlar ve saatler bu yüzden ülkeden ülkeye dolaşmak zorunda kalmıştır. Saatçiler sayıları az olduğu için ihtiyaç duyulan yerlere gitmişler, ürüne dayalı yerel talep kısa sürede tükendiği için belli merkezde toplanamamışlardır.

14.ve 15.yüzyıl boyunca saat talebi, sınırlı kaldığından uzmanlaşmış bir zanaatkâr grubunun gelişmesi mümkün olmamıştır. İlk saatçiler, çilingir ya da demirci ya da top dökümcüleri olmuştur; çünkü bu kişiler, maden işçiliğinde uzman zanaatkârlardır ve rastlantılara bağlı olarak, mekanik saatleri üretmeyi ya da onarmayı da başarmışlardır. 1730’lara doğru Berlin’de, duvar ve cep saatlerini onaran

⁴³ Feza Çakmut, “Fransız Cep Saatlerinin Saatçilik Tarihi İçindeki Yeri”, *Antik & Dekor*, S.80, s.86-87.

zanaatkârların büyük çoğunluğunun demirciler olması, bu durumun devamlılığını kanıtlar niteliktedir⁴⁴.

16. yüzyılda, saatler ve cep saatleri yeni bir müşteri kitlesi olan orta sınıfa satışa sunulmuştur. Bu sınıfın içerisinde zanaatkârların kendileri de yer almıştır. Hızla büyüyen talebin etkisiyle saatle ilgili zanaatkârların hem sayısı artmış, hem de uzmanlıkları gelişmiştir. Aynı zamanda zanaatkâr topluluklarının belli bir yerde toplanmasına ve sürekliliğine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde nispeten deneyimli, yetkin saatçilerin yeniden bir araya gelmesi sayesinde Almanya'nın ve Fransa'nın belli şehirleri, gerçek anlamda saatçilik merkezlerine dönüşmüştür⁴⁵.

16. yüzyılın başında Almanya'da Nürnberg, en önemli saat ve cep saati üretim merkezi olmuş; yüzyılın ikinci yarısı boyunca Augsburg onu adım adım izlemiştir. Bu iki şehir, 16.-17.yüzyılda birincil derecede önem taşıyan saatçilik merkezlerinden ikisi olmuştur. Augsburglu saatçiler, çilingirlerin, zırh ve silah yapımcıların, çan dökümcülerin eşit olarak gruplandığı Demirciler Loncası'nın bir bölümünü oluşturmuştur. Yukarıda belirtilen nedenlerle ve diğer maden ustalarından da pek ayırt edilemedikleri için saatçilerin kendi loncaları olmamıştır. 1500 ile 1550 yılları arasında ise on altı saatçi, Demirciler Loncası'na girmiş ve böylece bir atölye kurulmuştur. 1582 yılında şehirde kırk altı saatçi ve on beş saat işçisi vardır. Augsburg'daki saat ustaları, İmparator II. Maximilian (1527-1576) veya elçiler tarafından verilen siparişler doğrultusunda, Osmanlı sultanları, vezirler ve farklı kademedeki yöneticiler için birçok saat yapmıştır⁴⁶.

Nürnberg ve Augsburg sonrasında Blois, Paris, Lyon şehirleri, önemli saat üretim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyıla kadar saatçilik sektörü Fransa'da iyice büyümeye başlamıştır. 16.yüzyılın ortasına doğru Paris'te, yirmiden fazla saat ustası, 1640'larda yaklaşık yetmiş saat ustası bulunmaktadır⁴⁷.

16. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'dan göçle giden sayısız saatçiden, en fazla yararlanan şehirlerden biri Cenevre olmuştur. Londra'nın durumu da, Cenevre'den pek farklı olmamış; başlangıçta yok denilecek kadar az sayıda saat üretiminin yapıldığı

⁴⁴ Cipolla, a.g.e., s.23.

⁴⁵ Gürbüz, a.g.e.,s.84.

⁴⁶ a.g.e.,s.84.

⁴⁷ Cipolla, a.g.e., s.24.

Londra, aldığı göçlerle kısa sürede bir saatçilik merkezi haline gelmiştir⁴⁸.17. yüzyılın ilk yarısında, Cenevre ve Londra şehirleri, saatçilikte daha ileriye gitmiştir.

Saatçiliğin merkezi haline gelen şehirlerde, gittikçe sayıları ve gelirleri artan saatçiler, kendi loncalarını kurmuşlardır. Paris'te 1544, Blois'da 1597, Cenevre'de 1601, Toulouse'da 1608, Londra'da 1631, Lyon'da 1658-60, Aia'da 1688, Stockholm'de 1695, Kopenhag'da 1755 yılında bu loncaların kurulduğu görülmektedir. Yine de, pek çok kentte saatçilerin kendi loncaları olmamış ve demirciler loncasına bağlı kalmayı sürdürmüşlerdir.

Ortaçağ'da saatçilik konusunda öncü bir ülke olan İtalya'nın, modern dönemde duvar ya da cep saatleri yapımı alanında hiçbir önemli merkez geliştirememiş olması dikkat çekicidir. Mükemmel saatçiler olmasına rağmen 16.- 17.yüzyıllarda İtalya'nın ticaret ve üretim alanlarındaki düşüşüne paralel olarak bir gerileme yaşanmıştır. Buna bağlı olarak, özellikle prenslerin, papaların ve diğer yüksek rütbeli din adamlarının koruması altında, soyluların oluşturduğu sınırlı çevrede sanat eserleri üreten zanaatkar sayısı düşüş göstermiş⁴⁹; saatçiler ve saat üretimi de bundan nasibini almıştır.

17.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Cenevre'deki saat üretiminde iş bölümü ve organizasyona verilen önem sonucunda büyük gelişme kaydedilmiş; üretimin artması da, zemberek yapımcıları ya da anahtar yapımcıları gibi uzman işçilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülke dışından gelen taleplerin de artmasıyla yeni bir tüccar sınıfı meydana gelmiştir. İç ve dış talep artışı, 18.yüzyılda seri üretime geçişi hızlandırmıştır.

18.yüzyılın ilk yıllarından 19.yüzyılın sonlarına kadar saatçilik alanında, üç ülke ön sıralarda yer almıştır; bunlar, Fransa, İngiltere ve İsviçre'dir⁵⁰.

3.2.Osmanlı Devleti

Osmanlı'nın mekanik saatle buluşması, Sultan II. Mehmed'in (1432-1481), 1477 yılında, Venedik'ten, cam yapımcısı, ressam ve çalar saat yapımcısı talebiyle başlamıştır. Diğer ustaların geldiği, ama çalar saat yapımcısının gelip gelmediği bilinmemektedir. Burada önemli olan, Sultan II. Mehmed'in büyük ihtimalle bir saat

⁴⁸ Gürbüz, a.g.e.,s.48.

⁴⁹ Cipolla, a.g.e.,s.25.

⁵⁰ Gürbüz, a.g.e., s.118-119.

örneği görmüş olmasıdır. O dönemde Avrupa’da taşınabilir saatlerin yapıyor olması, İtalyan hümanistler ve Rum bilginlerin Osmanlı sarayına gelmesi, Sultan’ın bilimsel ve sanatsal gelişmelere olan merakı, böyle bir saat görme ihtimalini kuvvetlendirmektedir⁵¹.

Sultan II. Mehmed gibi bilime ve sanata önem veren Sultan I. Süleyman (1494-1566), gelişen teknoloji paralelinde artan saat çeşitliliğinin farkında olmalıdır. Kaldı ki, 1541 yılında Osmanlı’nın, Macaristan’ın başkentini fethetmesiyle çaresiz kalan Kral I.Ferdinand (1503-1564), Avusturya elçilerini barış antlaşmasıyla birlikte İstanbul’a yollamış; elçiler, İstanbul’a gelirken yanlarında çeşitli hediyeler, altın ve mücevher bezeli bir kadeh, bir saatle bir gökevinin birleştiği gümüş bir makine getirmiştir⁵².

Fransızlar’ın, Sultan I.Süleyman’ın, yeni ve farklı saatlere olan ilgisini fark etmesiyle Fransa kralı (I. François, 1494-1547 ya da II. Henri 1519-1559), 1547 yılında Sultan’a, aynı zamanda masa fiskeyi işlevi gören bir saat göndermiş; Lyon’da yaptırılan bu saatin, krala yüksek fiyata mal olduğu dilden dile dolaşmıştır⁵³.

Otto Kurz, *Sultan İçin Bir Saat* kitabında, İstanbul’daki Fransız elçisinin, 1558 yılında Venedik’teki meslektaşlarına şöyle bir mektup yolladığından bahsetmektedir: “*Sultanın benden iki üç kez istemiş olduğu küçük çalar saatlerden en kısa sürede bana göndermesi için, majestelerine yazacağınız mektuba bir çift laf ekleyin, çünkü sultan bir süredir, ava giderken üstünde bunlardan on ya da on ikisini taşımayı huy edindi*”. Bunun üzerine Venedik balyosu, kendi hükümetinden, sultanın istekleri doğrultusunda, Paris’te böyle bir saati bulmaları için özel girişimde bulunmuştur. Bu girişim olumlu sonuç vermiş; Fransız kralı, şimdilik yedi tane saat gönderebildiklerini, sonra tekrar gönderebileceklerini yazılı olarak bildirmiştir⁵⁴.

İstanbul’a gelen Avrupalılar’ın, belge niteliğindeki mektuplarına bakılacak olursa, örneğin Diplomat Ogier Ghiselin de Busbecq (1522-1591/92) buraya cep saatleri ile gelmiş, yanındaki Türk rehberler de bu saatlere ilgi gösterip merak etmişlerdir⁵⁵. Gezgin-tüccar Hans Dernschwam (1494-1568) günlüğünde, vezirlerden birine cep saati

⁵¹ Gürbüz, a.g.e.,s.51.

⁵² Kurz, a.g.e.,s.27.

⁵³ a.g.y.,s.27.

⁵⁴ a.g.e., s.28.

⁵⁵ a.g.e., s.31.

acilen gerektiğinde, Avusturya büyükelçisince nasıl çekilip alındığını; sonra da vezire, ‘Kral Ferdinand adına’ verilmiş olduğunu betimlemiştir⁵⁶. Elçiler sultanlara saat hediye ederken sarayda bulunan vezirler ve paşalar da beklenti içine girdiğinden, Hans Dernschwam günlüğünde, İstanbul’da vezirlere sundukları hediyeler içinde birçok saat olduğunu yazmıştır⁵⁷. İstanbul’a gelen bir büyükelçi, yanındaki en pahalı ve muhteşem saati padişaha, buna eş değer olan birini de sadrazama vermiştir. Hatta zaman içinde, her biri önemlerine göre dikkatle derecelendirilmiş, çeşitli nüfuz sahibi saray görevlileri için daha fazla saat gereksinimi doğmuş; elçiler, hem onlar için, hem de sultanın haremindeki kadınlar için saatler getirmeye başlamıştır⁵⁸.

İslam coğrafyasında mekanik saatlerle ilgilenen ilk kişi, Takîyüddin er Rasîd (1525-1585)dir. Mısır’dan İstanbul’a gelen Takîyüddin, 1570 yılında Sultan II. Selim (1524-1574) tarafından müneccimbaşı tayin edilmiştir. Daha sonra başa geçen Sultan III. Murad (1546-1595), “Darü’r-Rasadi’l-Cedid” adıyla İstanbul’da Tophane sırtlarında bir rasathane kurulmasına izin vermiştir. Takîyüddin rasathanenin bitmesini beklemeden, İstanbul’un en yüksek noktası olan Galata Kulesi’nde gözlemlerine ve çalışmalarına başlamıştır⁵⁹. Dönemin Şeyhülislamı olan Kadızâde Ahmed Şemsettin Efendi (1512-1580) tarafından buna karşı yürütülen çalışmalar sonucunda rasathane, padişahın emriyle kapatılmış ve 22 Ocak 1580 tarihinde yıktırılmıştır⁶⁰. 1579 yılında İstanbul Rasathanesi’ni kuran, ancak 1580’de yıkılışına tanık olan Takîyüddin, saatçiliği Galata’daki yabancı saatçilerden öğrenerek bu konuyla ilgili olarak *el Kevâkibü’ddürriyye fi vaz’i’l-benkâmâti’d-devriyye* isimli bir kitap yazmış ve bilindiği kadarıyla bu çalışma, dünyada saatçilik konusunda yazılan ilk eser olmuştur⁶¹. Otto Kurz da, kitabında “16.yüzyıldaki saatçilik yöntemlerine dair bir şey öğrenmek istiyorsak, Doğu’ya yönelmemiz” gerektiğini yazarak Takîyüddin’in sadece İslam dünyasının değil, aynı zamanda Avrupa’nın 16.yüzyıl saat yapım yöntemleri üzerine

⁵⁶ a.g.e.,s.32.

⁵⁷ Gürbüz, a.g.e.,s.57.

⁵⁸ Kurz, a.g.e., s.32.

⁵⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlılar ve Bilim Kaynaklar Işığında Bir Keşif*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2003, s.35.

⁶⁰ Salim Aydüz, *Osmanlı Biliminin Öncüleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.82.

⁶¹ Kaçar ve Bir, a.g.m., s.324

ayrıntılı bilgiler içeren yegâne bir eser yazdığını belirtmiştir⁶². Kısacası, saatlerin gelişiminde İslam medeniyetinin payı büyük olmuştur⁶³.

Mekanik saatler taşınabilir boyutta üreilmeye başladığı yıllardan itibaren Osmanlı sarayında da görülmeye başlamıştır. Çünkü bu saatler, çoğunlukla yeni bir anlaşma yapabilmek, Osmanlı'nın dostluğunu kazanabilmek, ticaret serbestliği elde edebilmek gibi gayelerle padişaha iyi niyet göstergesi olarak Avrupa ülkelerinden hediye edilmiş ya da yıllık vergilerin içinde gönderilmiştir. Önceleri saatler, günler boyu süren yolculuk ve nakliye sırasında meydana gelebilecek hasarların giderilmesi ve çalışır durumda sultana teslim edilebilmesi için saati yapan ustayla birlikte saraya gönderilmiştir. Ama bazen öyle arızalar ya da zorluklar olur ki, saatçilerin yıllarca memleketlerinden uzakta, İstanbul'da kalmaları gerekir. Bu ustaların, burada kaldıkları süre içinde, saraydaki bozuk saatleri onardıkları da olmuştur. Yıllar geçtikçe hem saraydaki saatlerin sayısı artmış, hem bozulanların sayısı artmıştır. Dolayısıyla saatlerin bakımını yapacak, arızalananları onaracak kalıcı saat ustalarının sarayda bulundurulması gerekmiştir. 16.yüzyılın sonlarında, Saray'da Hasoda'da saatçi ve saatçibaşı adı altında çalışanlar olduğu görülmektedir. Avrupalı saat ustalarının yanı sıra Müslüman saatçiler de burada yer almıştır. Topkapı Sarayı Arşivi, 34 numaralı deftere saat ve saatçilere ait çeşitli notlar düşülmüştür: *“Saatçilere dair olan kayıtlarda isimleri zikredilen saatçiler; Pervâne, Hasan, Rüstem, Murad, Cafer, Bâyezid, Frenk Hüseyin'dir. Bunlar “Ehl-i Hiref-i Hassa”dan olup, kayıtlarda “Oda'da Hasan nâm sâ'atci” 316 , “Hazîneli Sâ'atci Pervâne” 317, “Hâne-i Hâssa'da olan Sâ'atci Rüstem” 318, “Oda'da Frenk Sâ'atci Hüseyin” 319, “Sâ'atci Usta Ca'fer” 320 şeklinde geçmektedir. Ehl-i Hiref-i Hassa saatçilerinin şakirdleri isimleri verilmeden “Usta Hasan şâkirdi” 321 ve Oda Saatçisi Rüstem Ağa'nın kendi yaptığı büyük saati padişah görmek istediğinde kendisine bir donluk seraser ve iki şakirdine kırkar altın ihsan edildiği şeklinde kayıtlarda geçmektedir. 322 Saatçilere dair bilgiyi, yeni saat yaptıklarında mukabelisinde padişahın inam aldıklarında ve saatlerin belli başlı aksamının yaldızlanmasına mebni hazineden altın çıkmasıyla edinmekteyiz. Saatlerin bakım, onarım ve yeniden işlendiğine dair olan kayıtlar içerisinde dönemin saatleri hakkında kullanılan terimler ve saatlerin parçaları hakkında bilgiler bulunmaktadır.*

⁶² Kurz, a.g.e., s.46.

⁶³ Acun, a.g.m., s.8.

*Bakımı ve onarımı yapılacak saatin kimi zaman tanımı yapılırken “Hüdâvendigâr hazretlerinin ziyâde makbûl bir dâne sâ‘ati olup” 323, “içerüden Baba Cüce çıkardığı sâ‘at”324 , “Küpelî Kâfir’in işlediği” 325 gibi bilgilerle saatin kime ait olduğu ve saraydaki konumuna dair bilgiler verilmektedir”*⁶⁴. Bu notlarda, saray içerisinde Hasoda saray saatlerinin onarımı, yıldızlanması, yeni saatlerin yapılması gibi işlerden sorumlu Türk ve Avrupalı saatçilerin bulunduğu yazmaktadır⁶⁵.

Şule Gürbüz, saatçileri üç gruba ayırmaktadır. Birinci gruptaki ustalar, bir Batı saatini birebir kopya edenler; ikinci gruptakiler, başkasının yaptığı saati tadilattan geçirip ya da sadece kasasını kendisi yapıp bunu kendi eseri olarak ortaya koyanlar; üçüncü gruptakiler ise kendince çalışıp didinip az bir yetenek, sınırlı bir hayal gücüyle kendini utandırmayacak derecede vasat eser üretenlerdir⁶⁶.

Bugüne ulaşan en eski Türk saati, 1650 yılında Saatçi Şahin tarafından yapılmış olan ve Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan saattir⁶⁷. Aynı müzenin saat koleksiyonunda Türk saatçiler tarafından yapılmış olan 17.-18. ve 19.yüzyıllara ait saatler de vardır.⁶⁸ 17. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar uzanan dönemde üretilen yerli saatlerden günümüze ulaşabilenlerin sayısı elliye geçememiştir. Bunlar sayı olarak çok olmamakla beraber tabak saatler, raflı duvar saatleri, masa ve iskelet masa saatleri, cep/ koyun saatleri gibi değişik form ve çeşitlilik gösterirler⁶⁹.

Söz konusu yerli saatler, Avrupa saatleri kadar marifetli olmayıp gayet basit ve amaca yönelik örneklerdir. Bu saatlerin bazılarının zarflarında karşımıza çıkan zengin süsleme ve mücevher işçiliği ise bunların saraydaki kuyumcular tarafından yapıldığını göstermektedir⁷⁰. Saray içinde ve saray için üretim yapılması, ihracatın söz konusu olmaması, 17.yüzyılda İstanbul’un bir saatçilik merkezi olarak değerlendirilmemesi sonucunu doğurmuş olabilir. Yoksa burada yapılan üretim, Batılı örneklere göre kalite ve teknik açıdan çok da uzak değildir.

⁶⁴ Osman Yiğit, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)* (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018, s.39

⁶⁵ Doğan Gürbüz, *Alaturkadan Alafrangaya Zaman Osmanlı’da ve İslam Topluluklarında Zaman*, İstanbul: Ege Yayınları, 2015, s.68.

⁶⁶ Şule Gürbüz, *Saat Kitabı*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, 2011, s.70.

⁶⁷ a.g.e., s.39.

⁶⁸ a.g.e., s.42.

⁶⁹ Feza Çakmut, “Topkapı Sarayı Müzesi”, *Topkapı Sarayı Saat Koleksiyonu Dünyanın Kışkırdığı Saatler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s.33.

⁷⁰ Özdemir, a.g.e., s.79.

17.yüzyılda, Mustafa Aksarayı (?-?)’nin saati, Şeyh Dede (?-?)’nin saati, Bulgat (?-?)’in saati, her parçası aynı ustanın elinden çıkmış, emek ve hayal ürünü saatlerdir. 18.yüzyılda, çok sayıda Türk saatçinin adına rastlanmaktadır. Saray saatçibaşısı olan Abdurrahman Çelebi (?-?) gibi çok yetenekli bir ustanın, Derviş Yahya (?-?)’nın, Esseyid Mustafa (?-?)’nın, Edirneli İbrahim (?-?)’in günümüze ulaşan saatleri, önceki yüzyıllardan epeyce farklıdır. Sultan III. Selim (1761-1808) etkisi ile Mevlevi tarikatına mensup dedelerin eserlerinin ortaya çıkmaya başlaması, saat formunun, üzerindeki yazıların ve mekanizmasının değişmesine neden olduğu gibi, Türk saatçiliğinde bir üslup oluşumunu da sağlamıştır⁷¹. Osman (?-?), Ahmet Gülşani ül Mevlevi (?-?), Kuru Ali (?-?), Esseyid Elhac Dürri (?-?), Zihni (?-?), ağırlıkla çalışan, bir kavuğun üstüne oturan saatlerden, İngiliz ya da Viyana oturtma saatlerine benzeyenlere kadar nitelikli saatler yapmışlardır.

Osmanlı’da saatçiyan esnafı, 17.yüzyıl boyunca sarayda yaşayanların hizmetinde olmuş, saatlerin yaygınlaşmasında, saat ve saat teknolojisinin transferinde Doğu ve Batı arasında önemli rol oynamıştır. Ama bu sanatkârların ürettikleri saatlerin miktar ve menşei hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Bu esnafın yerli talebi ne ölçüde karşıladığı bilinmemekle beraber Osmanlı ülkesine Batı’dan saat ithalinin devam etmesi, yerli üretimin yeterli olmadığını düşündürmektedir⁷².

Başkentteki saatçilik bağlamında, Galata semtinin önemi büyüktür. Konumuz gereği, burada buna değinmek yararlı olacaktır. Sultan III. Murad’ın saat merakının sonucu olarak 1592 yılından itibaren Galata’da, bir yabancı saatçiler kolonisi oluşmaya başlamıştır. Daha önce belirtildiği gibi, o dönemde saraya hediye edilen saatlerle birlikte bakım ve tamir için bir veya birkaç usta İstanbul’a gelmiştir. Galata kolonisinin oluşmasını doğuran başlıca etken de bu olmuştur. Kendilerine yeni pazar arayan Avrupalı ustalar, Osmanlı İmparatorluğu’nun yabancı saatçi ve tüccarlara gösterdiği imtiyaz ve itibar kolaylığı sonucu, İstanbul’da elçiliklerin bulunduğu Galata semtini tercih ederek yerleşmişlerdir⁷³. Aynı zamanda, Osmanlı başkentinde bulunan ve saraya saat hediye eden ülkelere ait her elçilikte, bir saat ustası istihdam edildiğinden böyle bir tercih mantıklıdır⁷⁴. İstanbul’un liman kenti olması bağlamında, Galata’nın, iskelelere

⁷¹ Gürbüz, a.g.e., s.48.

⁷² Vahide Gezgör, *Milli Saraylar Saat Koleksiyonu*, Ankara; TBMM Basımevi, 1997, s.13

⁷³ Feza Çakmut, “İsviçre Cep Saatler”, *Antik & Dekor*, S.80, 2004, s.76.

⁷⁴ Özdemir, a.g.e., s.79

yakın konumda, merkezi bir yerde olması ve genelde burada azınlıkların yaşamlarını ve mesleklerini sürdürmeleri, canlı bir pazar ortamı olması da bu seçimde etkili olmuştur⁷⁵.

Galata'ya yerleşen Cenevreliler olduğu gibi, 17.yüzyılda bu koloni büyümeye başlamadan önce, 1630'larda ünlü cep saatçiliği merkezi olan Blois'dan da birkaç kişi gelip İstanbul'a yerleşmiştir. Bu koloni, 17.yüzyılda Fransız genç saatçilerin gidiş gelişleriyle İstanbul'daki pazar ortamını oluşturmaya başlamıştır⁷⁶. Galata'ya gelen son cep saatçilerden birinin, Cenevreliler Isaac Rousseau (1672-1747) olduğu belirtilmektedir⁷⁷. 18.yüzyıl ortalarında, yüz altmış kişiye varan sayısıyla bu koloni, görüldüğü üzere kozmopolit bir yapıya sahip olup Fransızlar, İtalyanlar, Cenevreliler, Almanlar'dan oluşmaktadır. Bu ustaların ürettikleri saatler, artık Galatakâri olarak adlandırılmakta; saray kayıtlarında da Galatakâri ismine sıklıkla yer verilmektedir. Saatlerin bir bölümünün parçaları dışarıdan gelmiş, bir bölümü de Galata'da imal edilmiştir⁷⁸. Böylece Galata'nın, o dönemde birçok saatçilik merkeziyle kıyaslanabilecek kalitede, ama küçük çaplı bir saatçilik merkezi olduğu söylenebilir⁷⁹. Galata kolonisinin zaman içinde çökmesinin nedenleri ise 18.yüzyıldan itibaren Avrupa saatçiliğinde yaşanan teknik ve ticari gelişmeler ile Osmanlı'nın siyasi, askeri ve ticari alanlarda duraklamaya girmesi olmuştur⁸⁰.

Osmanlı İmparatorluk zamanından Cumhuriyet'e dek her yıl İngiltere'den, Fransa'dan, İsviçre'den ithal edilen saatlerin sayısı çok fazla olmuştur. Yerel saat sanayinin çöküşüne rastlayan 18.yüzyılda, Osmanlı pazarı için imal edilen Batılı saatler dönemi başlamıştır. Osmanlılar'ın saatlere yönelik ilgi ve talebine rağmen kendi saat imalatındaki düşüş, Batılı saatçilerin böyle bir potansiyelden yararlanmasını sağlamıştır. Bernard Lewis (1916-2018)'e göre Osmanlılar'da saat imalatının çökmesinin iki nedeni vardır. Birincisi gerekli malzemeleri tedarik etmekte çekilen güçlükler; ikincisi ise sarkaçlı ve zembekli saatlerin, Avrupa'daki sürekli gelişimine karşılık İstanbul'daki saatçilerin buna ayak uyduramamasıdır. Dolayısıyla 18.yüzyıldan itibaren Avrupa'nın en ünlü imalatçıları, eski Türkçe kadranlı, bir kısmının zarfı Doğu

⁷⁵ Gürbüz, a.g.e., s.87.

⁷⁶ Kurz, a.g.e., s.52.

⁷⁷ Kurz, a.g.e., s.62-63.

⁷⁸ Özdemir, a.g.e., s.79-81

⁷⁹ Doğan Gürbüz, *Alaturkadan Alafrangaya Zaman Osmanlı'da ve İslam Toplumlarında Zaman*, s.89.

⁸⁰ a.g.e., s.113.

temalı ve mineli resimlerle bezenmiş saatler yapıp İstanbul'da satışa sunmuştur⁸¹. Bu arada Voltaire (1694-1778)'in, Büyük Frederich (1712-1786)'e 1771'de yazdığı mektupta, Osmanlılar için, “60 yıl önce Cenevre'den saat ithal etmeye başlamalarına rağmen, hala saat yapmayı ve tamir etmeyi bilmediklerini” belirtmesi dikkate değerdir⁸².

İngiliz saatçilerin, Türkiye ile ticari ilişkiler kurarak özel Türk saatleri imal etmeleri de bu dönemde olmuştur. Türk Pazarı Saatleri denilen bu örneklerin başlıca özellikleri, eski Türkçe rakamlı kadranları ve kubbeli ahşap üstüne lake veya bağa kaplama olan zarflarıdır. Aynı zamanda müzikal de olan bu tip oturma saatler, Saray koleksiyonunun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır⁸³.

Osmanlı'ya gönderilen saatler, malzeme ve teknik açıdan Avrupa'nın kendisi için ürettiklerinden farklı değildir. Avrupalılar, Doğu zevkine göre saat üretirken dini konularda temkinli olmuş; otomat saatlerin üzerindeki figürlere genellikle Türk kostümü giydirmiş ve mimari esinli örneklerde, alem benzeri hilalli tepe süslerine yer vermiştir⁸⁴. Kendileri için ürettikleri saatlerde ise Türkler ve Mağribiler gibi egzotik figürler ya da Türk mimari öğeler karşımıza çıkmaktadır.

Buna bağlı olarak, Osmanlı'da kullanımda olan saatlere bakılacak olursa, yukarıda belirtildiği gibi, bu pazarda İsviçre ve İngiliz yapımı saatler başı çekmekte; ama Osmanlı'nın asıl tercihinin, İngiliz saatleri olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı için bunlar, kaliteli ve sağlam saatlerdir. Dolayısıyla birçok İngiliz firması Osmanlı'ya saat göndermiştir. Bu firmalardan bazıları Edward Prior, George Prior, Markwich-Markham, Markwich-Markham-Perigal, Isaac Rogers, Benjamin Barber, Daniel de Saint Leu, Louis Recordon olarak sıralanabilir. Ama tüm bu markaların arasında Prior marka saatlerin yeri, Osmanlı alıcıları için farklı olmuştur. Hatta Osmanlı döneminde yapılan camilerin birçoğunda bugün hala çalışan Prior saatleri bulunmaktadır⁸⁵. Osmanlı

⁸¹ Çakmut, a.g.m., s.82.

⁸² Feza Çakmut, “Fransız Cep Saatleri”, *Antik & Dekor*, S.80, 2004, s.87

⁸³ Feza Çakmut, “Topkapı Sarayı Müzesi’nden “Carillon” Çan Sesli Saatler”,

<http://www.antikalar.com/topkapi-sarayi-muzesinden-carillon-can-sesli-saatler> (Erişim Tarihi:

26.09.2019)

⁸⁴ Kurz, a.g.e., s.35.

⁸⁵ Gürbüz, a.g.e., s.123.

pazarına hitap eden Fransız saat firmaları ise Abraham-Louis Breguet, Julien ve Pierre Le Roy'dur⁸⁶.

Mekanik saatin doruğa ulaştığı 19.yüzyıla gelindiğinde ise Türk saatçilerin eserleri de doruk noktasına çıkmıştır. Esseyid Süleyman (?-?), saray saatçiliği de yapan Süleyman Leziz (?-?), Mustafa Refik (?-?), Türk saatçiliğinin önemli ustası Ahmet Eflaki Dede (1808-1875), Hüseyin Hâkî (1834-1895), mekanik saatin doruğundaki örneklerin ustası Mehmet Şükrü (?-?), çok ince işçilikli Mehmet Muhsin (?-?), yirmi dört saatlik kadran ve onluk, ondalık saat gibi farklı şeyleri deneyen Bandırmalı Osman Nuri (?-?) gibi isimler, o dönemde dünyadaki büyük ustalarla yarışacak düzeyde saatler üreten Türk ustaları olmuştur⁸⁷. Mekanik saatler ve cep saatlerinin aslında daha çok Saray ve İstanbul halkının kullanımında olduğu görülmektedir. İmparatorluğun yayıldığı alanda kullanılıyor olsa da, hem alıcıların sosyal ve maddi yapısı etken olduğundan, hem de arızalanan saatlerin tamir şansı az olduğundan bu saat örnekleriyle karşılaşma ihtimali, başkentten uzaklaştıkça düşmektedir⁸⁸.

⁸⁶ a.g.e., s.125.

⁸⁷ Şule Gürbüz, *Saat Kitabı*, s.49.

⁸⁸ a.g.e., s.43-44.

İKİNCİ BÖLÜM

SAAT KOLEKSİYONLARI

1. TOPKAPI SARAYI MÜZESİ SAAT KOLEKSİYONU

1. 1. Koleksiyonun Oluşması

Marmara Denizi'ne, Boğaz'a ve Haliç'e hâkim bir tepe üzerine konumlanmış olan Topkapı Sarayı, yaklaşık 380 yıl Osmanlı Devleti'nin idari merkezi ve padişahların resmi ikametgâhı olmuştur. Saray, ihtiyaçlar paralelinde, yüzyıllar boyu birçok onarımdan geçmiş, çeşitli eklemeler yapılmıştır. 18.yüzyıldan itibaren devlet yapısının Batılılaşması, Sarayı ve yaşayanlarını da etkilemiştir. Sultan Abdülmecid (1823-1861)'in, Boğaz'da Batı tarzındaki Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırmalarıyla Topkapı Sarayı terkedilmiştir. Topkapı Sarayı'nın müze gibi ziyarete açılması da Sultan Abdülmecid dönemine rastlamaktadır. O dönemin İngiliz elçisine Topkapı Sarayı'ndaki eşyalar gösterilmiş; bu olaydan sonra saray hazinesindeki eski eserleri yabancılara göstermek, gelenek haline gelmiştir. Sultan Abdülaziz (1830-1876) döneminde de büyük cam vitrinlerin yapılmasıyla Hazine'deki eski eserler bunlara yerleştirilerek ziyaretçilere gösterilmeye başlamıştır. Sarayın tam olarak müzeye dönüşmesi ise Cumhuriyet kurulduktan sonra, 3 Nisan 1924 tarihinde olmuştur⁸⁹.

Konumuz bağlamında, Topkapı Sarayı bünyesinde, çeşitli bölümlerde kullanılmış ve Hazinesi'nde saklanmış birçok saat türüyle karşılaşmaktadır. Hatta bunlar ilk kez 1954 yılında Defterhâne'de sergilenmiş; bundan 16 yıl sonra aynı yerde bir kez daha sergilenmiştir. 1975 yılında ise sarayın üçüncü avlusundaki Silâhdâr Hazinesi'nde, 200 kadar saatin teşhir edildiği görülmektedir. Saraydaki tüm bu saatlerin, çeşitli amaç ve yollarla buraya geldiği anlaşılmaktadır.

Diplomatik ilişkiler içinde hediye vermenin önemi yadsınamaz; hem tüm dünyada, hem Osmanlı/ Türk kültüründe hediyeleşmenin önemi büyüktür. Saraydaki düğünler, davetler, eğlenceler ve sünnet törenleri hediyeleşmenin gerçekleştiği etkinliklerdir. Ama özellikle diplomatik merasimlerdeki hediyeleşme, konumuz açısından ön plana çıkmaktadır. Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti'nde daimî

⁸⁹ Aysel Tuzcular, "Saatler", *Sanat Topkapı Sarayı Müzesi Özel Sayısı*, S.7, 1982, s.10-11.

elçilikler kurması da bunda etkili olmuş; diplomatik hediyelerin belirlenmesinde, ülkeler arası ilişkiler rol oynamıştır. Osmanlı sultanlarına sunulacak hediyelerin içinde, onların zevklerine uygun olarak tasarlanmış ve özenle seçilmiş eşyaların bulunmasına dikkat edilmiştir. Kaynaklara göre, 16.yüzyıldan itibaren Avrupalı krallar tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçiler, hediye olarak birçok saat getirmiştir. Hatta hediyeler, Osmanlılar'ın istekleri ve özel siparişleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu sanatkârane yapılmış saatler, Osmanlılar'a sunulan hediyelerin başında yer almaktadır⁹⁰.

Diplomatik hediyelerin başında saatlerin yer alması, Avrupalılar'ın teknolojik buluşlarını, Osmanlı sultanlarına göstermek isteğinin sonucu olabileceği gibi kolay taşınır bir eşya olması da bir neden olabilir. Hediye olarak gelen bu saatlerin dışında, Saray'a Avrupa'dan satın alma yoluyla gelen saatler de olmuştur. Saray müze haline geldikten sonra satın alma ve bağış yoluyla saat koleksiyonunun daha da genişlediği görülmektedir⁹¹. Vakıf yoluyla gelenlerin yanı sıra Ankara Etnografya Müzesi, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Milli Emlak Müdürlüğü'nden alınan eserlerle saat sayısı üç yüzü aşmıştır. Ayrıca Yıldız Sarayı'nda bulunan, Sultan II. Abdülhamid'in (1842-1918) özel koleksiyonundaki pek çok eser, Topkapı Sarayı'na devredilmiş; ama sonraki yıllarda iki koleksiyon arasında karşılıklı devir işlemleri devam etmiş, dolayısıyla koleksiyon içerikleri değişim göstermiştir⁹².

Bunlara bağlı olarak bugün, Topkapı Sarayı saatler bölümünde yer alan 380 eserin önemli bir grubunu, yüzyıllar boyunca sarayın Hazine, Harem, Köşkler gibi bölümlerinde kullanılan ve diğer sarayların padişah hazinesinde bulunan saatler oluştururken bir bölümünü de Avrupa'dan diplomatik hediye olarak ya da satın alma yoluyla gelen saatler oluşturmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 28 Rebiyülahir 1159 (20 Mayıs 1746) tarihli bir belgede, saraydaki saatlerin sadece hediye olarak gelmediği, bazılarının sipariş üzerine özel olarak hazırlandığı ve hatta bu siparişlerde, İngiliz elçilerinin aracı rol oynadığı yazılmıştır⁹³. Ama bu koleksiyondaki

⁹⁰ Fatma Ünyay Açıkgöz, "Osmanlı-Avusturya İlişkilerinden Bir Kesit: Amaç Barış-Araç Hediye (XVII.yüzyıl)", *Social Sciences Studies Journal*, S.3, 2017, s.895-897.

⁹¹Tuzcular, a.g.e., s.120.

⁹² Feza Çakmut, "Topkapı Sarayı Müzesi", *Topkapı Sarayı Saat Koleksiyonu Dünyanın Kışkandıği Saatler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s.33.

⁹³ Netice Yıldız, "Osmanlı İmparatorluğunda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu", *Belleten*, LXX, 259, 2006, s.945.

saatlerden hangisinin hediye, hangisinin satın alma yoluyla geldiği tam olarak belirlenememiştir⁹⁴.

16.yüzyıl ile 20.yüzyıl arasına tarihlenen bu saatler, türlerine, mekanik özelliklerine, yapım yerlerine ve markalarına göre sınıflandırılabilir. Tüm bu özellikler bağlamında, çok çeşitlilik gösteren Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonu, adeta küçük bir saat müzesini çağrıştırmaktadır. Koleksiyondaki saatler, türlerine göre şu şekilde sınıflandırılabilir⁹⁵:

- 1.Boy ve duvar saatleri,
- 2.Oturma ve masa saatleri,
- 3.Gezi saatleri: Yastık, Araba, Minder saatleri vb.
- 4.Cep saatleri: Koyun ve Kuşak saatleri,
- 5.Astronomik saatler

Koleksiyonun çoğunluğu, 18. ve 19.yüzyıllara ait olup Osmanlı sultanları ve Türk pazarı için üretilen İngiltere, Almanya, Avusturya, Fransa ve İsviçre yapımı saatlerden oluşmaktadır⁹⁶. 18.yüzyılda Topkapı Sarayı'nda çok sevilen ve tercih edilen İngiliz saatleri, 19.yüzyılın başlarında yerini İsviçre saatlerine bırakmıştır⁹⁷. Bunların yanı sıra elliye yakın Türk yapımı saat de bu koleksiyonda bulunmakta; koleksiyonda yer alan en erken tarihli Türk saati, yukarıda belirtildiği gibi, 17.yüzyıla ait olup dönemin sanatında, kuyumculuğunda ve teknolojisinde geline noktaya işaret etmektedir.

Topkapı Sarayı koleksiyonunda yer alan saat örneklerinden bir bölümü depoda tutulurken bir bölümü de, iki salonda ve vitrinler içinde teşhir edilmektedir. Teşhirde olanların otuzu cep saati, sekiz adeti kuşak, yedi adeti araba saati, beş adeti form saati (enfiye kutusu, kalem kutusu, vazo pistol, gözlük vb.) dört adeti seyahat tipi saatlerdir.

⁹⁴ Yıldız, a.g.m., s.949.

⁹⁵ Feza Çakmut, "İngiliz Oturma Saati", *Antik & Dekor*, S.69, <http://www.antikalar.com/topkapi-sarayi-muzesinden-carillon-can-sesli-saatler> (Erişim Tarihi: 26.09.2019)

⁹⁶ Çakmut, a.g.m., s.87.

⁹⁷ Tuzcular, a.g.m., s.122.

Ayrıca masa ve oturma saatleri, Fransız şömine saatleri, duvar saatleri, boy saatleri, konsol saatleri ve orta saatler de teşhir edilmektedir⁹⁸.

Sultan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'ndaki saatlerin bakımı için Almanya'dan bir saat ustasının gelmesini istemiştir. Berlin'den gelen Johan Meyer (1843-1920) saray saatlerinin tamirine ve bakımına başlamış; daha sonra Sarayın Saatçibaşısı unvanını almıştır. 1878 yılında Tünel'de dükkân açan Meyer, bir yandan da saraya hizmet etmeye devam etmiştir. 1940 yılında oğlu Emil Meyer (1883-1954), daha sonra da Wolfgang Meyer (1906-1981) dükkânı devam ettirmiştir. Wolfgang Meyer, yıllarca saraydaki saatlerin tamirini ve bakımını yapmış; aynı zamanda saatleri kataloglama işini gönüllü olarak sürdürmüştür. Dolayısıyla Topkapı Sarayı'ndaki saat koleksiyonunun katalogunu hazırlayan ilk kişidir. Bu yetkin eser, daha sonra birçok esere ve çalışmalara esin kaynağı olmuştur⁹⁹.

1.2. Cep Saatlerinin Genel Özellikleri

Avrupa'da ünlenmiş ve belli seviyeye ulaşmış tüm saat markaları, Osmanlı pazarı için de saatler imal etmişlerdir. Bu saatlerin kadraneleri ve zarfları üzerindeki resimler ve süslemeler, tamamen Osmanlı halkının zevkine hitap edecek şekilde yapılmıştır¹⁰⁰. Dolayısıyla bu cep saatleri üzerinde belli kompozisyonlar kullanılmıştır. Bu kompozisyonlarda en çok karşılaşılan tür, natürmortlardır denebilir ve bunlar, kendi içinde de çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Özellikle bilim adamlarına hitap eden örneklerin merkezinde, yer küre, küreyi kuşatan teleskop, pergel, iletkenler, cetveller ve sahibine dair semboller yer almaktadır. Diğer bir grup ise ordu mensuplarına hitap ettiğinden askeri objeler, silah, zırh, havan, top, tüfek, bayrak vb. oluşan kompozisyonlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu gruplandırma, aslında sadece Osmanlı'ya özgü olmayıp Avrupa'da da sıkça görülmektedir. Dolayısıyla bu kompozisyonlar, ortak değer ve anlam taşımaktadır. Ama eğer Avrupa'da üretilen saatler, Osmanlı pazarına sunulacaksa zanaatkarlar tarafından yerel renkler eklenerek müşterilerin ya da sarayın gururunu okşayacak ve beğenisine uyacak örnekler yapılmıştır. Örneğin Türk hilali ya da paşanın tuğlu sancağı gibi öğeler bunlarda karşımıza çıkmaktadır¹⁰¹. Tüm bu

⁹⁸ Çığ, a.g.e., s.48.

⁹⁹ Özdemir, a.g.e., s. 90.

¹⁰⁰ a.g.e., s. 98.

¹⁰¹ Kurz, a.g.e., s.66.

biçimsel öğeleri taşıyan saatlerden örnekler, Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda görülmektedir¹⁰².

Yukarıda bahsedilen natürmortlar dışında cep saatleri üzerinde en çok görülen bir başka kompozisyon ise natüralist üsluptaki çiçek motifleridir. Stilize olmuş çiçek buketlerinin etrafına Rokoko tarzında kıvrımlar yerleştirilmiş; kimi zaman da bu buketler, değerli taşlarla çevrelenmiştir. Bazı örneklerde ise buket etrafındaki alan, dilimlere ayrılarak her bir dilim içine yukarıda bahsedildiği gibi askeri öğeler, müzik aletleri, çiçekler vb. yerleştirilmiştir. Bunlarda mine tekniğinin yanı sıra süslü lake ve yağlıboya kullanılmıştır.

Bitkisel motifli olan cep saatleri, hem Avrupa'da, hem Osmanlı sarayında ve pazarında büyük ilgi görmüştür. Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda, 18.-19.yüzyıllara ait çok sayıda bitkisel motifli cep saati bulunmaktadır. Saatlerde bunun bu kadar tercih edilmesinin sebepleri arasında, Osmanlı'nın her tür sanat eserinde genellikle bitkisel ya da geometrik motifleri kullanması; bu bağlamda dinin etkili olması sayılabilir. Birçok kesimden kişiye hitap etmesi, göze hoş gelmesi de diğer etkenlerdendir¹⁰³.

Natürmortlara dâhil edilebilecek ve Saray koleksiyonunda bulunan saat örneklerinde görülen bir başka kompozisyon öğesi ise müzik aletleridir. Bahsi geçen çiçek motifleri gibi saat üzerlerine yerleştirilen bu müzik aletleri arasında saz, ut ve vurmali çalgılar dikkat çekmektedir. Bunlar, Rokoko tarzındaki kıvrımlar ya da iç içe geçmiş sarmal motiflerle çevrelendiği gibi bazı örneklerde, değerli taşlarla çevrelendiği de görülmektedir.

Natürmort çeşitleri dışında, bu koleksiyondaki cep saatleri üzerinde karşılaştığımız resim türleri manzaralardır. Bu manzaraların bazılarında yer tespiti yapılabilirken bazılarının neresi olduğu anlayamamıştır. İkinci türdekilerin, hayali manzara olma ihtimali de akla gelmektedir. Bazı manzaralarda ise konumlama doğru olmasa bile İstanbul'un tanınabilen yapıları karşımıza çıkmakta; Topkapı Sarayı ve Ayasofya gibi yapıların yanı sıra camilerin, hisarların ve Boğaz'daki yelkenlilerin

¹⁰² Yıldız, a.g.m., s.936.

¹⁰³ Deniz Demirarslan, "19.yüzyıl Türk Sivil Mimarisinde Duvar Resmi Estetiği ve İstanbul Teması", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, C.1, 2016, s.108.

resmedildiği görülmektedir. Belki de hoş a gitme ihtimalini yüksek tutmak için özellikle deniz kıyısı görünümleri tercih edilmiştir. Ama “Boğaziçi Manzaraları”nın, yalnızca Türk pazarına yönelik cep saatlerinde kullanıldığını söylemek mümkündür¹⁰⁴. Boğaziçi manzaraları modası, 1810 yıllarında başlamış ve uzun yıllar sürmüştür. Dolayısıyla Boğaziçi manzaralarıyla süslenen çok sayıda İngiliz, Fransız ve İsviçre cep saatinin hepsinin aynı üslupta olması, aynı merkezden çıktıkları izlenimini uyandırmaktadır. Büyük ihtimalle o merkez de, saat teknolojisinde gittikçe gelişme gösteren İsviçre’deki Cenevre şehridir; özellikle 17.yüzyıldan itibaren cep saatlerinde uygulanan mine tekniğinde gelişme görülmektedir¹⁰⁵. Bu teknikte öyle manzaralar resmetmişlerdir ki, adeta Claude Monet (1840-1926)’nin resimlerindeki gündeğümü ve günbatımı renklerini oluşturmuşlardır: saydam pembe mireden oluşan gökyüzü, zeminin altın rengi görünmesini sağlamış, böylece pus tabakaları ardında gizlenen bir güneş yanılması yaratılmış, altın renginin içine oyulmuş olan güneş ışınları da bu etkinin güçlenmesini sağlamıştır¹⁰⁶.

Cep saatleri üzerinde, natürmort ve manzara çeşitlerinin yanı sıra portreler de görülmekte; özellikle padişah portreleriyle karşılaşılmaktadır. Bu, ilk olarak Sultan Abdülmecid’in (1839-1861) hükümdarlığı döneminde olmuştur. Söz konusu cep saati, İsviçre, Chaux-de-Fond’daki Auguste Courvoisier (1821-1898)’nin adını taşıyan firmanın ürünüdür; Sultan’ın portresi, İsviçre mine tekniğindeki saat geleneğinin en iyi özelliklerine sahiptir ve 1850’lerden kalmadır. Chaux-de-Fond’daki Auguste Courvoisier & Cie ya da Courvoisier Frères (Courvoisier Kardeşler) firmasının Osmanlı sarayı için cep saati ürettiği bilinmektedir¹⁰⁷.

Koleksiyonda yer alan bir diğ er grup da Fransız Abraham Louis Breguet (1747-1823)’in adını taşıyan cep saatleridir ve 18.yüzyıl sonu ile 19.yüzyıl başına tarihlenmektedir¹⁰⁸. Saatçilik teknolojisinde sayısız buluşlarıyla devrim yaratmış olan A.L. Breguet, dönemin kral ve kraliçelerinin, ileri gelenlerinin saatçisi olarak ün salmıştır¹⁰⁹. Cep saatçiliğinin Stradivarius’u olarak kabul edilen Breguet’in mükemmel

¹⁰⁴ Kurz, a.g.e., s.84.

¹⁰⁵ a.g.e., s.83.

¹⁰⁶ a.g.y., s.83.

¹⁰⁷ Tuzcular, a.g.m., s.122.

¹⁰⁸ Çakmut, a.g.e., s.46.

¹⁰⁹ a.g.e., s.33.

saatlerine büyük paralar ödemeye hazır Türk müşterilerinden de bahsedilmektedir¹¹⁰. Ayrıca Fransız saatçi Le Roy (1717-1785), Breguet saatlerinin İstanbul'da mümessilliğini yaparken aynı zamanda Osmanlı'ya Le Roy imzalı saatler de satmıştır.

Bunların yanı sıra koleksiyonda yer alan cep saatlerinden, İngiliz üretimi olanlar ise George Prior ve Markwick Markham markasını taşımaktadır. 18.yüzyıldan itibaren Osmanlı pazarına en çok saat yollayan markalardan biri olan İngiliz Marwick-Markham, saatlerinin bir kısmını işbirliği yaptığı Perigol veya Borrell acenteleri ile müşterek imzalamıştır. George Prior ve daha sonra oğlu Edward Prior'un ürettiği saatler, 1869 yılına kadar Osmanlı pazarında talep gören bir başka İngiliz saat markası olmuş ve baba- oğul birlikte buraya yetmiş sekiz binden fazla cep saati göndermiştir.

Saray koleksiyonunda yer alan cep saatleri, genellikle altın ve gümüşten yapılmış olup üzerleri yakut, elmas, zümrüt gibi kıymetli taşlarla süslenmiş veya altın üzerine mine tekniğinin uygulandığı örneklerdir.

2. SADBARK HANIM MÜZESİ CEVHER KOLEKSİYONU

2.1. Koleksiyonun Oluşması

Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi 14 Ekim 1980 tarihinde Sarıyer Büyükdere'de Azaryan Yalısı olarak adlandırılan yapıda, Vehbi Koç (1901-1996)'un eşi Sadberk Koç (1908-1973)'un anısına, O'nun kişisel koleksiyonunu sergilemek üzere açılmıştır. Vehbi Koç, bir röportajında Sadberk Hanım için *“Bir gün bana şunları söyledi: Unutulmak istemiyorum. Hayatım boyunca emek verip topladığım, bir araya getirdiğim eski eserlerin, benim adımla taşıyan bir müzede halka teşhir edilmesini arzu ediyorum. Bu mevzuda bana yardım et.”* demiştir¹¹¹. 19.yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olan Azaryan Yalısı, 1950 yılında Koç ailesi tarafından satın alınmış ve 1978 yılına kadar yazlık olarak kullanılmıştır. Bu arada müzeye dönüştürülmesine karar verildiğinden, 1978-1980 yılları arasında Sedat Hakkı Eldem (1908-1988)'in hazırladığı restorasyon projesinin uygulanmasıyla müzeye dönüştürülmüştür. Sadberk Koç'un

¹¹⁰ Kurz, a.g.e., s.81.

¹¹¹ Sadberk Hanım Müzesi, Vehbi Koç Vakfı Ansiklopedisi, <https://ansiklopedi.vkv.org.tr/Kategoriler/Kurumlar/Vehbi-Koc-Kurumlari-Vakfi/Sadberk-Hanim-Muzesi> (Erişim Tarihi: 07.12.2019)

kişisel koleksiyonunda yer alan geleneksel işlemeli kıyafelert, tuğralı gümüş ve porselen gibi eserlerden oluşan müze koleksiyonu, zaman içinde hibe ve satın alma yoluyla zenginleşmiştir. Türkiye'nin önemli koleksiyonerleri arasında yer alan Hüseyin Kocabaş (1909-1981)'ın vefatından sonra kendisine ait koleksiyon da, Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonuna katılmıştır. Vehbi Koç Vakfı'nın 1983 yılında Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonuna dâhil ettiği Hüseyin Kocabaş koleksiyonundaki arkeolojik eserlerin sergilenebilmesi için mevcut binanın hemen yanındaki yalı da satın alınmış ve ön cephesi aslına uygun olarak restore edilmiştir. Restorasyonu yapılan bu yalı, 24 Ekim 1988 tarihinde "Sevgi Gönül Binası" adıyla müze ek binası olarak hizmete açılmıştır. Sergileme düzeni bakımından çağdaş bir örnek olarak değerlendirildiği için "Europa Nostra Ödülü"ne layık görülmüştür¹¹².

Suna Kıraç, annesi Sadberk Hanım'ın koleksiyonculuk yönünü şu kelimelerle ifade etmiştir: "*Sadberk Hanım için tesadüfi olarak başlayan Türk-Osmanlı eserlerini toplama merakı zaman içinde bir koleksiyoncu titizliği ve seçiciliğine dönüşmüştü. Sık sık Kapalıçarşı'ya uğruyor, yeni gelen eserleri doğrudan takip ediyordu. Esnaf da Sadberk Hanım'ı tanıyor ve ağırılıyordu. Yıllar içinde bu merakın giderek uzmanlığa dönüşmesiyle Sadberk Hanım kolay kandırılmayan, tuzağa düşmeyen bir koleksiyonere dönüşmüştü. Zira sadece yeni sanat eserlerini değil, rayiç fiyatları da biliyordu. Sadberk Hanım dev bir koleksiyona kavuşmuştu. Edindiği sanat eserleri evin ikinci katında bavullarda korunuyordu. Sadberk Hanım ise bu tarihi mirası Türk halkıyla paylaşmanın düşüncesini kuruyordu...*"¹¹³.

Sadberk Hanım Müzesi kurulduğu sırada yaklaşık üç bin esere sahipken bugün yirmi bine yakın eseri bünyesinde bulundurmaktadır. Asıl bina olan Azaryan Yalısı'nda, Osmanlı Dönemi eserleri ağırlıklı olmak üzere İslam eserleri ile Osmanlılar için üretilmiş Avrupa ve Uzak Doğu eserleri, Osmanlı dönemi seramikleri, tuğralı gümüşleri, tombakları, hat sanatı ürünleri, organik malzemeler, kıymetli taşlarla işlenmiş küçük dekoratif eşyalar, maden sanatı örnekleri, dokumalar, kıyafetler ve

¹¹² Müze Hakkında, <https://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr/muze/tarihce> (Erişim Tarihi: 06.12.2019)

¹¹³ Sadberk Hanım Müzesi, Vehbi Koç Vakfı Ansiklopedisi, <https://ansiklopedi.vkv.org.tr/Kategoriler/Kurumlar/Vehbi-Koc-Kurumlari-Vakfi/Sadberk-Hanim-Muzesi> (Erişim Tarihi: 07.12.2019)

işlemeler sergilenmektedir¹¹⁴. M.Ö. 6 bin yıllarından Bizans döneminin sonuna kadar Anadolu'da yaşayan uygarlıkların maddi kültür kalıntılarını yansıtan arkeolojik eserler ise Sevgi Gönül Binası'nda sergilenmektedir¹¹⁵.

Bu daimi sergilerin yanı sıra Müze, düzenlediği geçici temalı sergiler, bilimsel yayınlar ve eğitim programları ile toplumun her kesimi ile bütünleşmeyi amaçlamaktadır. Müzenin geleneksel olarak düzenlediği temalı sergilerden biri, müzenin 35. Kuruluş yıldönümü münasebetiyle 3 Aralık 2015 tarihinde gerçekleştirdiği “*Cevher*” adlı sergidir ve sergi kataloğunda toplam yüz otuz dokuz adet eserden oluşan bir seçkiye yer verilmiştir. Değerli süs taşı ve maden anlamlarına gelen “cevher” kelimesine uygun olarak serginin içeriğini de, Sadberk Hanım koleksiyonunda yer alan Osmanlı Dönemi kuyum işleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla sergide, Osmanlı İmparatorluğunun kuyumculuk beğenisini yansıtan elmas, zümrüt ve yakut gibi değerli taşlarla bezeli murassa eserler ile özellikle 18.yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında kullanımı yaygınlaşan ve birer mücevher niteliği taşıyan mineli eserlere yer verilmiştir¹¹⁶. Bu eserler arasında diplomatik bir hediye olarak tasarlanan cep saatleri, saray ve saraya yakın çevrenin kullandığı kalem kutuları, divitler, tatlılıklar, kahve ikramlarında kullanılan fincan zarfları, tütün çubukları, yelpazeler ve nişanlar gibi kıymetli objeler dikkat çekmektedir.

Sergi kataloğunda sayıca çoğunlukta olan, Avrupa'dan ithal edilen mineli ve murassa cep saatleri, enfiye kutuları ve fincan zarfları, imparatorluğun geç döneminde en çok rağbet gören kuyumculuk işlerinden olmuştur. Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda sergiye dâhil edilen yirmi iki adet cep saati, İngiltere, Fransa ve İsviçre yapımıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Saat koleksiyonunda olduğu gibi duvar, masa vb. başka formda saatler koleksiyonda yer almamıştır. Osmanlı Döneminde koyun ve kuşak saati olarak kullanılan bu cep saatleri arasında bir adet Moricand et Compagnie, iki adet Marwick Markham, bir adet George Prior, üç adet Edward Prior, bir adet Breguet, bir adet Longines ve bir adet Le Roy marka imzalı saat bulunmaktadır. Koleksiyonun en

¹¹⁴ Engin Çivicioğlu, *Sadberk Hanım Müzesi'ndeki Çatma ve Kemha Kumaşların Dönem, Desen ve Kompozisyon Özellikleri* (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 2009, s.13.

¹¹⁵ Çivicioğlu, a.g.e., s.14.

¹¹⁶ Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler “Cevher Koleksiyonu”*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2015, s.9.

erken tarihli saati, Fransız Moricand et Compagnie üretimi olup 18.yüzyıla aittir; diğer saatler ise 19.yüzyıl ile 20.yüzyıl başına tarihlenmektedir¹¹⁷. Bu saatler, Osmanlı pazarı için üretilmiş olan Avrupa yapımı cep saatleridir¹¹⁸.

Osmanlı pazarı için üretilen bu saatlerin üzerinde, daha önce belirtildiği gibi, manzaralar ve natürmortlar başı çekerken portre olanlar da bulunmaktadır. Bu türlerin hepsinden örnekler, Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda olduğu gibi Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda da karşımıza çıkmaktadır. Bu mineli saatler, İsviçre, Fransa veya İngiltere’de üretilmelerine rağmen hepsi aynı merkezde, yani Cenevre’de resimlenmiş olup aynı üslubu yansıtmaktadır. Bazı saatlerin üzeri ise yakutlar, elmaslarla, Barok-Rokoko üslubunda kabartma ve kalem işi süslemelerle bezenmiştir¹¹⁹.

Enfiye kutuları gerek Avrupa’da, gerekse Osmanlı’da itibar gören diplomatik hediyelerden olmuş, cep saatleri gibi değerli bir aksesuar olarak taşınmışlardır. Hatta bazı enfiye kutularının mine süslemeleri, cep saatleri ile takım olarak yapılmıştır¹²⁰. Cep saati ve enfiye kutusu takımları, Sadberk Hanım Müzesi Cevher koleksiyonunda da yer alan ilginç örneklerdendir. Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonunda yer alan ve çoğu 19.yüzyılda üretilmiş olan enfiye kutularında, Osmanlı pazarı için imal edilen cep saatlerinin mineli bezemelerinde olduğu gibi genellikle natürmort ve manzara resimleri tercih edilmiştir. Manzaralarda, İstanbul gravürlerinden ve popüler yağlıboya tablolarından uyarlanan Sarayburnu, Tophane görünümüleri ile Sultanahmet Meydanı ve Camii, Süleymaniye Camii, Anadolu Kavağı, hisar ve kasırlar betimlenmiştir¹²¹.

2.2. Cep Saatlerin Genel Özellikleri

Mineli cep saatlerinin çoğunlukta olduğu göz önünde bulundurulduğunda, şunu söylemek gerekir ki, mine işlerinde altın, gümüş ve daha sonra bakır alaşımları en çok tercih edilen metallere olmuştur. Renkler opak (saydam olmayan), yarı saydam ve saydamdır. Bu minyatür resimlerde, opak beyaz mine zemin üzerine ince tabakalar halinde renkli minelerle çalışılmış; resim bittikten sonra genellikle daha parlak bir görünüm elde etmek için resmin üzerine son bir saydam mine tabakası sürülüp tekrar

¹¹⁷ a.g.e., s. 29.

¹¹⁸ a.g.e., s. 30.

¹¹⁹ a.g.e., s.33-34.

¹²⁰ a.g.y., s.34.

¹²¹ a.g.e., s.38.

fırınlanmıştır. Resme ince bir camın arkasında duruyormuş izlenimi veren bu son uygulama, daha çok Cenevre’de yapılan minyatür resimlerde görülmekte ve diğer mine tekniklerine göre bu uygulama, daha fazla ustalık gerektirmektedir¹²².

Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonundaki cep saatlerinde, mine tekniği dışında *grisaille*, *pliqué a jour* gibi farklı bezeme tekniklerinin kullanıldığı da görülmektedir. Diğer taraftan cep saatlerindeki manzaralarda sıklıkla uygulanan *guilloché tekniği*, arka planda güneş ışınlarını hissettirdiğinden resme derinlik katmaktadır. Resme derinlik katan bir başka teknik ise *bassa taille* olarak adlandırılan ve gölgeli bir görünüm sağlayan zorlu bir tekniktir. Nadir rastlanan bir teknik olan fotoğrafın mineye uygulanışı, bu koleksiyondaki cep saatlerinden birinde karşımıza çıkmakta; böylece koleksiyonun, özgünlüğünü ve çeşitliliğini de ortaya koymaktadır.

Müze koleksiyonundaki cep saatlerinin, Sadberk Hanım tarafından mı alındığı, sonradan mı alındığı yoksa hibe yoluyla mı geldiği bilinmemektedir. Koleksiyonda bulunan toplam yirmi iki saatten yedi tanesi manzaralı, üç tanesi natürmortlu, iki tanesi portreli, bir tanesi armalı olup dokuz tanesi de değerli taşlarla süslenmiş örneklerdir.

¹²² Bilgi, Zambak, a.g.e., s.38.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAATLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLERİ

1.TOPKAPI SARAYI MÜZESİ SAAT KOLEKSİYONU

Bu tez çalışmasında manzaralı ve portreli cep saatleri ele alındığından Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonundaki on adet saatten burada bahsedilecektir. Ayrıca bunlar, sadece teşhirdeki örneklerdir.

Manzara resimleri, Osmanlı sarayının ve Osmanlı pazarının hizmetine yönelik olarak üretilen Avrupa saatlerinin tasarımında uygulanan en yaygın dekoratif kompozisyonlardır. İstanbul'daki yaşam ve kentin topografyası, Avrupalı sanatçıların gravür ve tablolarının yanı sıra Avrupalı gezginlerin seyahatnamelerinde bulunan en yaygın konular arasındaydı¹²³.

Dolayısıyla bu saatler üzerindeki manzaralar, İstanbul'un genel görünümünü, tarihi yapılarını, Boğaziçi ve Haliç'i göstermektedir. Bunlar, hayali ve gerçekçi manzaralar olarak ayrılabilen; zaman zaman bu nedenle akla çeşitli soruları getirebilmektedir. Diğer taraftan dönemin resim anlayışını, Doğu'ya yaklaşımını, teknik ve bezeme açısından gelinen noktayı ortaya koymaktadır.

1.1. Manzaralı Cep Saatleri

Bu koleksiyonun en erken tarihli cep saati, bir Fransız yapımı olan Le Roy marka saattir. Saat zarfı üstünde, kırmızı dilimli bir çerçeve içinde manzara yer almaktadır (Görsel 1). Burada, deniz, sanki iki kıyı, kıyılarda çeşitli yapılar ve denizde bir yapı ile yelkenliler görülmektedir. Ufka doğru konumlandırılmış denizde görülen yapı, akla Kız Kulesi'ni getirmektedir. Dolayısıyla bu manzaraların İstanbul'a ait olduğu, hatta Boğaz'ı gösterdiği düşünülebilir ama kıyılardaki yapılar, evler ve cami benzeri yapı, bu ihtimali zayıflatmakta; bunun bir hayali manzara olduğunu düşündürmektedir. Büyük ihtimal bu resmi yapan sanatçı, gerçekte görmediği şehri, okuduğu ya da gördüğü kaynaklardan esinlenerek kurgulamıştır. Bunlar, seyahatname,

¹²³ Gözde Önder, *From Diplomatic Gift-Exchange To The Turkish Market:Clocks*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.43.

günlük, mektup gibi yazılı kaynaklar olabileceği gibi gravürler, tablolar gibi görsel örnekler de olabilir¹²⁴.

Görsel 1: Fransız Le Roy Paris imzalı cep saati, 17.yüzyıl, Ç.4.5cm., TSM Env.No:53/130

Kaynak: Feza Çakmut, “Fransız Cep Saatlerinin saatçilik Tarihi İçindeki Yeri”, *Antik & Dekor*, S.80, 2004, s.86

Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda, tüm bu cep saatlerinden farklı bir tasarıma sahip olan ve başka benzeriyle karşılaşılmayan, yüksek kaideli bir cep saati bulunmaktadır (Görsel 2, 3). Fransız üretimi, Breguet ve oğulları imzalı saat, 18.yüzyıla tarihlenmektedir. Çift zarflı saatin üzeri mine tekniğinde olup resmedilen manzara, sekizgen yıldız benzer dilimli bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu manzara akla İstanbul’u getirirse de, dikkatli bakıldığında kurgulanmış olduğu; hatta bir Batı şehrinden izler taşıdığı anlaşılabilir. Bu tür hayali kompozisyonları tanımlamak ve karşılaştırmak zor olduğu gibi özellikle bu saati tasarımıyla da karşılaştırmak zordur.

¹²⁴ Aykut Gürçağlar, *Hayali İstanbul Manzaranları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 172.

(2)

(3)

Görsel 2: Fransız Breguet et Fils imzalı cep saati, 18.yüzyıl, altın, mine, Ç.6.3 cm., TSM Env.No.53/82

Görsel 3: Fransız, Breguet et Fils imzalı cep saatinin detayı.

Kaynak: Feza Çakmut “Katalog” *Topkapı Sarayı Saat Koleksiyonu Dünyanın Kışkırdığı Saatler*, 2012, s.134

Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda, bezemesiyle ve işçiliğiyle dikkat çeken ve kuşak saati olarak tanımlanan cep saati örneği de, 1800 yılı civarına tarihlenen, Londra Markwich Markham üretimidir (Görsel 4). Adı kuşak saati olarak geçse de, boyutunun diğer kuşak saatlerine göre daha küçük olması ve çalışmanın konusuna destek sağlaması itibariyle bu saate burada yer verilmiştir. Kabartma ve oyma tekniğinin kullanıldığı, altın ve mineli, çalar tertibatlı, çift zarflı bir saattir; makinası rakkas eşapmanlı, salyangozlu ve mafsallı zincirlidir¹²⁵. Zarfın üzerindeki tasarım dikkat çekicidir; dantel gibi incelikle işlenmiştir. Kabartma halindeki kemerli bir kapı açıklığından manzara görülüyor gibidir. Bunu çevreleyen dolgu alanları, S ve C kıvrımları arasında ya kafes şeklinde işlenmiş ya da bağa ile kaplanmıştır. Ele alınan manzara ise perspektif ve ışık gölge açısından diğer örneklere göre daha başarılıdır. Ağaçların ve su ögesinin yer aldığı manzarada, bir kule kısmen görülürken bazı küçük yapılara da yer verilmiştir. Bir Avrupa manzarasını hatırlattığı gibi hayali olması da muhtemeldir. Genel tasarımı ve kullanılan öğeleriyle tüm bu zarf yüzeyi, Barok ve Rokoko üsluplarını yansıtmakta; diğer taraftan Türk duvar resmi örneklerini çağrıştırmaktadır.

¹²⁵ Wolfgang Meyer, *Topkapı Sarayı Müzesindeki Saatlerin Kataloğu*, İstanbul:1972, sayfa no yok.

(4)

Görsel 4: İngiliz Markwich-Markham London imzalı kuşak saati, 18.yüzyıl, Ç.6.3 cm., TSM Env.No.537161

Kaynak: Fotoğraf, Topkapı Sarayı Müzesi'nden izinle alınmıştır.

Sarayda büyük ilgi gören İngiliz yapımı George Prior marka cep saatlerinden manzaralı bir örnek, bu koleksiyonda yer almaktadır (Görsel 5). Dış zarfı, bir mineli resim etrafında büyük pırlantalarla kuşatılmıştır. Beyaz kadranında eski Türkçe rakamlar vardır. Saatin makinası rakkaslı olup köprüsünde oyma işçiliği ve bir elmas görülmektedir¹²⁶. Saatin üzerindeki resimde, daha önceki örneklerde olduğu gibi deniz, yelkenliler ve kıyıdaki kule dikkat çekmektedir. Yelkenlilerdeki Osmanlı'ya ait kırmızı bayraklar, saatin Osmanlı sarayı ya da pazarı için üretilmiş olmasından kaynaklandığını düşündürmektedir. Ama kompozisyon olarak resim, gerçekçi olmaktan çok hayali bir manzara görüntüsü vermektedir.

¹²⁶ Meyer, a.g.e., sayfa no.yok

(5)

Görsel 5: İngiliz George Prior London imzalı cep saati, 1793-1830 tarihleri arasında ait, Ç.5 cm., TSM Env.No.53/191

Kaynak: Fotoğraf, Topkapı Sarayı Müzesi'nden izinle alınmıştır.

Cep saatinin zarfında yer alan manzara, farklı marka cep saatlerinde de yer almakta; bire bir aynısı değilse bile büyük benzerlikler taşımaktadır. Bu saatlerin hepsi deniz manzaralı, yelkenli, hisarlı bir kompozisyona sahiptir. İlk örnek, George Prior'un oğlu Edward Prior markalı, 1814 tarihli olup Osmanlı pazarı için üretilen saattir (Görsel 6). Benzerlik gösteren diğer bir saat de 19.yüzyıla tarihlenen Londra Markwick-Markham imzalı örnektir ve Osmanlı pazarı için üretildiği bellidir (Görsel 7). Topkapı Sarayı koleksiyonunda yer alan bu saatin diğer bir benzeri de, koleksiyondakiyle aynı marka olup George Prior imzasını taşımaktadır (Görsel 8).

Verilen bu örneklerin ortak yönleri, 19.yüzyılda, Osmanlı pazarı için İngiliz saatçiler tarafından üretilmiş olmalarıdır. Hem Osmanlı'ya yönelik üretim olması, hem de Osmanlı dünyasını yansıtmak için çokça kırmızı bayrak kullanımını dikkat çekmektedir. Ayrıca bu manzaralarda Boğaziçi'nin resmedildiği belirtilmektedir. Ama bunlar, gerçeğe dayalı manzaralar olmayıp ressamların, çeşitli kaynaklardan ya da hayal gücünden beslenerek kurguladıkları kompozisyonlardır.

(6)

(7)

Görsel 6: İngiliz Edward Prior London imzalı cep saati, 1814, altın.

Kaynak: Sotheby's Auctions <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2014/important-watches-ge1404/lot.120.html?locale=en> (Erişim Tarihi: 10.12.2019)

Görsel 7: İngiliz Markwick-Markham London imzalı cep saati, 19.yüzyıl, Ç.6 cm.

Kaynak: www.atikaart.com.tr. 6.Sergi Kataloğu (Erişim Tarihi: 16.01.2018)

(8)

Görsel 8: İngiliz Markwick-Markham London imzalı cep saati, 19.yüzyıl

Kaynak: Christie's Auctions & Private) <https://www.christies.com/lotfinder/Lot/george-prior-a-fine-18k-gold-and-5454711-details.aspx> (Erişim Tarihi: 28.06.2019)

Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda, Le Roy marka bir cep saati daha bulunmakta ve siyah beyaz kazıma tekniğiyle diğer saat örneklerinden ayrılmaktadır (Görsel 9). Toz kapağı üstüne kazıma tekniğiyle yapılan manzarada cami benzeri bir yapı, yelkenli ve ağaçlar görülmekte; siyah beyaz rengi dolayısıyla fırtınalı bir günü veya bir gece manzarasını hatırlatmaktadır. Arka kapağı ve zinciri, siyah zemin üzerine beyaz çiçek motifleriyle süslenmiştir. Pırlantalı ve elmaslı köstekleriyle dikkat çekici olan cep saati silindir eşapmanlıdır¹²⁷. Konu olarak diğer cep saati resimlerine benzese de, tekniği ve renkleriyle onlardan farklılaşmakta; bu manzarayı tanımlamakta ve karşılaştırmak güçleşmektedir. Hayali bir İstanbul manzarası olabileceği gibi bir Avrupa manzarası da olabilir.

(9)

Görsel 9: Fransız Le Roy Paris imzalı cep saati, 1830-40, Ç.4.9cm.,TSM Env.No.53/154

Kaynak: Feza Çakmut, “Fransız Cep Saatlerinin Saatçilik Tarihi İçindeki Yeri”, *Antik & Dekor*, S.80, 2004, s. 89

Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda yer alan bir diğer manzaralı cep saati, Fransız yapımı, Breguet ve Oğulları imzalı olup çift zarflı ve mine tekniğindeki bir örnektir (Görsel 10). Beyaz kadran üzerine eski Türkçe rakamlıdır. Kapağında yer alan manzara, kompozisyon olarak bir önceki Le Roy marka saatin resmine benzemektedir; yelkenli ve yapılar dikkat çekmektedir. Bu örnekte manzara, dilimli bir

¹²⁷ Feza Çakmut, “Fransız Cep Saatlerinin Saatçilik Tarihi İçindeki Yeri”, *Antik & Dekor*, S.80, 2004, s. 89.

çerçeve ile sınırlandırılmış; bunun dış tarafı ise bordo üzeri altın yaldızlı bitkisel süslemelerle bezenmiştir.

(10)

Görsel 10: Fransız Breguet et Fils gizli imzalı cep saati, 19.yüzyıl başı, Ç.6cm., TSM Env.No.53/140

Kaynak: Fotoğraf, Topkapı Sarayı Müzesi'nden izinle alınmıştır.

Bu saatin benzeri, yine Le Roy markalı bir saat olarak karşımıza çıkmaktadır (Görsel 11). Dolayısıyla Fransız yapımı olup çift kapaklıdır ve kapaklar üzerinde manzaralar yer almaktadır. Saat genel olarak bakıldığında, çerçevesiyle, süslemesiyle, manzaralarıyla saray koleksiyonundaki örneğe benzemektedir.

(11)

Görsel 11: Fransız Le Roy cep saati, 1815, Ç.5.3 cm., Christie's Auctions & Private.

Kaynak: Christie's Auctions &Private, <https://www.christies.com/lotfinder/Lot/le-roy-a-very-fine-and-rare-5731501-details.aspx> (Erişim Tarihi: 29.06. 2019)

Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda yer alan, İsviçre & Fransa ortak yapımı August Courvoisier & Cié markalı cep saatinin ön kapağı üstünde güvez zemin üzerine mine tekniğiyle yapılmış müzik aletleri görülmektedir. Saatin arka kapağının üstü de mine tekniğinde olup Haliç, liman, camiler ve evlerden oluşan bir İstanbul manzarasını göstermektedir (Görsel 12). Beyaz mineli saatin kadranı eski Türkçe rakamlı olup kadran ortasına hilal şeklinde çiçek buketleri yerleştirilmiştir¹²⁸. Cep saati zarfının üzerinde yer alan Haliç manzarası, Julia Pardoe (1806-1862)'nin *Boğaziçi'nin Güzellikleri* adlı kitabında yer alan William Henry Bartlett (1809-1854)'in yapmış olduğu gravürle aynıdır (Görsel 13). Bu durumda cep saati üzerindeki resmin, Bartlett'in gravürüne bakılarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

(12)

(13)

¹²⁸ Çakmut, "İsviçre Cep Saatleri", s.77.

Görsel 12: İsviçre & Fransız Auguste Courvoisier & Cié imzalı cep saati, 1838 sonrası, Ç.5 cm., TSM Env.No.53/157

Kaynak: Feza Çakmut, “İsviçre Cep Saatleri” *Antik& Dekor*, S.80, 2004, s.78

Görsel 13: William Henry Bartlett, Pera’dan Arsenal,1838, gravür.

Kaynak: Julia Pardoe, *The Beauties of the Bosphorus*, Drawings W.H.Bartlett, *The Arsenal from Pera*, 1838, gravür, s. 113

1.2. Portreli Cep Saatleri

Cep saatlerini süsleyen resimler arasında portreler de yer almaktadır. Aslında Osmanlı padişahları, portreye çok yabancı değildir ve 19.yüzyılda fotoğrafın ortaya çıkışına kadar birçok portre albümü hazırlatmışlardır. Hatta Sultan II. Mehmed ilk olmak üzere yabancı resamlara portrelerini yaptırdıkları bilinmektedir. 18.-19.yüzyıla gelindiğinde, hem yenilikçi padişahların tutumlarıyla, hem de fotoğrafın gelişmesiyle bu durum ivme kazanmıştır¹²⁹. Sultan II. Mahmud (1785-1839) dönemindeki portrelerin biçimsel özellikleri Sultan Abdülmecid döneminde de sürmüştür. Sultan Abdülmecid, büst, tam boy ya da atlı portrelere yansıtılmış; bunların, Avrupa’da da baskısı yapılmıştır. Hatta Avrupa’ya gitmemiş olmasına rağmen Abdülmecid’in, Avrupa krallarıyla birlikte portreleri de bulunmaktadır.

Bu bağlamda, Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda, üç adet portreli cep saati karşımıza çıkmaktadır. Buradaki portreler, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Alman imparatoru II. Wilhelm’e aittir.

Koleksiyonda yer alan Abdülmecid portreli cep saati, Fransız & İsviçre yapımıdır (Görsel 14). Çift maşalı eşapmanlı ve on beş taşlı olan saatin toz kapağı üstünde, Fransız Auguste Courvoisier & Cié olarak markası kazılıdır; ama saatin zarfı, Cenevre üretimidir. Renkli mine işçilikli çiçeklerle dekorlu saatin kadranı beyaz mineli ve eski Türkçe rakamlıdır¹³⁰. Altın üstüne mineli, çift kapaklı olan cep saatinin arka kapağının kenarları, krem rengi mine üstüne renkli çiçeklerle bezelidir. Orta alanda, yeşil mine ile oluşturulmuş çimen görüntüsü üzerinde lavta ve lir gibi müzik aletleri görülmektedir. Saatin ön kapağında ise Rokoko kıvrımlı, adeta bir pencere görünümü

¹²⁹ Günsel Renda, *Padişah Portreleri Mevlana Müzesi Albümü*, Konya: Arı Ofset, 1999, s.24.

¹³⁰ Çakmut, “İsviçre Cep Saatleri”, s.80.

çerçeve içinde Sultan Abdülmecid'in portresi yer almaktadır. Tam cepheden görülen ve bize doğru bakan Abdülmecid, dik yakalı, koyu renk bir pelerinle ve sorguçlu fesile resmedilmiştir.

(14)

Görsel 14: İsviçre & Fransız Auguste Courvoisier & Cié imzalı Abdülmecid Portreli cep saati, 19.yüzyıl, Ç.5 cm., TSM Env.No:53/184

Kaynak: Kemal Özdemir, *Osmanlıdan Günümüze Saatler*, İstanbul: Ana Basım A. Ş., 1993, s.89

Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonundaki Abdülmecid portreli cep saatine benzer iki cep saati örneği daha kaynaklarda karşımıza çıkmakta ve aynı üretim olduğu görülmektedir (Görsel 15, 16). Tasarım ve bezeme olarak birbirine benzeyen bu üç saatte, resmedilen Abdülmecid portreleri de neredeyse aynıdır. Bunlar, özellikle giysiler ve poz açısından benzerken çerçevede ve arka planda değişikliklere gidilmiştir. Köşeli, dilimli, oval çerçeveler kullanılmış; arka planda perde ve sütun öğelerine yer verilmiştir.

(15)

(16)

Görsel 15: İsviçre Fransa Auguste Courvoisier & Cie marka cep saati, 1850, Ç. 4.9cm.

Kaynak: Kaynak: <https://www.christies.com/lotfinder/Lot/courvoisier-cie-a-fine-and-rare-5731503-details.aspx> (Erişim Tarihi: 21.04. 2018)

Görsel 16: İsviçre Auguste Courvoisier marka cep saati, 1840, Ç.4.9 cm.

Kaynak: <http://www.archivedauctions.com/s/930527/nicholas-i-tsar-of-russia/> (Erişim Tarihi: 30.04.2019)

19.yüzyılda, farklı markalar tarafından Sultan Abdülmecid portreli birçok cep saati yapılmıştır (Görsel 17). Örneğin, Edward Prior Nacib K Djezvedjian imzalı olup Mehmet Bozkurt koleksiyonunda yer alan İngiliz üretimi saat, Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışı nedeniyle yapılmıştır. Saatin kapakları üzerindeki resimler, Rokoko kıvrımlı bitkisel süslemelerle çevrelenmiştir. Bir resimde Abdülmecid'in portresi yer alırken diğerinde bir manzara görülmektedir. Manzara, Boğaziçi'ni ve sağdaki yapı, Dolmabahçe Sarayı'nı andırmaktadır. Abdülmecid'in buradaki portresi, özellikle giysisi açısından Topkapı Sarayı saat koleksiyonundaki örneğe benzemektedir.

(17)

Görsel 17: İngiliz Edward Prior London imzalı cep saati, 19.yüzyıl, Mehmet Bozkurt Koleksiyonu

Kaynak: Zamanın Görünen Yüzü Saatler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.216

Sultan Abdülmecid portreli cep saatlerine bir başka örnek, Edward Prior marka olup 1900'lü yıllara tarihlendirilmektedir (Görsel 18). Benzer bezeme ve işçiliğe sahip olan bu saatte de Edward Prior, sultanın aynı portresini kullanmıştır. Cep saatinin diğer

zarfında ise yine Dolmabahçe Sarayı resmedilmiş, ama bu kez farklı açıdan kompozisyona yerleştirilerek denizdeki yelkenlilere ve kayıklara dikkat çekilmiştir. Cep saatlerinin bir yüzüne Sultan portresi yerleştirilip diğer yüzüne de Sultanın yaptırdığı bir yapının resmedilmesi, 18.-19.yüzyılda yapılan padişah portrelerindeki geleneği hatırlatmaktadır. Edward Prior marka saatlerin Osmanlı sarayı ve pazarı için üretildiği, Osmanlı'da da revaçta olduğu bilinmekte; dolayısıyla bu saatlerde, Sultan Abdülmecid portresinin kullanıldığı görülmektedir.

(18)

Görsel 18: İngiliz Edward Prior London imzalı cep saati, 1900 civarı, altın, mine, pırlanta , Ç. 5.8 cm.

Kaynak: <https://threader.app/thread/868608988434370560> (Erişim Tarihi: 15.06.2018)

Tasarım ve bezeme açısından bu cep saatlerine benzeyen bir diğer örnek, İsviçre Longine marka olup aynı tarihlerde üretilmiştir (Görsel 19). Saatin bir kapağı üzerinde Sultan Abdülmecid'in portresi, diğer kapağında ise Ayasofya tasviri yer almaktadır. Sultan Abdülmecid ile Ayasofya'yı bir araya getiren bir başka cep saati örneği de, J.M. French Londra imzalıdır (Görsel 20). Bu saatin öncekinden farklılıkları, bezemesi ve Ayasofya tasviri olarak gösterilebilir. Ama Sultan Abdülmecid portresi, aynen tekrarlanmaktadır.

(19)

Görsel 19:İsviçre Longine Nacib K. Djezvedjan imzalı cep saati, 1900 civarı

Kaynak: <https://threader.app/thread/868608988434370560> (Erişim Tarihi: 27.06.2018)

(20)

Görsel 20: J.M. French London imzalı cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine.

Kaynak: <https://www.artamonline.com/259-muzayede-degerli-tablolar-ve-antikalar/8286-mineli-altin-cep-saati?page=4> (Erişim Tarihi: 09.01.2018)

Sultan Abdülmecid portreli cep saatlerine benzeyen üç örnek daha karşımıza çıkmakta (Görsel 21, 22, 23); hatta bu saatlerin de bir yüzünde Abdülmecid portresi yer alırken diğer yüzünde manzara olduğu görülmekte ve manzaralar Haliç'i anımsatmaktadır. Resmedilen portreler ve manzaralar, birbirinin aynı olup bunların çerçeve ve bezemeleri farklı şekillerde uygulanmıştır. Dolayısıyla işçilik ve renkler de değişmiştir. Üç saatin Auguste Courvoisier marka olması, Osmanlı sarayı ve pazarı için

bir saat örneğinin çeşitlendirilerek yapıldığının göstergesidir. Ayrıca aynı resimlerin kullanılıyor olması, üretim açısından teknik kolaylık sağlamıştır.

(21)

Görsel 21: İsviçre & Fransız Auguste Courvoisier & Co marka cep saati, 19.yüzyıl, Ç.4.6 cm.

Kaynak: Feza Çakmut “Fransız Cep Saatlerinin Saatçilik Tarihi içindeki yeri” *Antik & Dekor*, S.80, 2004, s.100

(22)

Görsel 22: İsviçre Courvoisier & Co, imzalı cep saati, 19.yüzyıl, Ç.5.7 cm.

Kaynak: <https://www.bonhams.com/auctions/10814/lot/252/> (Erişim Tarihi: 23.12.2019)

Görsel 23: İsviçre Auguste Courvoisier marka cep saati, 19.yüzyıl

Kaynak: <http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=367> /(Erişim Tarihi: 23.12.2019)

Tüm bunlara ek olarak dönemin çeşitli el sanatı örneklerinde karşımıza çıkan Sultan Abdülmecid portrelerine, konumuz bağlamında burada kısaca değinmek yararlı olacaktır. 18.yüzyılda kullanılmaya başlayan ve 19.yüzyılda artan enfiye çekme alışkanlığı, enfiye kutularının cep saatleri kadar önemsenmesine, onlar gibi bezenmesine ve resimlenmesine neden olmuş; hatta cep saati ile takım oluşturacak şekilde tasarlanmıştır¹³¹. Bunun yanı sıra cep saati formunda bir enfiye kutusunun yapılması dikkate değerdir (Görsel 24). Altın üzeri siyah mine olarak işlenmiş Sultan Abdülmecid portresi, önceki saat portrelerini hatırlatmaktadır. Ayrıca bu enfiye kutusunun İsviçre üretimi olması, diğer saatlerle ve saat üretimi ile ilişkili olabileceğini akla getirmektedir.

¹³¹ Bilgi, Zambak, a.g.e., s.34.

(24)

Görsel 24: İsviçre yapımı 18 ayar altın enfiye kutusu, Ç.5 cm.

Kaynak: Atika Art Müzayede, 8.kitap s.206 www.atikaart.com.tr (Erişim Tarihi: 17.04.2019)

Sultan Abdülmecid'in portresinin kullanıldığı diğer örnekler arasında porselenler yer almaktadır. Örneğin Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer alan Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası üretimi olan kahve fincanı üzerinde, altın yaldızlı çelenk yaprakları içinde Abdülmecid'in siyah beyaz portresiyle karşılaşılmaktadır (Görsel 25). Yıldız Porselen, bu fincanın benzerini de üretmiş; bu sefer portreyi renkli kullanmıştır (Görsel 26). Fincanlar haricinde bir porselen tabakta da, Sultan Abdülmecid'in portresiyle karşılaşılmaktadır (Görsel 27, 28). Yıldız Porselen üretimi olan tabak, sır üstü tekniğiyle yapılmıştır¹³². Tabağın ortasını kaplayan manzara içinde Dolmabahçe Sarayı; manzaranın sol tarafında, Osmanlı bayrağı üzerine gelecek şekilde ise Sultan Abdülmecid portresi görülmektedir. Sultan Abdülmecid ile Dolmabahçe Sarayı'nın birlikte ele alınışı ve bu şekilde resmedilişi, yukarıda bahsi geçen cep saatlerine benzemektedir. Diğer taraftan bu porselen örneklerdeki Sultan portrelerinin aynı olduğu anlaşılmaktadır.

¹³² Hülya Kalyoncu, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2015, s.358.

(25)

(26)

Görsel 25: Kahve Fincanı, Sultan Abdülmecid Portreli, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu fincan takımı, Env.No.34/1657

Kaynak: Hülya Kalyoncu, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2015

Görsel 26: Çay Fincanı, Sultan Abdülmecid Portreli, Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu fincan takımı, Env.No.34/1615

Kaynak: Hülya Kalyoncu, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2015

(27)

(28)

Görsel 27: Duvar Tabağı, Sultan Abdülmecid Portreli Atam imzalı 1894, Ç. 45cm., Env.No.34/416

Görsel 28: Duvar Tabağının detayı

Kaynak: Hülya Kalyoncu, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2015

19.yüzyılın ortalarında Jean Portet (?-1862) tarafından Sultan Abdülmecid'in portresi birçok kez farklı teknikte çizilmiştir. 1850 yılında Portet, Sultanın hem gravür,

hem de yağlıboya tablolarını aynı açıdan resmedilmiştir.(Görsel 29, 30). Sultan, ön kısmı altın örgülü bir ceketin üzerine lacivert bir pelerin ve yüksek sorguçlu bir fes giymiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultanın bu şekilde tasvir edilmesi, saatlerdeki kompozisyonlara benzemektedir; ama figürlerin arka planları açısından farklılık göstermektedir. Portet, arka planı düz renk olarak bırakırken saatlerde, kompozisyona perspektif ve hareket katan bulutlar resmedilmiş, renk tonlamalarından yararlanılmıştır. Diğer taraftan Portet'in yaptığı Sultan Abdülmecid portrelerinin, Abdullah Biraderler tarafından 1858-1861 yıllarında çekilmiş Sultan Abdülmecid fotoğrafına (Görsel 31) benzediği görülmektedir.

(29)

(30)

Görsel 29: Jean Portet, Sultan Abdülmecid Portresi, 1850, gravür, TSM Env.No.A3719

Kaynak: Gözde Önder, *From Diplomatic Gift-Exchange To The Turkish Market Clock* (Y.L.T) İstanbul: Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015. s.76

Görsel 30: Jean Portet, Sultan Abdülmecid Portresi, 1850, tuval üzerine yağlıboya, TSM Env.No.17/215

Kaynak: Gözde Önder, *From Diplomatic Gift-Exchange To The Turkish Market Clock* (Y.L.T) İstanbul: Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015. s.76

Görsel 31: Abdullah Biraderler, Sultan Abdülmecid, fotoğraf, 1858-1861

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Abdullah_Biraderler (Erişim Tarihi: 15.01.2020)

Sultan Abdülmecid döneminde, fildişi madalyon portrelerin çok sayıda yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Sarayda görev alan Ermeni ressam aile Manaslar'dan Sebuhan Manas(?-?), 1845-1850 yıllarında Sultan Abdülmecid'in fildişi madalyon portrelerini yapmıştır (Görsel 32, 33). Bu portrelerde Sultan Abdülmecid, öncekilere göre biraz farklı resmedilmiş, pelerinine ve sorgucuna yer verilmemiştir. Sebuhan Manas imzalı, Sultan Abdülmecid'in minyatür portresinin yer aldığı bir madalyon ise karşımıza çıkan nadir örneklerden biridir (Görsel 34). Sultan Abdülmecid'in minyatür portreli bir başka madalyonunu (Görsel 35), kimin resmettiği bilinmemektedir; ama tüm bu portreler arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

(32)

(33)

Görsel 32: Sebuhan Manas, Sultan Abdülmecid Portresi, 1845, fildişi üzerine yağlıboya, 11.7 x 9 cm., Özel Koleksiyon

Kaynak: Serpil Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s.292

Görsel 33: Sebuhan Manas, Sultan Abdülmecid Portresi, fildişi üzerine yağlıboya, 1850, TSM Env.No.17/217

Kaynak: Nurdan S. Küçükhasaköylü, “Osmanlı Sarayının Portre Ressamları” *Milli Saraylar*, file:///C:/kar%C5%9F%C4%B1dan%20y%C3%BCklenenler/Downloads/Osmanli_Sarayinin_Portre_Resamlari%20(1).pdf (Erişim Tarihi: 19.02.2020)

(34)

(35)

Görsel 34: Sebuhan Manas imzalı, Sultan Abdülmecid'in minyatür portresi, kağıt üzerine suluboya, 6x4.8cm., 1854, Sotheby's Auctions

Kaynak: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2014/arts-islamic-world-114223/lot.168.html> (Erişim Tarihi: 10.03.2020)

Görsel 35: Elmas ve yakut çerçeveli Sultan Abdülmecid'in minyatürü, 19. yüzyılın ikinci yarısı, Sotheby's Auctions

Kaynak: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/arts-of-the-islamic-world/lot.649.html> (Erişim Tarihi: 09.11.2019)

Sultan II. Mehmed döneminden itibaren görülen portreli madalyonlar, Sultan Abdülmecid döneminde de karşımıza çıkmaktadır. Islahat Fermanı hatırası olarak basılan madalyonda, Sultan, altı köşeli yıldız içerisinde tasvir edilmiştir (Görsel 36).

(36)

Görsel 36: Bronz Madalyonu, Sultan Abdülmecid Portreli, 1856

Kaynak: <https://www.levant.com.tr/urun/1345625/madalyon> (Erişim Tarihi: 28.12.2019)

Tüm bunlar sonucunda, Abdülmecid portreli cep saatlerine ve el sanatı örneklerine bakıldığında, hep aynı portrelerle karşılaşmakta; bunların kaynağının, Jean Portet ve Sebuhan Manas (?-?) tarafından yapılan Sultan portreleri olabileceği akla gelmektedir. Ayrıca Rupen Manas'ın yaptığı bir Abdülmecid portresi (Görsel 37) olduğu gibi bir de ona atfedilen bir Abdülmecid portresi (Görsel 38) vardır. İki yağlıboya tablonun birinde Sultan Abdülmecid, tam boy olarak görülürken diğerinde yarım boy resmedilmiştir. Bu iki portrede de Sultan Abdülmecid, benzer giysiler içinde, izleyiciye bakarken görülmektedir. Bahsi geçen tüm Sultan Abdülmecid görselleri arasındaki benzerlikler aşikârdır.

(37)

(38)

Görsel 37: Rupen Manas'a atfedilmekte, Sultan Abdülmecid Portresi, 1857/58, tuval üzerine yağlıboya, 80 x 60 cm., Sevgi ve Erdoğan Gönül Kol., İstanbul

Kaynak: Semra Germaner, Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbulu*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008, s.95

Görsel 38: Rupen Manas, Sultan Abdülmecid Portresi, tuval üzerine yağlıboya 255 x 152 cm., TSM Env.No.17/118

Kaynak: Nurdan S. Küçükasköylü, “Osmanlı Sarayı’nın Ermeni Ressamlar: Manas Ailesi”, s.172. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/605696> (Erişim Tarihi: 24.12.2019)

Öte yandan Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda yer alan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında İsviçre’de yapılan bir cep saatinin (Görsel 39), Sultan Abdülaziz’in portresi ile süslenmiş olması, saray için üretilen cep saatlerinin devam ettiğini göstermektedir. Markası bilinmeyen bu cep saati, 1955 yılında satın alma yoluyla koleksiyona dâhil edilmiştir. Çift maşalı eşapmanlı olan saat, beyaz metal kadranlı ve eski Türkçe rakamlıdır. Saatin ön zarfında renkli mineli, güvez renkli fesiyle Sultan Abdülaziz portresi vardır. Arka kapakta ise bir cami ile çeşmenin bulunduğu manzaraya yer verilmiştir. Kullanılan perspektif çok gerçekçi olmadığı gibi manzara da hayali olmalıdır. Sultan portresi ve böyle bir manzaranın resmedilmesi, saatin Osmanlı pazarı için üretilmiş olduğunu göstermektedir¹³³.

(39)

Görsel 39: İsviçre, Abdülaziz Portreli cep saati, 19.yüzyılın ikinci yarısı, Ç.4.7 cm., TSM Env.No.53/241

Kaynak: Feza Çakmut, “İsviçre Cep Saatleri”, *Antik & Dekor*, S.80, 2004, s.8

Sultan Abdülaziz portreli cep saati örneklerinden biri de, 19.yüzyıla tarihlenen İsviçre yapımı bir saattir (Görsel 40). Bu altın cep saatinin zarfı üzerinde, oval bir

¹³³ Çakmut, “İsviçre Cep Saatleri”, s.83.

çerçeve içinde Sultan Abdülaziz'in yarım boy portresi yer almaktadır. Sultan Abdülaziz fesiyle, göğsünde bulunan iki nişanı ve peleriniyle naif tarzda resmedilmiştir.

Görsel 40: İsviçre Abdülaziz Portreli cep saati, 19.yüzyıl, altın.

Kaynak: Atika Art Müzayede, 18.Kitap Osmanlı Şah Eserleri, www.atikaart.com.tr (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

Yukarıda Sultan Abdülmecid örneğinde olduğu gibi, Sultan Abdülaziz'in resmedildiği diğer eserlere de bakılacak olursa, ilk akla gelen, Abdülaziz'in 1867 yılındaki Londra seyahati sırasında kendisine hediye edilen madalyondur (Görsel 41). Madalyonun bir yüzünde Abdülaziz'in profilden portresi yer alırken diğer yüzünde birbirini selamlayan bir Osmanlı kadını ile bir İngiliz kadını figürleri yer almaktadır.

(41)

Görsel 41: Bronz Madalyon, Sultan Abdülaziz Portreli, Londra, 1867

Kaynak: Pera Mezat, <https://www.peramezat.com/urun/sultan-abdulaziz-1867-londra-seyahati---madalyon> (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

Sultan Abdülmecid gibi Sultan Abdülaziz'in portrelerinin de porselen eşyalar üzerine yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Alman üretimi olan ajurlu bir porselen tabağın ortasında Abdülaziz'in yarım boy portresi yer almakta (Görsel 42); düz renk arka zeminde tuğrası dikkat çekmektedir. Göğsünde nişanları ve başında fesiyle Abdülaziz, yana doğru bakmaktadır. Tabakta kırmızı, sarı, lacivert ve gri renklerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir.

(42)

Görsel 42: Tabak, Abdülaziz Portreli, Alman imalatı, Ç. 24 cm., 19.yüzyıl

Kaynak: Atika Art Müzayede 13.Kitap www.atikaart.com.tr (Erişim Tarihi: 17.04.2019)

Yıldız Porselen üretimi olan porselen bir fincan üzerinde de Sultan Abdülaziz'in portresi karşımıza çıkmaktadır (Görsel 43). Altın yıldızdan bir ağ dekorasyonu arasına yerleştirilen Sultan portresi, siyah beyaz olmakla beraber bahsi geçen tabaktaki portreyle aynıdır. Diğer taraftan Sultan Abdülmecid portreli fincan örneklerini hatırlatmaktadır.

Görsel 43: Fincan, Sultan Abdulaziz Portreli, Yıldız Porseleni Fincan Takımı.

Kaynak: Bir Cihan Devletinin Tasfiyesi ve Yıldız Sarayı Müzesi Tasfiye Komisyonu Defteri, 2010, s.369.

Bu porselen örnekler üzerindeki Abdulaziz portrelerine benzeyen bir portreye, yatak örtüsü üzerinde rastlamak dikkat çekicidir (Görsel 44). Bordo ipek kadife kumaş üzerine altın iplik ile Osmanlı hanedan arması bulunan dival işi yatak örtüsü 19.yüzyıla aittir. Bitkisel oval bir çerçeve içine Sultan Abdulaziz portresi yerleştirilmiştir.

Görsel 44: Sultan Abdulaziz'e ait dival işi yatak örtüsü, 19.yüzyıl, 210 x 170 cm.

Kaynak: Atika Art Müzayede 16. Kitap Osmanlı Şaheserleri, www.atikaart.com.tr (Erişim Tarihi: 17.04.2019)

Tüm bu örneklerdeki Sultan Abdülaziz portreleri, 1869 yılında İstanbul'a gelen İngiliz heykeltıraş Charles Fuller (1830-1875) tarafından yapılan Abdülaziz büstünü akla getirmektedir (Görsel 45). 1872 tarihli büstün haricinde Fuller, Abdülaziz'in atlı bir heykelini de yapmıştır. Böylelikle Sultan Abdülaziz, ilk kez heykelini yaptıran padişah olmuştur.

(45)

Görsel 45: Charles Fuller, Sultan Abdülaziz'in Büstü, 1872, TSM.

Kaynak: Sultan Abdülaziz'in Heykeli, <https://sultanabdulaziz.com/abdulaziz-ve-sanat/abdulaziz-ve-diger-sanatlar/sultan-abdulaziz-heykeli/> (Erişim Tarihi: 15.12.2019)

Aslında Sultan Abdülaziz, sadece heykel ile değil, sanatın birçok dalıyla ilgilenmekte; valsler bestelediği, resim yaptığı bilinmektedir. Resim sanatına ve resamlara destek vermiş; sarayında da yabancı ressamlar çalışmıştır. Bu resamlardan biri Polonyalı Stanislaw Chlebowski (1835-1921)'dir ve 1867 yılında Abdülaziz'in boy portresini yapmıştır (Görsel 46). Kompozisyonda, Abdülaziz, Beylerbeyi Sarayı'nın bahçesindeki havuzun kenarında ayakta dururken arka tarafta bir seyis Sultan'ın beyaz atını getirmektedir¹³⁴. Sultan Abdülaziz için çalışan ve onun portresini yapan diğer bir Oryantalist ressam Pierre Désire Guillemet (1827-1878)'dir. Guillemet, Sultan'ı, Çırağan Sarayı'nın balkonunda, tam boy ve ayakta resmetmiştir (Görsel 47). Sultanın üniforması, sağ omzundan aşağı sarkan hamail, göğsünde iki adet şemseli Mecidi nişanı, kendi çıkarttığı Osmanî nişanı ve bir de madalya ile bezelidir¹³⁵. Bu ressamların

¹³⁴ Germaner, İnankur , a.g.e., s.98.

¹³⁵ a.g.y., s.98.

yaptığı Abdülaziz portreleri, yukarıda örnekleri verilen cep saatleri ve diğer eserler üzerindeki portrelere benzemektedir.

(46)

(47)

Görsel 46: Stanislaw Chlebowski, Sultan Abdülaziz'in Portresi, 1867, tuval üzerine yağlıboya, 274 x 165 cm., TSM Env.No.17/104

Kaynak: Semra Germaner, Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbulu*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008, s.96

Görsel 47: Pierre Désiré Guillemet, Sultan Abdülaziz'in Portresi, 1873, tuval üzerine yağlıboya, 140 x 93 cm., TSM Env.No.17/943

Kaynak: Semra Germaner, Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbulu*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008, s.97

Bunların yanı sıra Ermeni ressam aile Manas'lardan, Sebuhan Manas'ın tek bilinen imzalı eseri, Sultan Abdülaziz'e ait portredir (Görsel 48). Manas ailesinden Josef Manas'ın, genel olarak fildişi madalyon portreler yaptığı bilinmesine rağmen Sultan Abdülaziz'in, karışık teknik uygulayarak bir portresini yapması dikkat çekicidir (Görsel 49).

(48)

(49)

Görsel 48: Sebuhan Manas, Sultan Abdülaziz'in Portresi, 1868, Ç.14 x 10 cm., TSM 17/224

Kaynak: Nurdan Küçükhasaköylü, Osmanlı Sarayında Ermeni Ressamlar: Manas Ailesi, s.177

Görsel 49: Josef Manas, Sultan Abdülaziz'in Portresi, 6 x7cm., kağıt üzerine karışık teknik, 1892, TSM, 17/233

Kaynak: Serpil Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s.281

Portreli madalyonlar yapan bir diğer sanatçı, Viçhen Abdullah (1820-1902)'dir. Viçhen Abdullah ve Kardeşleri, bu dönemde, sarayda fotoğrafçılık görevine getirilmiştir¹³⁶. Aynı zamanda fildişi ve sedef üzerine yaptığı portrelerle tanınan Viçhen Abdullah, Sultan Abdülaziz'in fotoğrafını da yağlıboya ile renklendirerek çalışmıştır (Görsel 50). Bu arada, heykelden sonra bir ilk daha gerçekleşmiş; Sultan Abdülaziz, ilk fotoğrafı çekilen padişah olmuştur (Görsel 51). Bu örnekler, Abdülaziz portrelerinin yaygınlığını, uygulama alanlarını ve benzerliklerini bir kez daha göstermektedir.

¹³⁶ Serpil Bağcı, vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, s.294.

(50)

(51)

Görsel 50: Viçhen Abdullah'a atfedilmektedir, fotoğraf üzerine yağlıboya, TSM 17/218

Kaynak: Serpil Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s.294

Görsel 51: Abdullah Biraderler, Abdülaziz'in Portre fotoğrafı, 1860 dolayları

Kaynak: <https://www.tarihduragi.com/2016/10/osmanli-fotografcileri-abdullah-freres.html> (Erişim Tarihi: 21.06.2018)

Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonundaki portreli cep saatlerinden sonuncusu ise Dresden'de, A. Lange und Söhne Glashütte tarafından yapılmış olan murassa cep saatidir (Görsel 52). Bu saat, Sultan II. Abdülhamid (1842-1918)'e, Alman İmparatoru II. Wilhelm (1859-1941) tarafından, 1889 yılında İstanbul'a ilk gelişi sırasında armağan edilmiştir. Altın zarflı, çift kapaklı cep saatinin ön kapağı üstünde, kabartma kartal başları arasında, elmaslar ve dört adet yakut ortasında, mine işçiliğiyle yapılmış İmparator II. Wilhelm portresi ve arması yer almaktadır. Saatin arka kapağında ise elmas ve yakut ile bezenmiş kabartma dal ve yapraklar arasında, Wilhelm'in "W" şeklinde monogramı ve üstünde de kraliyet tacı bulunmaktadır. Kadranı mineli olan cep saati Latin rakamlıdır. Kadran üstünde, "A. Lange und Söhne-Dresden" olarak markası ve yapıldığı yer yazılıdır¹³⁷.

¹³⁷ Çakmut, "İsviçre Cep Saatleri", s.81.

Görsel 52: Alman A. Longe und Söhne Glashütte bei Dresden imzalı, 1889, Ç.5 cm., TSM Env. No.53/190

Kaynak: Feza Çakmut, “İsviçre Cep Saatleri”, *Antik & Dekor*, S.80, s.80

Osmanlı padişahları gibi İmparator II. Wilhelm’in portresinin de porselen üzerine resmedildiği görülmektedir. Berlin Kraliyet Fabrikası üretimi olan kapaklı bir vazo, bu tür örneklerden biridir (Görsel 53). Vazoda, sırüstü, kalıpla kabartma, aplike teknikleri uygulanmış; tüm yüzeyde altın yaldız kullanılmıştır. Ampir üslup özelliği taşıyan vazonun, yukarı doğru genişleyen silindirik formlu bir yapısı vardır. Vazonun ön ve arka yüzünde natüralist üslupta yapılmış resimler yer almakta; bunlardan birinde İmparator II.Wilhelm, diğesinde Potsdam Sarayı resmedilmektedir¹³⁸. Oval bir madalyon şeklindeki çerçeve içine büst portre olarak yerleştirilen II.Wilhelm, yana doğru bakmaktadır. Üzerindeki üniforması ve nişanları, çok renkli ve göz alıcı tarzda tasvir edilmiştir. Vazo gövdesinin iki yanında görülen kabartma kulplara, Alman imparatorluğunun simgesi olan kartal figürleri işlenmiştir. Vazo kapağının kulpu da imparatorluk tacı şeklinde olup puttiler tarafından taşınıyor ya da Wilhelm’in başına tac koyuyorlar havasında şekillendirilmiştir.

¹³⁸ www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/Collections.aspx?KoleksiyonI=2 (Erişim Tarihi: 09.01.2018)

(53)

Görsel 53: Kapaklı Vazo, II. Wilhelm Portreli, Berlin Kraliyet Fabrikası (KPM)

Kaynak: www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/Collections.aspx?KoleksiyonI=2 (Erişim Tarihi: 09.01.2018)

Alman ressam Bruno Heinrich Strassberger (1832-1910), 1909 yılında, İmparator II.Wilhelm'i askeri üniforması içinde resmetmiştir (Görsel 54). 1902 tarihli bir fotoğrafta (Görsel 55), II.Wilhelm'in aynı üniformayla ve benzer pozda karşımıza çıkması, ressamın, fotoğraftan çalıştığını düşündürmektedir. Portrenin tek farkı, fotoğrafta olmayan kürk yakalı paltonun varlığıdır. Tüm bu örneklerde, $\frac{3}{4}$ cepheden görülen II.Wilhelm, izleyiciye değil, yana doğru bakmakta; giysi ve pozlar da birbirine benzemektedir.

(54)

(55)

Görsel 54: Bruno Heinrich Strassberger, II. Wilhelm Kaiser Portresi, 1909

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bruno_Heinrich_Strassberger_-_Portrait_of_Kaiser_Wilhelm_II,_1909.jpg (Erişim Tarihi: 20.02.2020)

Görsel 55-: II. Wilhelm Kaiser'in fotoğrafı, 1902

Kaynak: II. Wilhelm, https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Wilhelm (Erişim Tarihi: 20.02.202)

2.SADBERK HANIM MÜZESİ CEVHER KOLEKSİYONU

Sadberk Hanım Müzesi Cevher koleksiyonunda toplam olarak teşhirde yirmi iki adet cep saati yer almaktadır. Bu tez çalışmasında manzaralı ve portreli cep saatleri ele alındığından Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonundaki dokuz saatten burada bahsedilecektir.

2.1. Manzaralı Cep Saatleri

Koleksiyonda yer alan manzaralı cep saatlerinden ilki, İngiliz markası Markwich Markham acente Perigal olan cep saatidir (Görsel 56, 57). Saatin dış zarfı ve yan kenarları ajurludur; mineli çiçek motifleri *basse taille* tekniğinde çalışılmıştır¹³⁹. Saatin arka yüzünde yer alan manzara, mine tekniğiyle yapılmış olup kıyıda bir çeşmeyi ve denizde kalyonları göstermektedir. Kalyonlar mavi renkte mine ile bezenmiştir. Yakın plandaki kalyonlarda Osmanlı bayraklarına yer verilmişse de, kalyonların formu ve kıyıda yer alan yapılarıyla bu manzara, Osmanlı limanlarına benzememektedir. Çeşmede kullanılan aslan ağızlı lüle de, Osmanlı çeşmelerinde görülen örneklerden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu manzaranın hayali olduğunu söylemek mümkündür.

¹³⁹Bilgi, Zambak, a.g.e., s.160.

(56)

(57)

Görsel 56: İngiliz Markwich-Markham cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine, Ç.5 cm., SHM 12249-Z.415 a,b

Görsel 57: İngiliz Markwich-Markham cep saatinin detayı.

Kaynak: Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler "Cevher Koleksiyonu"*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2015, s.160

19.yüzyılda Osmanlı pazarı için üretilen Edward Prior marka saatlerin zarflarında İstanbul manzaralarına yer verilmiştir. Bu koleksiyonda yer alan Edward Prior saatlerin ilki, dilimli kenarlı olup iç ve dış zarfın çerçeve süslemeleri gömme minelidir ve minik yaprak ile çiçek motiflerinden oluşmaktadır. Saatin dış zarfının arka yüzünde, kıyıda kale, denizde yelkenlilerin yer aldığı bir manzara resmi betimlenmiştir. *GUILLOCHÉ* tekniğinde uygulanan resimdeki yapının, Rumelihisarı olabileceği belirtilmektedir¹⁴⁰ (Görsel 58, 59). Hisar biçimsel olarak deformasyona uğrasa da, deniz kenarına yerleştirilmesi ve Osmanlı bayrağına yer verilmesi ile Rumelihisarı'nı akla getirmekte; 1900'lü yılların başında çekilmiş Rumelihisarı fotoğraflarıyla da büyük benzerlik göstermektedir (Görsel 60, 61). Bu cep saatinin aynısıyla *Christie's Müzayedede*'de karşılaşılmaması, orada bu saatin 2015 yılında satıldığının yazılması ve *Sadberk Hanım Müzesi Cevher Koleksiyonu* kataloğunun da aynı yılda hazırlanması, müzenin bu saati müzayededen alarak koleksiyonuna kattığını düşündürmektedir.

¹⁴⁰ Bilgi, Zambak, a.g.e., 164.

(58)

(59)

Görsel 58: İngiliz Edward Prior cep saati, 19.yüzyıl başı, altın, mine, elmas, Ç.5 cm., SHM 18685-Z.677 a-c

Görsel 59: İngiliz Edward Prior cep saatinin detayı.

Kaynak: Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler "Cevher Koleksiyonu"*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2015, s.164

(60)

Görsel 60: Rumelihisarı, 20.yüzyıl başı, fotoğraf

Kaynak: Eski İstanbul, <http://www.eskiistanbul.net/183/rumeli-hisari> (Erişim Tarihi: 03.01.2020)

(61)

Görsel 61: Rumelihisarı, 20.yüzyıl başı, fotoğraf.

Kaynak: Tarihi Resim, <https://www.tarihiresim.com/media/rumeli-hisari-01> (Erişim Tarihi: 03.01.2020)

Rumelihisarı gibi sıklıkla resimlere ve resimli objelere yansıyan bir diğer mekân Tophane'dir; Tophane Çeşmesi, Nusretiye Camii, Kılıç Ali Paşa Camii ve Tophane iskelesi civarı bu sahnelerde karşımıza çıkmaktadır. Tophane Çeşmesi ile Nusretiye Caminin (1826) resmedildiği bir manzara da, Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda yer alan, 19.yüzyıla ait bir cep saatinde görülmektedir (Görsel 62, 63). Saatin kadranı, kıvrık dal, gül ve çiçek motiflerinden oluşan mineli bir süsleme ile bezenmiş olup eski Türkçe rakamlıdır. Mekanizmanın toz kapağı üzerinde, kalem işi Rokoko kıvrımlar içinde bir nehir manzarası, kartuş içinde Le Roy markası, altta ise saatin teknik özellikleri yazılmıştır. Kapak kenarları kabartma çiçek ve yaprak motifleri ile bezenmiş olan saatin, mineli olan arka kapağı üzerinde, dilimli bir madalyon içinde Nusretiye Camii ile Tophane Çeşmesi görülmektedir. Bu madalyonun kenarları yarım daireler ile çevrilidir ve içlerinde, bir atlamalı olarak gül motifleri ve stilize yaprak kıvrımları yer almaktadır¹⁴¹. Ortadaki dilimli madalyon içinde yer alan Tophane görünümü, Miss Julia Pardoe (1806-1862)'nin 1838 yılında yazdığı ve gravürlerini İngiliz ressam William Henry Bartlett (1809-1854)'in yaptığı *Beauties of the Bosphorus* kitabındaki gravürü hatırlatmaktadır (Görsel 64). Saatin üzerindeki resimle gravür neredeyse aynıdır; sadece gravürdeki ayrıntıcılık resimde görülmemektedir. Hatta buna bağlı olarak gravürdeki figürler, saatteki resimde yer almamaktadır. Hem sınırlı bir alan üzerinde çalışılması, hem de resmi yapanın yeteneği ya da tercihi bunda rol oynamıştır denebilir. Resmin sağ tarafında Tophane Çeşmesi, onun yanında servi ağacı ve ağacın arkasında Nusretiye Camii yer alırken sol tarafta ise sebil ve diğer yapılar yer almaktadır.

¹⁴¹ Bilgi, Zambak, a.g.e., s.176.

(62)

(63)

Görsel 62: Fransız Le Roy cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine, Ç.4.8 cm., SHM 14586, Z.529

Görsel 63: Fransız Le Roy cep saatinin detayı.

Kaynak: Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler "Cevher Koleksiyonu"*, İstanbul: 2015, s.176

(64)

Görsel 64: William Henry Bartlett, Tophane'de Çeşme ve Pazar, 1838, gravür.

Kaynak: Miss Julia Pardoe, *Beauties of the Bosphorus*, Drawings by W. Henry Bartlett, 1838

Fransız yapımı bu cep saatinin üzerindeki Tophane görünümünün, Fransız yapımı bir pulat tepside de karşımıza çıkması dikkat çekicidir (Görsel 65). Dikdörtgen formlu tepsinin ortasına yerleştirilmiş dilimli çerçevenin içindeki manzara, –ki saatteki düzenlemeyi hatırlatır-, W.H.Bartlett'in yapmış olduğu gravürle büyük benzerlikler göstermektedir.

(65)

Görsel 65: Pulat Tepsi, Fransız, metal üzeri lake ve yağlı boya, 52 x 69 cm.

Kaynak: Artam Online Müzayede, <https://www.artamonline.com/291-muzayede-degerli-tablolar-ve-antikalar/11363-yedi-adet-pulat-tepsi> (Erişim Tarihi: 26.09.2019)

W. H. Bartlett ile aynı dönemde yaşayan bir başka İngiliz ressam Thomas Allom (1804-1872) da Tophane'yi, aynı açıdan ve benzer kompozisyon düzeniyle resmetmiştir (Görsel 66). Kompozisyon olarak büyük benzerlik göstermesinin yanında iki eserin de gravür olması, benzerlik oranlarını arttırmaktadır. İki arasındaki tek fark çeşme saçağının gösterimidir.

(66)

Görsel 66: Thomas Allom, Tophane Çeşmesi ve Çarşı, renkli gravür

Kaynak: Robert Walsh, *İstanbul Manzaraları, Çizimler*, Thomas Allom, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, s.139

Yukarıda belirtildiği gibi, Tophane ve çevresi, resimlere sıklıkla konu olmuştur. Gravürlerin yanı sıra tablolar da karşımıza çıkmaktadır. Etienne Raffort (1802-1880), 1849 tarihli *Tophane Çeşmesi* adlı oryantalist tablosunda, sıcak renklerle yapıların detaylarına yer vermiş ve fazlaca figür kullanmıştır (Görsel 67). Bir diğer tablo, tarihsiz olup aynı ismi taşımaktadır ve ressam Pierre Gués (?-?)'e aittir. Ressam, diğerlerine nazaran daha az unsura ve yapıya yer verse de, genel olarak çeşmeye yoğunlaşmıştır (Görsel 68). Bu kompozisyona çok benzeyen bir başka tablo ise yine tarihsiz olup aynı ismi taşımaktadır (Görsel 69). Bu iki tabloda ressamların ön adları, kaynaklarda ufak farklılıkla yazıldığından ve resimler birbirine çok benzediğinden tabloların aynı ressamın ait olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

(67)

Görsel 67: Etienne Raffort, Tophane Çeşmesi, 1849, tuval üzerine yağlıboya, 92 x 134 cm., Emine Renda Kol., İstanbul

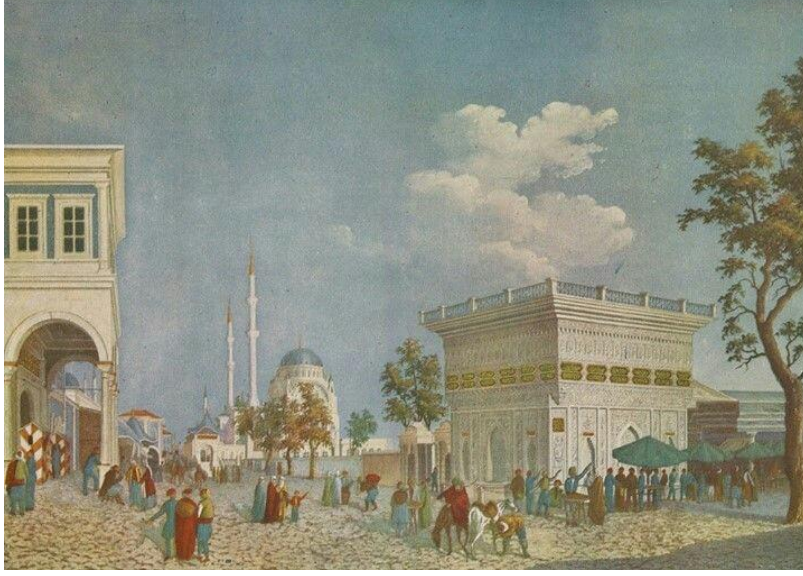
Kaynak: Semra Germaner, Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbulu*, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2008, s.215

(68)

Görsel 68: Pierre Gués, Tophane Çeşmesi, 19.yüzyıl, tuval üzerine yağlıboya, 57 x 39.5 cm., TSM Env. No. 17/627

Kaynak: Semra Germaner, Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbulu*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008, s. 215

(69)

Görsel 69: Pieusie Gues, Tophane Çeşmesi, Kağıt üzerine guaj, 40.5 x 56 cm.

Kaynak: Aydın Ayan, *Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatı'nda Görünü (Manzara)*, İstanbul: MSGSÜ Yayınları, 2014, s.11

Önceki örneklerle göre bu üç resimde, çeşmenin saçaksız resmedilmesi dikkat çekicidir. Bu yüzden çeşme ile ilgili tarihi bilgilere bakmak yerinde olacaktır. 1732 yılında kubbeli saçaklı yapılan Tophane Çeşmesi'nin bu öğeleri, 1837 yılında kaldırılmıştır. Teras benzeri bir düzenlemeyle uzun süre bu şekilde kalan çeşme, 1957 yılında geçirdiği son restorasyonla orijinalindeki gibi kubbeli saçaklı hale dönüştürülmüş olup halen bu görünümünü korumaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi, cep saatinin üzerinde yer alan resim, W.H.Bartlett'in yapmış olduğu gravürle birebir aynıdır ve ressam, bu gravürü 1838 yılında yapmıştır Diğer taraftan çeşmenin saçaksız olarak gösterildiği resimlerin, 1837 sonrasına ait olduğu, dolayısıyla çeşmenin gerçekte olduğu gibi tasvir edildiği anlaşılmaktadır. 1900'lü yıllarda çekilen fotoğraflar da, bunu belgeler niteliktedir (Görsel 70).

No. 133 Constantinople. Mosquée et Fontaine de Top-Hané, (70)

Görsel 70: Tophane Çeşmesi ve Nusretiye, 1900'lü yıllar, renklendirilmiş fotoğraf

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/448671181619760024/?lp=true> (Erişim Tarihi: 05.01.2019)

Fransız saat üreticisi Jean Antoine Lépine (1720-1814)'e ait bir cep saati de Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda yer almaktadır (Görsel 71, 72). Saatin kadranı beyaz renkte olup eski Türkçe rakamlıdır. Kapakların dış yüzeyleri mine süslemeli; kapak kenarları ise kabartma çiçek ve yapraklarla bezelidir¹⁴². Ön kapaktaki kompozisyon düzenine bakıldığında, kemerli bir açıklıktan görünen manzara ile karşılaşılmaktadır. Burada, kıyıya yerleştirilmiş kubbeli bir yapı görülmekte; bu yapı, mimari özellikleri ve detaylarıyla Osmanlı mimarisinin Batı tarzında yapılmış camilerini hatırlatmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi, Tophane'deki yapıların sıklıkla resimlere yansması paralelinde, konum ve mimari özellikleri de göz önünde bulundurulduğunda, burada resmedilen yapı, Sultan II. Mahmud tarafından 1826 yılında yaptırılan Nusretiye Cami'ne benzemektedir. Kare mekânlı, tek kubbeli, yüksek kasnaklı ve mihrap nişinin dışı çıkıntılı olması, bu benzerliği ortaya koyan unsurlardır. Ama resimde, Nusretiye Cami'nin sağında ve solunda bulunan iki katlı kasırlar ile iki minaresine yer verilmemiştir. Bunun sebepleri arasında cep saatinin yüzey alanının küçüklüğü, ustanın ayrıntılara inmemesi ve kompozisyon tercihini bu yönde yapması olarak gösterilebilir.

¹⁴²Bilgi, Zambak, a.g.e., s.175.

(71)

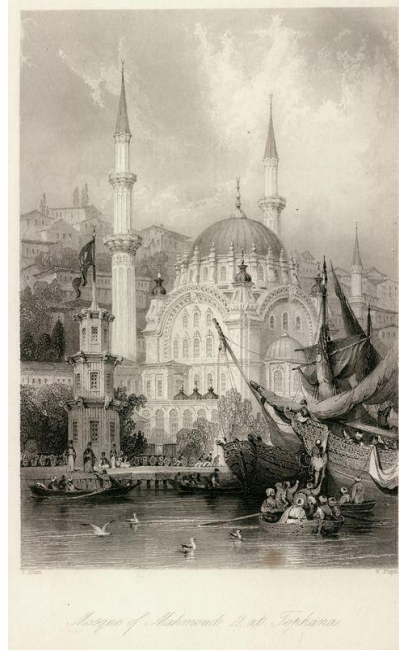

(72)

Görsel 71: Fransız Lepine cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine, Ç.5 cm., SHM 15023-2-Z.568

Görsel 72: Fransız Lepine cep saatinin detayı

Aynı dönemlerde Avrupalı ressamların yaptığı gravür ve resimlere bakıldığında, Thomas Allom'un gravürleri, hatta bu gravürler arasında Nusretiye Camii dikkat çekmekte; çünkü cep saati üzerindeki resmin bakış açısıyla bu gravürdekinin aynı olduğu görülmektedir (Görsel 73). Ama gravürde, Tophane saat kulesine ve yelkenlilere de yer verilerek kompozisyon zenginleştirilmiş ve tekniği dolayısıyla ayrıntılı çalışılmıştır.

(73)

Görsel 73: Thomas Allom, Tophane Nusretiye Camii, 1838

Kaynak: Robert Walsh, *İstanbul Manzaraları Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle*, Çizim: Thomas Allom, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013

Yukarıda Tophane Çeşmesi örneğinde görüldüğü gibi, bir pulat tepside, bu defa Nusretiye Camii kompozisyonuyla karşılaşılmaktadır (Görsel 74). Oval formlu kırmızı tepsinin ortasına yerleştirilmiş dilimli çerçeve içinde Nusretiye Camii, Tophane Saat Kulesi ve etrafındaki yapılar ile birlikte ele alınmıştır.

(74)

Görsel 74: Pulat Tepsi, Tophane Nusretiye Camii, 19.yüzyılın son çeyreği, 50 x 63 cm., Ayla Hariri Kol., İstanbul.

Kaynak: Aykut Gürçağlar, *Hayali İstanbul Manzaraları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.165

Bu örnekler paralelinde, son olarak porselen bir duvar tabağına değinilebilir (Görsel 75, 76). Tabak yüzeyinin sol tarafında, Nusretiye Camii'nin banisi olan Sultan II. Mahmud'un yarım boy portresi, bir madalyon içinde verilirken sağ tarafta Nusretiye Camii ve önündeki üç ambarlı Mahmudiye kalyonu gösterilmiştir. 1894-95 tarihli ve Atam imzalı tabağın¹⁴³ kompozisyon düzeni, dönemin resim geleneğini yansıtmakta ve başka eserlerde de karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴³ Kalyoncu, a.g.e., s. 96.

(75)

(76)

Görsel 75: Duvar Tabağı, Ay-yıldız damgalı, Atam imzalı, 1894-95, Yıldız Porseleni, Ç.23.5 cm.

Görsel 76: Duvar tabağının detayı

Kaynak: Hülya Kalyoncu, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2015

Nusretiye Camii'nin eski fotoğrafı (Görsel 77) ve kartpostallarına (Görsel 78) bakıldığında, yapılmış olan bu çeşitli resimlerle aralarında benzerlikler olduğu görülmektedir. Cep saati zarfı üzerindeki resimde yer alan yapının da, bu görsellerle karşılaştırıldığında, Nusretiye Camii olma ihtimali artmaktadır.

(77)

Görsel 77: Tophane Nusretiye Camii ve Saat Kulesi fotoğrafı

Kaynak: Tarihten İnciler https://www.tarihteninciler.com/tophane-kislasi-guillaume-berggren-1890/?feed_id=4827&_unique_id=5d88a8d743af2&utm_source=Pinterest&utm_medium=Admin&utm_campaign=FS%20Poster (Erişim Tarihi: 05.01.2020)

Görsel 78: Tophane Nusretiye Camii ve Rıhtımı kartpostal

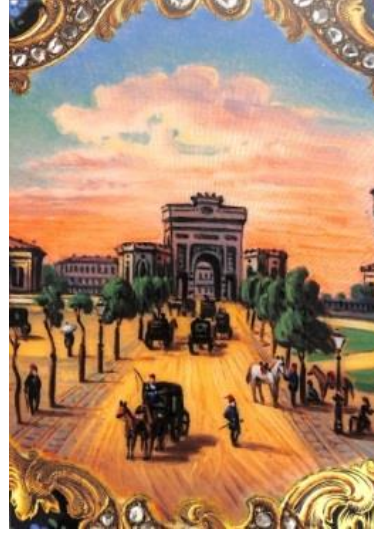
Kaynak: Mert Sandalcı, Max Fruchtermann Kartpostalları II. Cilt, İstanbul: Renk Ayrımı Baskı, 2000, s.395

İstanbul'un tarihi ve önemli noktalarından bir diğeri ise Beyazıt Meydanı'dır. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da yaptırdığı ilk saray, burada yer almış; daha sonra buraya Harbiye Nezareti ve Beyazıt Külliyesi yaptırılmıştır. Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda yer alan bir diğ Edward Prior marka cep saatinin ön kapağında, gömme mineli Rokoko kıvrımları ve elmaslar ile süslü bir çerçeve içinde Beyazıt Meydanı, Serasker Kapısı ve Beyazıt Yangın Kulesi betimlenmiştir. Altın zarflı, çift kapaklı, çapa eşapmanlı saat, beyaz kadranlı ve eski Türkçe rakamlıdır¹⁴⁴(Görsel 79, 80). Bu cep saatinin benzeri, *Christie's Müzayede*'de karşımıza çıkmakta ve ama bu saat, kompozisyon düzeni, çerçevesi, bezemesi ve renkleriyle küçük farklılıklar göstermektedir (Görsel 81).

¹⁴⁴Bilgi, Zambak, a.g.e., s.171.

(79)

(80)

Görsel 79: İngiliz Edward Prior London imzalı cep saati, 19.yüzyıl sonu, altın, mine, elmas, Ç.5.1 cm., SHM 2876, Z.118.

Görsel 80: İngiliz Edward Prior London imzalı cep saatinin detayı

Kaynak: Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler "Cevher Koleksiyonu"* İstanbul: Mas Matbaacılık, 2015, s.171

(81)

Görsel 81: İngiliz Edward Prior, London imzalı cep saati, 1900, altın, mine, Ç.5.3 cm., Christie's Auctions.

Kaynak: https://www.collectorsquare.com/en/luxprice-index-watches/edward-prior-autres-horlogerie-prices.html?event=user_login (Erişim Tarihi: 25.12.2019)

Beyazıt Meydanı ve buradaki yapıların tasviri, Tophane örneğinde olduğu gibi başka eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Gümüş kullanım eşyalarına bakıldığında, örneğin 19.yüzyıla ait bir çamçağın üzerinde Serasker Kapısı ve Beyazıt Kulesi'nin savatlama tekniğiyle yapıldığı görülmektedir (Görsel 82). Buna benzer bir başka gümüş kullanım eşyası ise bir sigara tabakası olup üzerine Van işi savatlama tekniğiyle Beyazıt Meydanı resmedilmiştir (Görsel 83). Beyazıt Meydanı'nın resmedildiği farklı bir örnek de dokuma halıdır; tam olarak tarihi ve nitelikleri belirlenemese de, görsellerinden dokuma olduğu anlaşılmaktadır (Görsel 84).

(82)

(83)

Görsel 82: Savatlı Gümüş Çamçak, Van işi, 19.yüzyıl

Kaynak: Atika Art Müzayede www.atikaart.com.tr 14.Kitap s.96 (Erişim Tarihi: 13.11.2019)

Görsel 83: Savatlı dikdörtgen tabaka, Van işi, 19.yüzyıl.

Kaynak: Atika Art Müzayede www.atikaart.com.tr 16.Kitap Osmanlı Şaheserleri, s.106 (Erişim Tarihi: 13.11.2019)

(84)

Görsel 84: Resimli Halı, eski Türkçe yazılı, 125 x 187 cm.

Kaynak: Atika Art Müzayede www.atikaart.com.tr 8.Kitap (Erişim Tarihi: 13.11.2019)

Max Fruchtermann'ın kartpostalları arasında Beyazıt Meydanı'na ait pek çok renkli-renksiz kartpostal bulunmaktadır (Görsel 85, 86, 87). Hem bu kartpostallar, hem o döneme ait diğer kartpostal ve fotoğraflar incelendiğinde, cep saatinin zarfında yer alan Beyazıt Meydanı manzarası ile bunların benzerliği ortaya çıkmakta; yapılarıyla ve figürleriyle kompozisyonların tutarlılığı ve gerçekçiliği bir kez daha anlaşılmaktadır.

(85)

Görsel 85: Beyazıt, Serasker Kapısı, 1897, kartpostal

Kaynak: Mert Sandalcı, Max Fruchtermann Kartpostalları I. Cilt, İstanbul: Renk Ayrımı Baskı, 2000, s.63

(86)

(87)

Görsel 86: Beyazıt Meydanı, Serasker Kapısı, 20.yüzyılın ilk yarısı, kartpostal

Kaynak: Mert Sandalcı, Max Fruchtermann Kartpostalları, III. Cilt, İstanbul: Renk Ayrımı Baskı, 2000, s.799

Görsel 87: Beyazıt Meydanı ve Serasker Kapısı, 20.yüzyılın ilk yarısı, kartpostal

Kaynak: Mert Sandalcı, Max Fruchtermann Kartpostalları, III. Cilt, İstanbul: Renk Ayrımı Baskı, 2000, s.844

Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda yer alan George Prior marka bir başka cep saati, beyaz kadranlı olup eski Türkçe rakamlıdır (Görsel 88, 89). Saatin arka kapağı

aznavur zemin üzerine yarı saydam yeşil renk mine kaplamalıdır ve ortada bir lale çiçeği vardır. Köstek zincirinin bağlantı parçaları mineli olup çiçek ve manzara desenlidir. Dalgalı kenarlı olan dış zarfın ön yüzü, kadranın görülmesi için açıktır. Ön kapağında kobalt mavisi gökyüzü altında, ağaçların önünde ve su kenarında görülen kubbeli yapı, Osmanlı yapılarından çok oryantalist bir mimari örneğini andırmaktadır¹⁴⁵. Yapıdaki kubbeler ve alemler ile İslami hava verilmek istense de alemlerin yüksekliği abartılı olduğundan gerçekçilikten uzaklaşmıştır. Kompozisyonun soluna doğru, ağaçların ardında görülen yapı örnekleri de Osmanlı mimarisine benzemektedir. Dolayısıyla burada, bir Batılı sanatçının, kurgulayarak hayali bir manzara oluşturduğu, hatta kaçıp sığınılacak, ama kolay anlaşılabilir bir hayali Doğu manzarası yarattığı söylenebilir¹⁴⁶.

(88)

(89)

Görsel 88: İngiliz George Prior London imzalı cep saati, 19.yüzyıl, altın, mine, Ç.3.3 cm., SHM 10387-Z.359 a-c

Görsel 89: İngiliz George Prior london imzalı cep saatinin detayı.

Kaynak: Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler "Cevher Koleksiyonu"* İstanbul: Mas Matbaacılık, 2015, s.16

Müze koleksiyonunda yer alan manzaralı bir başka cep saati, 20.yüzyıla ait olup Kız Kulesi'ni göstermektedir (Görsel 90). Altın zarflı, çift kapaklı ve çapa eşapmanlı saatin kadranı üzerinde Longines markası ile Nacib K. Djezvedjian & Son Constantinople olan acente adı ve saniye göstergesi bulunmaktadır. Saatin kapaklarının dış yüzeyleri minelidir; kapak kenarları ise Rokoko üslubunda altın yaprak kıvrımları ve

¹⁴⁵ Bilgi, Zambak, a.g.e., s.16.

¹⁴⁶ Gürçağlar, a.g.e., s.167.

gömme mine ile bezemelidir. Elmaslarla zenginleştirilmiş ön kapakta yer alan manzarada, Kız Kulesi'nin yanı sıra arka planda Galata Kulesi göze çarpmaktadır. Saatin arka kapağında ise güller, çiçekler ve bir leylek figürünün oluşturduğu dairesel form arasından İstanbul silueti görülmektedir ¹⁴⁷ (Görsel 91).

(90)

(91)

Görsel 90: İsviçre Longines imzalı cep saati, 20.yüzyıl başı, altın, mine, elmas, Ç.5 cm., SHM 13851-Z.477

Görsel 91: İsviçre Longines cep saatinin detayı.

Kaynak: Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler "Cevher Koleksiyonu"*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2015, s.172

Kız Kulesi de, daha önce bahsi geçen diğer İstanbul yapıları gibi, 19.-20.yüzyılda yerli ve yabancı sanatçıların resimlerine ve gravürlerine konu olmuştur. Thomas Allom (Görsel 92) ve William Henry Bartlett (Görsel 93)'in gravürlerinde, Kız Kulesi karşımıza çıkmaktadır. Bu gravürler aynı tarihlidir ve Kız Kulesi'nin, 1850 öncesindeki halini ortaya koymakta; dolayısıyla görsel bir belge niteliği taşımaktadır. Günümüze kadar pek çok onarım ve restorasyondan geçen Kız Kulesi'nin, cep saati üzerindeki görünümü ise bu gravürlerdekinden farklılık göstermekte ve günümüzdeki haline daha çok benzemektedir.

¹⁴⁷Bilgi, Zambak, a.g.e., s.172.

(92)

(93)

Görsel 92: Thomas Allom, Kız Kulesi, 1838, gravür

Kaynak: Robert Walsh, İstanbul Manzaraları Rumeli’de ve Batı Anadolu’da Gezintilerle, Çizim: Thomas Allom, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013

Görsel 93: William H. Bartlett, Kız Kulesi, 1838, gravür

Kaynak: Julia Pardoe *The Beauties of the Bosphorus*, Drawings W.H.Bartlett, The Guz Couli, or Maiden’s Tower, 1838, s.134

Gravürlerin yanı sıra tablolar da karşımıza çıkan Kız Kulesi, yabancı ressamardan Carlo Bossoli (1815-1884), Ivan C. Aivazovsky (1817-1900), Nikolai Pavlovich Krasosvky (1840-1896) ve Fausto Zonaro (1854-1929)’nun (Görsel 94, 95) resimlerine yansımıştır.

(94)

Görsel 94: Fausto Zonaro, Kız Kulesi, İstanbul, 1908, pano üzerine yağlıboya, 21.5 x 36.5 cm., Özel Koleksiyon

Kaynak: Osman Öndeş, Erol Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, 3.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010

(95)

Görsel 95: Fausto Zonaro, Kız Kulesi, İstanbul, 1891-1910, tuval üzerine yağlıboya, 37 x 54 cm., R. Portakal Arşivi, İstanbul

Kaynak: Osman Öndeş, Erol Makzume, *Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro*, 3.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.70

Kız Kulesi'nin, gravür ve resimlerden sonra yer aldığı bir diğer grup eser porselenlerdir. II. Abdülhamid (1842-1918) tarafından 1891 yılında kurulan Yıldız Çini Fabrikası'nda üretilen porselenlerin üzerleri manzara resimleriyle süslenmiştir. İlk örnek, Osmanlı Yıldız Porselen Fabrika-i Hümayunu müdürlerinden Mesrur İzzet Bey tarafından hazırlanmış olan rölyefli tabaktır (Görsel 96). Beyaz sır ile boyanmış kabartma tekniğindeki tabağın ortasına Kız Kulesi resmedilmiştir. Diğer bir örnek ise Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki tarihi bilinmeyen bir vazodur (Görsel 97). Dip kısmındaki yuvarlak kaide üzerine oturan, geniş gövdeli, ağız kısmında da yukarıya doğru genişleyen bir formu vardır. Sarı mine üzerine lacivert bitkisel motiflerle süslenmiş gövdenin bir tarafına Yeni Cami, diğer tarafına Kız Kulesi resmedilmiştir¹⁴⁸. Diğer bir porselen vazo örneği (Görsel 98, 99), 1898 tarihli olup Dolmabahçe Sarayı koleksiyonundadır. Yuvarlak formlu vazo, kenarı düz beyaz zemin üzerine altın varaklı asma yapraklarıyla çevrelenmiş yüksek bir kaide üzerinde durmaktadır. Vazonun gövdesi üzerinde, Kız Kulesi ve Sarayburnu karşımıza çıkmaktadır. Resimler Halid (Halid Naci, 1875-1927) imzalıdır.

¹⁴⁸ Kalyoncu, a.g.e., s.322.

(96)

Görsel 96: Rölyefli tabak, Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu, 20.yüzyıl, Ç.28 cm.

Kaynak: Atika Art Müzayede www.atikaart.com.tr 19.Kitap Osmanlı Eserleri (Erişim Tarihi: 16.04.2019)

(97)

Görsel 97: Vazo, Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu, tarihsiz, TSM Env.No.34/1475

Kaynak: Hülya Kalyoncu, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2015, s.322

(98)

(99)

Görsel 98: Vazo, 1898, Halid imzalı, Dolmabahçe Sarayı 14 No'lu Yazı Mahalli, 11/241-242

Görsel 99: Vazo, 1898, Halid imzalı, manzara detayı

Kaynak: Önder Küçükerman, Nedret Bayraktar, Semra Karakaşlı, *Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Yıldız Porseleni*, Ankara: TBMM Basımevi, 1998, s.58

Kız Kulesi görünümüleri, dönemin porselen gövdeli gaz lambalarına da resmedilmiştir. Örneğin, Osmanlı sarayı için yapılmış Fransız yapımı bir gaz lambası gövdesinde, önceki vazo örneğinde olduğu gibi, Kız Kulesi resmi bulunmaktadır (Görsel 100, 101). Kırmızı yağlıboya ile boyanmış olan gövdenin yan taraflarında ise Ortaköy Cami ve Galata Köprüsü'ne yer verilmiştir.

(100)

(101)

Görsel 100: Bohem Gaz Lambası, Fransız, 19. yüzyıl

Görsel 101: Bohem Gaz Lambası, Kız Kulesi detayı

Kaynak: Atika Art Müzayede, atikaart.com.tr/auction/osmanli-eserleri-ve-klasik-tablo-muzayedesesi /# katalog/2011_nisan/133 (Erişim Tarihi: 13.11.2019)

Çeşitli malzemelerden yapılmış kullanım eşyaları üzerinde de Kız Kulesi manzarası ile karşılaşmak dikkat çekicidir. Örneğin, Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda yer alan altıgen formlu ve kapaklı bir kutunun kapağı üzerinde ve yanlarında altın yaldızlı, kıvrımlı çerçeveler içinde manzaralar bulunmaktadır. Kapaktaki resim, ön planında kuğuların yer aldığı ağaçlıklı bir dere manzarasıdır. Kutunun yan yüzeylerindeki manzaralarda, Kız Kulesi (Görsel 102), Anadolu Feneri, Sultanahmet Camisi, Rumelihisarı gibi yapılar karşımıza çıkmaktadır. Mavi ay yıldız damgalı eser, Andon Miyazyan imzalıdır¹⁴⁹.

¹⁴⁹ Kalyoncu, a.g.e., s.457.

(102)

Görsel 102: Kapaklı kutu, Andon Miyazyan imzalı, 1894, TSM Env.No.34/1455

Kaynak: Hülya Kalyoncu, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri*, İstanbul: Cinius Yayınları, s.457

Bu çeşitli örnekler üzerindeki Kız Kulesi görünümelerini belgeler nitelikteki fotoğraflar ve kartpostallar da mevcuttur; bunlardan özellikle Max Fruchtermann kartpostalları (Görsel 103, 104, 105) burada zikredilmeye değerdir.

(103)

(104)

(105)

Görsel 103: Kız Kulesi, 20.yüzyıl başı, kartpostal

Kaynak: Mert Sandalcı, *Max Fruchtermann Kartpostalları I. Cilt*, İstanbul: Renk Ayrımı Baskı, 2000, s.520

Görsel 104: Kız Kulesi, 1909, kartpostal

Kaynak: Mert Sandalcı, Max Fruchtermann Kartpostalları III. Cilt, İstanbul: Renk Ayrımı Baskı, 2000, s.816

Görsel 105: Kız Kulesi, 20.yüzyıl başı, kartpostal

Kaynak: Mert Sandalcı, Max Fruchtermann Kartpostalları I. Cilt, İstanbul: Renk Ayrımı Baskı, 2000, s.227

2.2. Portreli Cep Saatleri

Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonundaki tüm bu manzaralı cep saatlerine karşılaştırmalı örneklerle değindikten sonra, konumuz bağlamında, portreli cep saatlerine bakılacak olursa, koleksiyonda bu örneklerden iki adet bulunmaktadır. Bunlardan ilki Fransız üretimi olup altın zarflı, çift kapaklı, anahtarla kurmalı, balta eşapmanlı ve salyangoz tertibatlıdır. Ön kapağın çerçevesi lacivert minelidir. Arka kapak da minelidir ve üzerinde, açık havada, ayaklı büyük bir vazo yanında yün eğiren genç bir kadın figürü betimlenmiştir (Görsel 106). Vazo üzerinde ve resmin daire şeklindeki çerçevesinde küçük elmaslar kullanılmıştır¹⁵⁰. Saatte dikkati çeken unsur, 18.yüzyıla ait olup kadranında Latin rakamlarının kullanılmasıdır. Bu yüzden saatin, Osmanlı pazarı için üretildiğini düşünmek yanlış olur. Oturan kadın figür, Avrupa'ya özgü köylü giysileri içinde elinde yün eğirirken gösterilmiştir. Koleksiyonda yer alan bu saatin benzer konulu örneği, 1905 tarihli İsviçre üretimi bir başka cep saatidir (Görsel 107). Saatin üzerinde yün eğiren Avrupalı bir kadın figürü betimlenmiştir.

¹⁵⁰Bilgi, Zambak, a.g.e., s.159

(106)

(107)

Görsel 106: Fransız Moricand et Compagnie marka cep saati, 18.yüzyıl sonu, altın, mine, elmas, Ç.5.2 cm., SHM 2877, Z.129

Kaynak: Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler "Cevher Koleksiyonu"* İstanbul: Mas Matbaacılık, 2015, s.159

Görsel 107: İsviçre, mine, inci ve gümüş cep saati, 1905,

Kaynak: <https://jewelry.ha.com/itm/timepieces/pocket-post-1900-/swiss-enamel-and-pearl-hunters-case/a/5121-60274.s?ic3=ViewItem-Auction-Archive-BrowseThisAuction-120115> (Erişim Tarihi: 11.12.2019)

Yün eğiren kadın figürü, Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Yıldız porselenlerinin üzerine de işlenmiş bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Görsel 108). Yuvarlak formlu tabağın kenar bordürü, bordo renginde kartuşlarla ayrılmış; ayrılan bölümler, sarı renkli kıvrımlı dallar ve yapraklarla doldurulmuştur. Tabağın ortasındaki resimde, kırılık alanda yün eğiren bir kadın ve yanında çocuk figürü tasvir edilmiştir. Kompozisyon genel olarak Rokoko üslubunun etkilerini yansıtmaktadır.

(108)

Görsel 108: Tabak, Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyûnu Porselenleri, A.N. imzalı, 1894, Ç.24.5 cm., TSM Env.No:34/301

Kaynak: Hülya Kalyoncu, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri*, İstanbul: Cinius Yayınları, s.342

Cep saatleri ve porselen tabakta karşımıza çıkan, iplik eğiren kadın figürünün bir benzeri de, Fransız yapımı porselen bir kâsede görülmektedir (Görsel 109). Oval formulu kâse, ayaklı ve kapaksızdır. Tamamı el boyama olan kâsenin gövde bölümünde yer alan resimde, Avrupalı bir köylü kadın ile köpek figürüne yer verilmiştir. Kadın, eğirdiği yünü elinde tutmaktadır. Buradaki kadın figürünün, ayakta gösterilmesi, diğer örneklerle göre farklılık gösterse de, kompozisyon, içerik ve tarz olarak onlara benzemektedir.

(109)

Görsel 109: Fransız porselen, jardinyer, Primantique

Kaynak: Prim Antik <http://primantique.com/k/porselen/1/> (Erişim Tarihi: 22.10.2019)

İlk çağlardan itibaren yün ya da iplik eğiren kadınlar, birçok sanatçı tarafından kabartmalara, çizimlere, minyatürlere, tuvallere ya da farklı objelere resmedilmiştir.18.-

19.yüzyılda da bunun birçok örneği ile karşılaşmak mümkündür. İtalyan ressam Jean Giacomo Ceruti (1698-1767), Fransız ressamlar Camille Corot (1796-1875), François Millet (1814-1875), William-Adolphe Bouguereau (1825-1905) ve İngiliz ressam William Linnell (1826-1906)'ın resimleri ilk akla gelen örneklerdir. Dolayısıyla dönemin sıklıkla resmedilen ve beğenilen konularından biri olduğu söylenebilir.

Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonundaki ikinci portreli cep saati örneği, nadir görülen fotoğraflı türdendir. Bu fotoğraflı cep saati, 20.yüzyıla ait olup İsviçre yapımı, kronometre eşapmanlı bir örnektir (Görsel 110, 111). Cep saatinin üzerine mine tekniği uygulanarak saat sahibinin fotoğrafı sabitlenmiştir. Kadranı beyaz mineli olup eski Türkçe rakamlı olan saatin her iki kapağının dış yüzeyi aznavur tekniğinde taramalıdır. Saatin ön kapağında, lacivert mineli Sultan Mehmet Reşad (1844-1918) tuğrası vardır. Saatin arka kapağında ise taç ve kıvrımlı yapraklardan oluşan bir arma, kabartma tekniğiyle; içinde yer alan eski Türkçe “Ulrich Gross” yazısı ise kazıma tekniğiyle yapılmıştır. Ulrich Gross (?-?), Sultan Mehmet Reşad döneminde, çark Demiryolları Umumi Müdürü'dür¹⁵¹.

(110)

(111)

Görsel 110: İsviçre, altın, mine cep saati, 20.yüzyıl başı, Ç.5.8 cm., SHM 18072, Z.632.

Görsel 111: İsviçre, altın, mine cep saatinin detayı

Kaynak: Hülya Bilgi, İdil Zambak, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler “Cevher Koleksiyonu”* İstanbul: 2015, s.168

¹⁵¹ Bilgi, Zambak ,a.g.e., s.168

Koleksiyon haricinde olup bu saatle karşılaştırılabilecek fotoğraflı cep saatlerine bir örnek İsviçre yapımı olup tarihsizdir (Görsel 112). Şehzade Yusuf İzzet Efendi (1857-1916)'nin portre fotoğrafının yer aldığı saat, kullanılan teknik açısından, önceki örnek gibi 20.yüzyılda yapıldığını düşündürmektedir.

(112)

Görsel 112: İsviçre, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi portreli, mineli altın cep saati, Ç.5 cm.

Kaynak: Atika Art Müzayede www.atikaart.com.tr 8.Kitap, s.242 (Erişim Tarihi: 13.11. 2019)

SONUÇ

Doğu'da mekanik saat adına yapılan çalışmalar olmakla birlikte uzun süre Batı'daki yeniliklere ilgi gösterilmemiştir. Dolayısıyla bu anlamda, kayıtlara geçen ilk gelişme, Sultan II. Mehmed'in 1477 yılında İtalya'dan bir saat ustası çağırmasıdır denebilir. Osmanlı Devleti'nin birçok alanda ilerleme gösterdiği Sultan I. Süleyman döneminde, gelişen teknolojiye paralel olarak, saraya hediye edilen ve satın alınan saatlerin sayısı artmıştır. Cep saatleri de ilk olarak bu dönemde, saraya hediye olarak gelmiştir. Osmanlı'ya gönderilen Avrupa üretimi cep saatlerinin, kalite ve işçilik olarak kendileri için ürettiklerinden bir farkı olmamakla birlikte bezeme yönünden farklılıkları olabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde mekanik saatle ilgilenen ilk kişi ise Takîyüddin'dir. Sultan III. Murad döneminde, 1579 yılında Tophane sırtlarında açılan ve başına Takîyüddin'in getirtildiği İstanbul Rasathanesi, çeşitli çevrelerin baskısı sonucunda 1580 yılında yıktırılmıştır. Bu olay, bir anlamda, Osmanlı'nın, saatçilik tarihindeki en hazin olayı olmuş ve saatçilik alanında Batı'ya olan bağımlılığını arttırmıştır.

Ama Osmanlı Devleti'nde ilk yerli saat ustaları, 17.yüzyılın sonlarında yetişmeye başlamıştır. Bu saat ustaları, ilkten genelde Mevlevî tarikatına mensup kişilerden oluşmuştur. Aslında Avrupa'da da daha önceki yüzyıllarda, ilk mekanik saatleri yapanlar din adamları olmuştur. Bu durum, zaman ile din, ibadet şekli ile saat ilişkisinin sonucudur denebilir.

Kısa bir süre saat piyasasında tutunabilen yerli saatçiler, 18.yüzyılda büyük bir gerileme ve çöküşe doğru ilerlemiştir. Bu dönemde Avrupalı tüccarların deyimiyle, "*Turkish Market*" (Türk Pazarı) devri başlamıştır. Böylece Batılı saat üreticileri, Osmanlı pazarı için pek çok saat çeşidi yapıp İstanbul'a göndermiştir. O dönemde, İstanbul- Galata'da da kozmopolit bir saat kolonisi kurmuşlardır. 18.yüzyıldan itibaren birçok ünlü saat firması Galata'da eski Türkçe rakamlı, zarfları Doğu temalı, mineli resimlerle süslenmiş cep saatleri yapıp pazarlamaya başlamışlardır.

Topkapı Sarayı saat koleksiyonunda, 17.yüzyıl ile 20.yüzyıl arasına tarihlendirilen Osmanlı Saatleri, Avrupa Saatleri ve cep saatleri bulunmaktadır. İngiltere, Fransa, İsviçre, Almanya, Rusya ve Osmanlı'nın ürettiği saatlerin koleksiyonda bulunması, Avrupa'daki birçok koleksiyona göre daha uluslararası bir

nitelik taşınmasına sebep olmuştur. Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda böyle bir çeşitlilik görülmemektedir.

Diğer taraftan iki müzenin koleksiyonunda bulunan ve bu çalışmaya konu olan cep saatlerindeki işçilik ve bezemeye bakılacak olursa, genellikle mine tekniğinin kullanıldığı, altın ve değerli taşlara zaman zaman yer verildiği, Barok ve Rokoko bezeme üsluplarının ağırlıklı olarak tercih edildiği görülmektedir. Tüm bu zarflı cep saatlerine, üretim ve marka yönünden bakıldığında ise benzerlikler ve farklılıklarla karşılaşmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi saat koleksiyonunda, İngiltere’de üretilen Markwick Markham, George Prior marka; Fransa’da üretilen Abraham Louis Breguet marka ve İsviçre’de üretilen Auguste Courvoisier marka saatler yer alırken Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda İngiltere’de üretilen Marwick Markham, George Prior, Edward Prior marka, Fransa’da üretilen Le Roy, Moricand, Lepine marka, İsviçre’de üretilen Longines marka saatler yer almaktadır. Dolayısıyla İngiliz ve Fransız markaların ön plana çıktığı görülmektedir. Sadberk Hanım Müzesi müdürü ve Sanat Tarihcisi Hülya Bilgili’nin, Yenişafak gazetesine 20 Aralık 2015 tarihinde Cevher Koleksiyonu hakkında verdiği röportajda, kuyumculuk eserlerinden oluşan ciddi bir koleksiyonları olduğunu, bu koleksiyondaki eserlerin büyük bölümünün Topkapı Sarayı Müzesi’ndeki eserlerle paralellik gösterdiğini belirtmesi¹⁵², konumuz olan cep saatleri için de geçerlidir. Biri saray (devlet), diğeri özel koleksiyon bağlamında bakıldığında, burada, ülkeler arası ilişkiler rol oynadığı gibi markaların ticareti ve pazarı, kişisel zevk, tercih ve talep de etkili olmuştur.

Avrupalı birçok cep saati firması, Osmanlı Sarayı ve pazarı için saat üretmiştir. Bu saatlerin kadranları, Osmanlı’nın kullandığı eski Türkçe rakamlı olarak düzenlenmiştir. Zarfların üzerindeki resimleri ve süslemeleri de tamamen Osmanlı halkının zevkine hitap edecek şekilde yapılmıştır. Bu resimlerde, sıklıkla karşımıza çıkan konulardan ilki natürmort türündedir ve bunlar da kendi içinde, bitkisel motifli, askeri motifli, astronomi aletli ve son olarak müzik aletli olanlar şeklinde gruplandırılabilir. Bu kompozisyonlar, pitoresk bir görünüm sunmakla beraber geçmişten gelen klasik geleneğin de bir uzantısıdır. Osmanlı sanat geleneğine bağlı olarak, Osmanlı pazarında natürmort konulu cep saatlerinin, bu kadar tercih edilmesinin

¹⁵²“Tarihe Işıltılı Yolculuk”, <https://www.yenisafak.com/hayat/isiltili-yolculuk-2367342> (Erişim Tarihi: 07.12.2019)

nedeni, dünya nimetlerine sırt çeviren birey ve toplumun inançla çevrelenmiş dünya görüşünün sonucudur da denebilir.

Cep saatlerinin üzerindeki resimlerde, oldukça fazla örneği görülen bir başka konu manzaralardır. Bunlar da kendi içinde, hayali olanlar ve olmayanlar olarak; hatta hayali olanlar da, tamamen kurgu olanlar ile kısmen kurgulananlar olarak ayrılabilir. Ressamlar kurgulamayı yaparken bazen fotoğraflara, kartpostallara, gravürlere başvurmuş; bazen de tamamen hayal güçlerini kullanmışlardır. Kısmen kurgulananlarda ise hayal ile gerçek birbirine karışmıştır. Bu resim örneklerinde, kimi zaman Dolmabahçe Sarayı ve Ayasofya gibi belirlenebilir yapılar yer almış, ama sıklıkla tercih edilip resmedilen öğeler, Boğaziçi'nin yelkenli tekneleri, cami ve hisarları olmuştur. Bu Boğaziçi manzaralarının yanı sıra özellikle bir su kıyısının (deniz, nehir, göl vb.) resmedilmesine önem verdikleri anlaşılmaktadır. “Boğaziçi Manzaraları” yalnızca Türk pazarı için yapılmış cep saatlerinde kullanılmıştır. Eğer bu kompozisyonlarda, camiye ya da bir yapıya yer verilerse alem motifini kullanmaları dikkat çekmektedir ki bunda da, camilerin minarelerindeki alemlerden ve bayraklardaki hilal ögesinden esinlendikleri düşünülebilir. Tüm bu manzaralarda, gündeğümü veya günbatımını andıran ışığın kullanımı, bu dar alandaki resimlere derinlik katmıştır.

Diğer taraftan bu manzaralı cep saatleri üzerine resmedilen İstanbul yapıları, genelde oryantalist resimlerde, gravürlerde, hatta fotoğraf ve kartpostallarda da görülen, şehrin tarihi ve önemli yapılarıdır. Bu yapılar arasında Kız Kulesi, Dolmabahçe Sarayı, Galata Köprüsü, Rumelihisarı, Ayasofya ön plana çıkmakta; bunların yanı sıra Sarayburnu, Üsküdar, Beyazıt gibi yerlerin de resmedildiği görülmektedir. Farklı markalar birbirine benzer nitelikte manzaralı cep saatleri üretmişlerdir. Bunun sebepleri ise belirlenen bazı manzara kalıplarının dışına çıkılmadan aynı tarzda resimler üretmek, aynı kaynaklardan yararlanmak ve teknolojik kolaylık olmuş olabilir. Hatta sadece bu örneklerde değil, benzer kompozisyon türlerinin, farklı saat firmaları tarafından çeşitli saatler üzerinde kullanıldığı da görülmektedir.

Cep saatleri üzerindeki resimlere bakıldığında, natürmort ve manzaralardan sonra karşımıza çıkan tür portrelerdir. Düz renk zeminli portrelerden ziyade arka plandaki perde ve sütun öğeleri önünde figüre yer verilmesi, Avrupa'da Rönesans'tan itibaren süregelen portre geleneğinin sonucudur. Diğer bir seçenek olarak da, örneğin Sultan Abdülmecid'in portrelerinde görüldüğü gibi, pembemsi tonlardaki bulutların

arasından sızan güneş ışınlarının oluşturduğu arka fon önünde figüre yer verilmesidir. Avrupa yapımı cep saatlerindeki bu yaklaşımların, Avrupa resminden kaynaklanması çok doğaldır. Bu iki tür arka plan kullanımı, Osmanlı resmine de yeni bir perspektif anlayışı getirmiştir.

Portreli cep saatlerinde, özellikle Sultan Abdülmecid'in portreleri karşımıza çıkmaktadır. İsviçre ve İngiliz cep saati firmaları tarafından yapılan bu örneklerdeki portreler aynı olduğu gibi farklı firmaların, aynı resimleri kullandığı da görülmektedir. görülmektedir. Bunun sebebi, Sultan Abdülmecid'in izin verdiği portrelerin kullanılmış olmasıdır. Çok sayıda Sultan Abdülmecid portreli cep saatinin oluşu, Sultanın da Avrupa'ya diplomatik hediye olarak cep saati göndermesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Sultan, kendi kullanımı için de cep saati yaptırmış olabilir.

Portreli cep saatlerinde olduğu gibi, diğer el sanatı örneklerinde de Sultan Abdülmecid portreleri ön plana geçmektedir. Sultanın yerli ve yabancı ressamlar tarafından çokça portresinin yapılması bunda etkili olmuştur. Buna bağlı olarak Osmanlı sultanları arasında, özellikle farklı resim yüzeyleri üzerine portresi en çok yapılan ressam Sultan Abdülmecid olmuştur denebilir. Dönemin toplumsal, sanatsal, siyasal yapısı ve teknolojik yenilikleri de buna imkân sağlamıştır.

Bu çalışmada, cep saatleri üzerindeki resimler, bulunabildiği ölçüde, benzerleriyle karşılaştırılmıştır. Üzeri resimli olup karşılaştırılan eserler arasında başka cep saatleri, porselen eşya (vazo, tabak, lamba, kutu, jardinyer), gümüş eşya (çamçak, sigara tabakası), pulat tepsi, enfıye kutusu, dokuma, halı gibi küçük objeler olduğu gibi gravür, fotoğraf, kartpostal örnekleri de yer almaktadır. Karşılaştırılan resimlerin benzerliği dikkat çekicidir. Cep saatleri üzerindeki resimleri yapanların kimliğinin belirlenemeyişinde olduğu gibi özellikle küçük objeleri resimleyenlerin de belirlenememesi, bazı sorularla birlikte varsayımları da beraberinde getirmektedir. Tüm bu resimleri yapanlar, ya birbirlerinden görerek ya da belli kaynaklardan yararlanarak bu eserleri süslemişlerdir. Gravürler, fotoğraflar ve kartpostallar da bunu destekler niteliktedir. Yukarıda belirtildiği gibi, ressamlar/zanaatkârlar, saatler için de, başka objeler için de temel olarak aynı kaynaklara yönelmiştir. Thomas Allom ve William Henry Bartlett'in gravürlerinin ya da bunların yer aldığı kitapların (R. Walsh, J.Pardoe), bu ressamların/ zanaatkârların eline geçmiş olması çok mümkündür. Birbirlerinden görerek yapmış olmaları da ihtimal dâhilindedir. Bunları resmederken kendi yetenekleri

ya da resmedilen malzemenin türü ve yüzey alanı da üsluplarını etkilemiş olabilir. Aynı konuları resmetmelerinin nedenleri ise kendi tercihleri ya da beğenileri olabileceği gibi, hitap ettikleri alıcıların zevklerine yönelmeleri olabilir. Özellikle manzara resimlerinde bu etkili olduğu gibi, resmedilen yapıların İstanbul'un simge yapıları olmaları da burada etkili olmuştur. Tüm bu farklı malzeme üzerindeki resimler, oryantalist yaklaşımı sergilerken Osmanlı'ya hitap etmeyi göz önünde bulundurmıştır. Böylece ticari anlamda bir pazar oluşurken sanatsal anlamda da bir moda oluşmuştur. Aynı durum, cep saatleri için de geçerlidir. Osmanlı için üretim yapan firmaların yanı sıra Osmanlı'nın almayı tercih ettiği firmaların aynı olması, pazarda ön plana geçenleri mi ispatlar, bunların kalitesini mi gösterir, ortak bir yönelimi ya da bir modayı mı ortaya koyar sorularını düşündürmektedir. Özellikle bu dönemdeki cep saatlerinin belli bir pazarı olduğu gibi moda olduğu da kesindir; gittikçe bir sanat eseri olarak değerlendirilen cep saatleri, günümüzde bir koleksiyon objesi haline gelmiştir.

Sonuç olarak, bir devlet müzesi olan Topkapı Sarayı Müzesi'nden bir özel müze olan Sadberk Hanım Müzesi'ndeki örneklere geçiş de adeta bu gelişim çizgisini ortaya koymaktadır. Hem bu yönden, hem de Osmanlı'dan günümüze kalan çeşitli saatlerin ve cep saatlerinin azlığı, konunun önemini arttırmaktadır. Dolayısıyla burada incelenen örnekler, koleksiyonlarımızdaki nadide örneklerdendir. Ayrıca sadece üzerlerindeki resimler ve üslupları açısından değil, birçok yönden saatler ve cep saatleri hakkında çok katmanlı okumalar yapılabileceği, saat teknolojisi, endüstrisi, piyasası, beğenisi, sanatsal değeri, biçim ve bezeme üslubu, modası ve koleksiyonculuğu gibi konularda çeşitli araştırmalar yapılabileceği bir kez daha anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ANONİM, “Müze Hakkında”, <https://www.sadberkhanimmuzesi.org.tr/tr/muze/tarihce>, (Erişim Tarihi: 06.12.2019)
- ANONİM, “Saatin Tarihçesi” , <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/SAAT-%C4%B0N-TAR%C4%B0H%C3%87ES%C4%B0-OCAK-2012.pdf> (Erişim Tarihi: 26.03.2019)
- ANONİM, “Sadberk Hanım Müzesi, Vehbi Koç Vakfı Ansiklopedisi”, <https://ansiklopedivkv.org.tr/Kategoriler/Kurumlar/Vehbi-Koc-Kurumlari-Vakfi/Sadberk-Hanim-Muzesi>, (Erişim Tarihi: 07.12.2019)
- ANONİM,
“Zaman”,<https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvWmFtYW4>, (Erişim Tarihi: 16.10.2019)
- ANONİM, “Tarihe Işıltılı Yolculuk”, <https://www.yenisafak.com/hayat/isiltili-yolculuk-2367342> (Erişim Tarihi: 07.12.2019)
- ANONİM, <http://www.answers.com/topic/hourglass> (Erişim Tarihi: 14.01.2020)
- ANONİM, “Dolmabahçe Saat Müzesi”
<https://www.millisaraylar.gov.tr/muzeler/dolmabahce-saat-muzesi> (Erişim Tarihi: 03.12.2019)
- ACUN Hakkı, “Saat Kuleleri ve Önemi”, *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, Karabük, 2010, ss.5-14.
- AÇIKGÖZ Fatma Ünyay, “Osmanlı-Avusturya İlişkilerinden Bir Kesit: Amaç Barış-Araç Hediye (XVII. yüzyıl)”, *Social Sciences Studies Journal*, S.3, 2017, ss.894-911.
- AKPINAR Hayrettin, “Zaman Makinası”, *Zaman Makineleri*, 1.b.,İstanbul: YKY, 2013, s.35-40.
- AYDÜZ Salim, *Osmanlı Biliminin Öncüleri*, 1.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

- BAĞCILAR Serpil, ÇAĞMAN Filiz, RENDA Günsel, TANINDI Zeren, *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006.
- BİLGİ Hülya, İdil ZAMBAK, *Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Mineli ve Murassa Eserler “Cevher Koleksiyonu”*, 1.b., İstanbul: Mas Matbaacılık, 2015.
- BİR Atilla, “Güneş Saatlerinin Tarihçesi ve Türleri”, *Zaman İçinde İstanbul*, S.51, 2004, ss.41-44.
- BOURGOING Jacqueline de, *Takvim Zamanın Efendisi midir?*, İstanbul: YKY, 2006
- CIPOLLA Carlo M., *Zaman Makinası*, 1.b.,Çev.Tülin Altınova, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.
- ÇAM Nusret, “Zamanı Gölgeden İzlemek İstanbul’un Güneş Saatleri”, *Zaman İçinde İstanbul*, S.51, 2004, ss.72-75.
- ÇAM Nusret, “Güneş Saati”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul,1996, ss.297-300.
- ÇAĞATAY Neşet, “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.22. S.1,1978. , ss.105-138.
- ÇAKMUT Feza, ”Fransız Cep Saatlerinin Saatçilik Tarihi İçindeki Yeri”, *Antik & Dekor*, S.80, ss.86-94.
- ÇAKMUT Feza, “Topkapı Sarayı Müzesi Saatleri”, *Topkapı Sarayı Saat Koleksiyonu Dünyanın Kışkandığı Saatler*, İstanbul: 2012, ss.32-53.
- ÇAKMUT Feza, “Katalog”, *Topkapı Sarayı Saat Koleksiyonu Dünyanın Kışkandığı Saatler*, İstanbul: 2012, ss.53-135.
- ÇAKMUT Feza, “Topkapı Sarayı Müzesi Saatler Koleksiyonundan Özel Flütlü Saatler” *Antik &Dekor*, S.38, 1997, ss.162-165.
- ÇAKMUT Feza, ”İsviçre Cep Saatler”, *Art Dekor*, S.80, 2004, ss.76-84.
- ÇAKMUT Feza, ”Fransız Cep Saatleri”, *Art Dekor*, S.80, 2004, ss.86-94.
- ÇAKMUT Feza, “İngiliz Oturtma Saati”, *Antik & Dekor*, S.69, <http://www.antikalar.com/topkapi-sarayi-muzesinden-carillon-can-sesli-saatler> (Erişim Tarihi: 26.09.2019)

- ÇALIŞIR Deniz, “Osmanlı Görsel Kültüründe Meyve Teması: Geleneksel Natürmort Resimleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, S.3, 2008, ss.65-86.
- ÇIĞ Kemal, *Topkapı Sarayı ve Türk-İslam Sanatları*, 1.b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.
- ÇİVİCİOĞLU Engin, *Sadberk Hanım Müzesi’ndeki Çatma ve Kemha Kumaşların Dönem, Desen ve Kompozisyon Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2009.
- DEMİRARSLAN Deniz, “19.yüzyıl Türk Sivil Mimarisinde Duvar Resmi Estetiği ve İstanbul Teması”, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, C.1, 2016. ss.105-125.
- ELIAS Norbert, *Zaman Üzerine*, Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- GERMANER Semra, İNANKUR Zeynep, *Oryanalistlerin İstanbulu*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- GEZGÖR Vahide, *Milli Saraylar Saat Koleksiyonu*, 1.b.,Ankara; TBMM Basımevi, 1997.
- GİDER Nihan, *Zaman Makinası*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2004.
- GÜRBÜZ Şule, “Saraylar ve Saatler”, *Art Decor Dergisi*, S.86, 2000, ss.132-137.
- GÜRBÜZ Şule, *Saat Kitabı*, 1.b.,İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, 2011.
- GÜRBÜZ Doğan, *Alaturkadan Alafrangaya Zaman Osmanlı’da Mekanik Saatler*, 1.b., İstanbul: Ege Yayınları, 2015.
- GÜRÇAĞLAR Aykut, *Hayali İstanbul Manzaraları*, İstanbul: YKY, 2005.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, *Osmanlılar ve Bilim Kaynaklar Işığında Bir Keşif*, İstanbul: 2.b.,Nesil Yayınları, 2003.
- KAÇAR Mustafa, Atilla BİR, “Saat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, C.35. ss.324-327.

- KALYONCU Hülya, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2015.
- KAPLAN Davut, “Antik Çağ’da Zaman, Konik Güneş Saatleri ve Smintheion Örneği, *Anadolu/Anatolia*”, 35, 2009, ss.87-97.
- KORKMAZ Ahmet, *Zamanı Ölçen Tasarım Araçları ve Kişisel Araçlar*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2010.
- KURZ Otto, *Sultan İçin Bir Saat Yakındoğu’da Avrupa Saat ve Saatçileri*, Çev. Ali Özdamar, 1.b., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- MEYER Wolfgang, *Topkapı Sarayı Müzesindeki Saatlerin Kataloğu*, İstanbul: 1972.
- MOESCHL Richard, *Exploring the Sky: 100 Projects for beginning astronomers*, Chicago Review Press, 1989.
- ÖZDEMİR Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Saatler*, 1.b., İstanbul: Ana Basım A. Ş., 1993.
- ÖNDER Gözde, *From Diplomatik Gift-Exchange To The Turkish Market:Clocks*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- RENDA Günsel, *Padişah Portreleri Mevlana Müzesi Albümü*, Konya: Arı Ofset, 1999.
- SALMAN Barış, “Saatin Eski Çağlardaki Teknolojisi: Güneş ve Su Saatleri”, *Zamanın Görünen Yüzü Saatler*, İstanbul: 2009, ss.17-27.
- SEZGİN Fuat, “Katipli Mum Saati”, <http://www.scienceinislam.com/katipli-mum-saati/> (Erişim Tarihi: 12.05.2019)
- TUZCULAR Aysel, “Saatler”, *Sanat Topkapı Sarayı Müzesi Özel Sayısı*, S.7, 1982. ss. 120-127.
- TOPALLI Elvan, “Rönesans’tan Günümüze Avrupa Resim Sanatında Kum Saati İmgesi”, *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu-Bildiriler Kitabı*, Safranbolu, 2011, s.131-144.
- ÜÇER Cumhure, “İstanbul’da Zaman ve Takvimler”, *Zaman İçinde İstanbul*, S.51, 2004, ss.76-81.

- YAKIT İsmail, Recep KÜLCÜ, “Ktesibios’un Su Saatinin Bilim Tarihi ve Mekanik Açısından Değerlendirilmesi”, *Akademia Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 2016, C.1, S.2, ss.24-30.
- YILDIZ Netice, “Osmanlı İmparatorluğunda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu”, *Belleten Dergisi*, C.LXX, S.259, 2006, ss.919-973.
- YİĞİT Osman, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.
- ZİREK Sevim, *Saat Sektör Profili*, İstanbul, 2004, ss.1-21.

EKLER

Basse taille: Genellikle gümüş veya altın renginde alçak kabartma bir desen oluşturduğu emaya kaplama tekniği.

Çark: Bir eksenin döndürdüğü, çok çeşitleri bulunan tekerlek biçiminde makine parçası.

Eşapman: Mekanik saatlerde, balans çarkının düzenli dönmesini sağlayarak zaman ayarını denetleyen düzenek.

Guilloche: Karmaşık ve tekrarlayan bir desenin mekanik olarak kazındığı dekoratif bir teknik.

Murassa: Çok değerli taşlarla süslü olan eşya.

Mine: Renkli cam tozlarının metal üzerinde motif oluşturacak şekilde yerleştirilip sıcak bir fırında eritilip metal zemine yapıştırılmasına dayanan bir süsleme tekniğidir.

Sarkaç: Ağırlık merkezinin az çok üstündeki durağın bir noktadan sarkıtılmış bulunan ve denge konumundan biraz ayrılıp bırakılınca bir salınım devinimi yapmaya başlayan nesne. Eş anlamlısı “pendül” dür.

Pliqué a Jour: Şeffaf veya yarı saydam emaye içerisinden ışık parlayabildiği vitroz (camsı ya da saydam) bir emaye tekniği.

Rakkas: Sarkaç.

Zemberek: Mekanik saatlerde bulunan, kurulan ve saatin çeşitli parçalarını devindiren yay.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Serpil ÇELİK
Tez Adı	Topkapı Sarayı ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarındaki Cep Saatlerini Süsleyen Resimlere Bir Bakış
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Sanat Tarihi
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Elvan TOPALLI
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 20.03.2020

İmza: